ZAMANIN KIYMETİ

ABDULFETTÂH
EBÛ GUDDE

ÇEVİREN
ENBİYA YILDIRIM

3.
BASKI

TAKDİM

İÇİNDEKİLER

YENİ BASKIYA ÖNSÖZ 9

ÖNSÖZ 13

BİRİNCİ BÖLÜM
GİRİŞ 15
Zamanın Kıymeti 15
1. Allah Teala'nın Kullarına Nimetleri Çoktur 16
2. Zamanın Büyük Bir Nimet Olduğuna Dair Ayet-i Celileler 17
3. Ömrü Boşa Harcamamaya Dair Ayet-i Celîleler 18
4. Allah Teala Kur'an'da Zamana Yemin Etmektedir 20
5. İnsanların Zamanı Değerlendirmekte Aldandıklarına Dair Bir Hadis 21

İKİNCİ BÖLÜM
İSLAM ÂLİMLERİNİN ZAMANA VERDİKLERİ KIYMET 25
1. Güneşi Yerinde Tut, Seninle Konuşayım 25
2. İmam Ebû Yûsuf'un Ölüm Döşeğinde Bile İlmî Müzakerede Bulunması 27
3. Davete Bile Yanlarında Kitapla Giderlerdi 30
4. Yahyâ ibn Ma'în'in İlim Talep Etmeye Karşı Hırsı 32
5. Müfessir Taberî'nin Vaktini Düzenlemesi 38
6. Muhaddis İbn Şâhîn'in Eserlerinin Çokluğu 41
7. Ebû Nu'aym'ın Vaktini Düzenlemesi 42
8. Bîrûnî'nin Senenin İki Günü Hariç Sürekli İlimle Meşgul Olması 43
9. Suleym er-Râzî Kalemini Açarken Dili Zikrullahla Meşgul Olurdu 44
10. Hatîb-i Bağdâdî Yolda Yürürken Elindeki Eseri Mütalaa Ederdi 45
11. Cuveynî Gezintiye Çıktığında Bile Müzakere ve Mütalaa Ederdi 45
12. Yatıp Uzanırken Bile Tefekkür Ederlerdi 47
13. Zamanı Değerlendirmeyenleri, Meçhule Sürüklenen Gemidekilere Benzetmişlerdir 50
14. Altın Nasihatler 53
15. Şu İki Parmağımla İki Bin Cilt Kitap Yazdım 58

16. Bin Fasikül Kitap Yazdı 59
17. Yemek Yedikleri Vaktin Boşa Geçmesine Üzülürlerdi 60
18. Zorluk Çektiğin Kadar Temenni Ettiğin Şeye Ulaşırsın 62
19. Rastladıkları Kıymetli Bilgileri Hemen Kaydederlerdi 63
20. İlmî Çalışma Yaparken Kalemlerini Tıraş Etmekle Vakit Kaybetmezlerdi 65
21. İhlasla Gayret Edene Allah Teala İkramda Bulunur 68
22. Tefsirini Geceleri Yazdı 70
23. Eskilerin Koca Koca Kitapları, Zamanı Hiç İsraf Etmediklerini Gösterir 72
24. O Kadar Çok Eser Yazmıştır ki Hepsi Basılamıyor 77
25. Zihnin Dinlenmiş Olduğu Zamanları En Önemli İşlere Ayırmalıdır 85
26. Son Derece Önemli Bir Nasihat 88
27. İlim Talibinin Özellikleri 90
28. Prensipler 92
29. İlim Rahattan Fedakârlık İster 94
30. Yaz, Kış Derse Devam Ederlerdi 95
31. "İleriki Günlerimde Yaparım" Deme 96
32. Boş Vakitler 98

EKLER 105-151

ZAMANIN KIYMETİNE DAİR VECİZELER 105
BEDİÜZZAMAN SAİD NURSÎ (ö. 1960)

ÇALIŞMA HAYATININ GENEL KANUNLARI 111
ALİ FUAD BAŞGİL (ö. 1967)

MÜMİNE TAVSİYELER 118
MEHMED ZÂHİD KOTKU (ö. 1980)

ZAMANIN KIYMETİNİ BİLELİM 123
MAHMUD ES'AD COŞAN (ö. 2001)

ZAMANDA İSRAF 127
OSMAN NÛRİ TOPBAŞ

ZAMAN BİLİNCİ 139
BÜNYAMİN ERUL

ZAMANI YAŞAMAK/ZAMANDA YAŞAMAK
ZAMANLA YAŞAMAK 144
GÜRBÜZ DENİZ

KİTABİYAT 153

DİZİN 157

YENİ BASKIYA ÖNSÖZ

Bismillâhirrahmânirrahîm

Kalemle öğreten, insana bilmediklerini belleten ve elçisi, Nebiyy-i Mükerrem Efendimiz Hz. Muhammed'i (sallellâhu aleyhi ve sellem) bizlere gönderen Allah Teâlâ'ya hamd olsun. Rabbim, ashabından, onlara hakkıyla tabi olanlardan, onların yolu üzere yürüyerek bilen, öğreten ve öğrenenlerden razı olsun.

Malum olduğu üzere, Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'iyle ve âlemlerin efendisi elçisinin diliyle zamanın ve vakti belirlemenin hayatımızda ve amellerimizde ne kadar mühim olduğuna işaret etmiştir. Şer'i hükümleri bizlere beyan etmiş ve bunlara vakitleri ile eda edilmesi gereken süreler tayin etmiştir. Gevşek davranıp da vakitlerini geçirmekten bizleri sakındırmıştır. Allah Teâlâ bu şekilde amellerimizi tanzim edip belirlenen vakitlerde yapmamız yoluyla bizleri eğitmekte, terbiye etmektedir. Nitekim bir ayet-i celilede Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Namaz, müminler üzerine, vakitleri belirli bir farzdır."[1]

Efendimiz Rasulullah (sas.) de bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuşlardır:

"Allah Teala'nın en sevdiği amel vaktinde kılınan namazdır."[2]

---

[1] 4/Nisâ, 103.

[2] Buhârî ve Muslim ile diğer hadis kitapları Abdullâh ibn Mes'ûd'dan (ra.) rivayet etmişlerdir: Buhârî, Mevâkîtu's-Salât, Bâbu Fadli's-Salâti Alâ Vaktihâ; Muslim, Îmân,

Gerek erkek gerekse kadın her Müslüman için namaz ibadeti günde beş kez tekrarlanır. Eğer Müslüman kendisinden istenildiği gibi, namazı ilk vaktinde kılarsa bu, vakti koruma, belirlenen zaman dilimlerine dikkat etme, her amel için belirlenen zaman ölçeğine karşı hassas davranma yönünde müminin tabiatına bir ayarlama getirir. Bu da insanı zamandan murat edilen gayeyi tam olarak elde etmeye götürür.

İlk önce Allah Teâlâ ardından da Nebi (sallellâhu aleyhi ve sellem) vakitleri belirlenmiş diğer pek çok ibadet arasında neden özel olarak namazı zikretmiştir? İşte burada büyük bir hikmet ortaya çıkmaktadır. Çünkü namaz günde beş kez tekrarlanmaktadır. Böylece peş peşe gelen kısa süreler içinde namazları eda eden kimse vakitlere karşı hassas olur; zaman dilimlerine dikkat eder ve her ibadeti belirlenen vakitte en güzel şekilde yapma alışkanlığı kazanır

Yüce İslam, namazın dışında pek çok ibadetin vaktini de belirlemiştir. Hac, zekât, oruç, fıtır sadakası, kurban, sefer, teyemmüm, mestler üzerine mesh, süt emzirme, talak, iddet, ric'i talakla boşanan hanıma tekrardan geri dönme, nafakanın ne kadar süreyle verileceği, borcun süresi, rehnin süresi, misafirlik müddeti, akika kurbanının kesileceği süre, hayız müddeti, nifas müddeti ve diğer meselelerle ilgili hükümlerde hep zamanı tayin etmiştir. Dinin bu şekilde vakit tayin etmesinde, gözettiği maslahat ve fayda vardır.

Bugün Müslümanların pek çoğu Yüce İslam'ın kendilerini yönlendirdiği bu önemli prensipten gafildir. Çünkü aziz dinin hükümleriyle mükellef tutuldukları ilk günden itibaren, özellikle de namaz kılmaları gerektiği andan itibaren sanki bu yönde öğretilip terbiye edilmiyorlarmış gibi, yapılacak işleri uygun zamanlara ayarlamayı gidip başkalarından alıp öğreniyorlar.

âbu Beyâni Kevni'l-İmâni Billâhi Teala Efdalu'l-A'mâl, h. no:137.

Müslüman, hayatını yaşarken vakit hususunda çok dikkatli olmalıdır. Her işini münasip ve uygun vakitte yapması gerekir. Vakit bir zaman ölçüsü olup Allah Teâlâ'nın insana verdiği en büyük nimetlerden biridir. Vakit, gerek âlimin ve gerekse öğrencinin hayatında hem sermaye hem de kazançtır. Akıllı kimsenin bunu boş yere heba etmesi, hayatını boşa geçirip çarçur etmesi uygun olmaz. İşte bu sebeple hem kendimi hem de benim gibileri vakti değerlendirmeye teşvik için bu sayfaları toparlayıp yazdım. Ümidim odur ki bu eserde zikredilen ecdadımız ve geçmiş âlimlerimizle ilgili haberlerden istifade edilir. Başarıyı temin eden Allah Teâlâ'dır

Elinizdeki eser, *İslam Âlimlerinin Gözüyle Zamanın Kıymeti* adlı çalışmamızın dördüncü baskısıdır. Allah'ın (celle celâluh) lütfuyla beklenenin üzerinde alaka görmüş ve tutulmuştur. Okurlar, öğrenciler ve âlimler, okumak için teveccüh göstermişlerdir. Kitap üzerinde duran herkes onu güzel bulmuş, pek çok insan istifade etmiştir. Bu hizmetten dolayı Allah Teâlâ'ya hamd ederim. İstikamet üzere bulunmanın ve doğruluğun hamisi O'dur.

Bu son baskıya vakti koruyup değerlendirme hususunda insanı teşvik eden bazı alıntılar ekledim. Vaktin ve zamanın hayatlarındaki değerini bilip dikkatli davranan öğrencilerin ve diğer insanların bu bilgilerden de istifade edeceklerini ümit ediyorum. Ayrıca onların istifade etmeleri sebebiyle bana salih dualarda bulunacaklarını ve benim onlarla beraber iyilik ve takva üzere yardımlaşanlardan olacağımı rabbimden umuyorum. Şüphesiz Allah Teâlâ iyilik yapanların hamisidir. Allah'ım! Efendimiz Muhammed'e (sallellâhu aleyhi ve sellem), âline, ashabına salâtu selâm eyle. Hamd olsun âlemlerin rabbi Allah'a (celle celâluh).

Abdulfettâh Ebû Gudde
13 Şaban 1406 (22 Nisan 1986) Riyad

ÖNSÖZ

Bismillâhirrahmânirrahîm.

Hamd Allah'adır (celle celâluh). O, insana yeter. Salâtu selâm başta Efendimiz Muhammed Mustafa (sallellâhu aleyhi ve sellem) olmak üzere seçkin kullarına, âline, ashabına, kendisine tabi olanlara ve bu insanlarla hidayet bulup doğru yola revan olanlara olsun.

Elinizdeki kitap İslam âlimleri nezdinde zamanın ehemmiyetini beyan sadedinde derleyip yazdığım kısa ve özlü sayfalardır. Bu eserde ilim muhitinde ve ilim ehli yanında, hayat meydanı olan bu büyük nimetin kıymetini beyan etmeye çalıştım. İnsanın, vaktini güzel değerlendirip hayatını tanzim ederek vaktini rayına oturttuğunda, ayrıca fuzuli konuşmalardan/yemeklerden/meclislerden/toplantılardan ve karşılaşmalardan... uzak kaldığında ne büyük neticeler elde edilebileceğini beyan ettim. Çünkü zamanı güzel değerlendirmekle en güzel neticelere ulaşılır ve geridekilere bırakılacak çok güzel eserler ortaya çıkar. Ayrıca insanın ortaya koyduğu eserden faydalanılacağından ve okuyanları etkileyeceğinden adı ilelebet iyilikte bulunanlar arasında yâd edilir.[3]

---

[3] Bu çalışmanın aslı kısa bir konuşma idi. Bir hoca arkadaşla beraber verdiğimiz bir konferans çerçevesinde on beş dakika süren bir tebliğden ibaretti. Beni konuşmaya, Riyad'daki *Kulliyyetu'ş-Şerîa* (Şeriat Fakültesi) idaresi davet etmişti. 28 Şaban 1391 (19 Ekim 1971), Pazartesi gecesi. Daha sonra bu konuşmam fakültenin dergisi *Edvâu'ş-Şerîa*'da da neşrolundu. Yıl: 1394 (1974), sayı: 5.

Bizlere yol göstermiş olmaları sebebiyle, önceki salih zevat ve hayırlı âlimlerimizden Allah Teâlâ razı olsun. Zira onlar bizlere hayrın her alanında güzel önderler, her faziletli işte örnek şahıslar oldular. Allah'ım! Her hayırlı işte onların yollarına tabi olmayı bizlere nasip eyle. Ömürlerimiz ve vakitlerimizden istifade etmeyi müyesser kıl. Bizleri razı olduğun amellerle iştigal edenlerden eyle. Tüm işlerimizde fuzuli şeylerden bizleri muhafaza eyle. Şüphesiz sen her şeye kadirsin. Allah'ım! Efendimiz Muhammed'e (sallellâhu aleyhi ve sellem), âline, ashabına salâtu selâm eyle. Hamd olsun âlemlerin rabbi Allah'a (celle celâluh).

Abdulfettâh Ebû Gudde
18 Cemaziyelevvel 1402 (14 Mart 1982) Riyad

BİRİNCİ BÖLÜM
GİRİŞ

Zamanın Kıymeti

Bu küçük başlığın, konuşmayı gerektiren pek çok önemli yönü ve konusu vardır. Zamanın felsefeciler, tüccarlar, çiftçiler, zanaatkârlar, askerler, siyasiler, gençler, yaşlılar, öğrenciler, âlimler vb. yanında ayrı bir kıymeti vardır.

Ben bu çalışmamda sadece öğrenciler ve ilim ehli yanında zamanın kıymetinden bahsedeceğim. Ümit ediyorum ki bu açıklamalar gayretli gençlerimiz ve ilim taliplerinin iştiyaklarını artıracaktır. Özellikle de ilim taliplerinin ilme isteklerinin azaldığı, ciddi çalışanların hedeflerinin küçüldüğü, ilimle haşir neşir olan talebelerin azaldığı, bir şeyler yapma azminin kaybolduğu, tembellik ve miskinliğin kol gezdiği, tüm bunlar sebebiyle, ilim ehlinin saflarında ve çalışmalarında gerilemenin ve zayıflığın söz konusu olduğu şu günlerde, bu çalışma onların iştiyaklarını artıracaktır.[1] İşte bu noktada diyorum ki:

---

[1] Abid zatlardan Abdullah el-Umerî, İmam Mâlik'e mektup yazarak insanlardan kopmaya, ibadete yoğunlaşmaya ve ilimle meşguliyetten uzaklaşmaya teşvik eder. İmam Mâlik ona cevaben şunu yazar: "Allah Teâlâ rızıkları taksim ettiği gibi amelleri de taksim etmiştir. Bazı insanların gönlünün inşirahı namazla olurken oruçla olmaz. Bazısınınki de oruçta olmaz da sadakada olur. Bir başkasınınki de namazda olmaz da cihadda olur. İlmi yaymak ve öğretmek ise en hayırlı amellerdendir. Ben, Allah'ın bana gönül inşirahı verdiği bu işten hoşnudum. Benim yaptığım işin sizin yaptığınızdan daha aşağıda olduğunu düşünmüyorum. Her birimizin kendi işinde hayır ve iyilik üzere bulunduğunu düşünüyorum. Bu nedenle her ikimizin de kendisine taksim edilmiş işe razı olması gerekir." İbn Kudâme el-Makdisî, *Muhtasaru Minhâci'l-Kâsidîn*, thk. Şuayb el-Arnaût, Abdulkâdir el-Arnaût, Dımaşk (Mektebetu Dâri'l-Beyân), 1978, s. 46 dipnot.
Halife Me'mûn bir gün çocuklarından birinin yanına girer. Çocuğun, elindeki bir kita-

1. Allah Teala'nın Kullarına Nimetleri Çoktur

Allah Teâlâ'nın kullarına nimetleri pek çoktur, beşerin bunları sayabilmesi, hakikatlerini idrak edebilmesi mümkün değildir. Çünkü nimetler çok olmak yanında sürekli olarak bizlere ikram edilmekte, kolayca elde edilmekte, her nimetin ardından Allah'ın başka bir nimeti gelmekte ve insanların bu nimetlerden istifadesi farklı farklı olmaktadır.

Rabbimiz ne de güzel ferman buyurmuştur:

"Eğer Allah'ın bunca nimetini teker teker saymağa kalkarsanız bitiremezsiniz. Gerçekten insan çok zalim ve çok nankördür."[2]

Nimetler asıl ve füru (asıllara bağlı, dal, şube) diye iki kısma ayrılır. Nimetlerin fürularına misal olarak şunları zikredebiliriz: Geniş bilgi sahibi olmak, vücut endamının yerli yerinde olması, mal-mülk sahibi olmak, nafile ibadetlere devam etmek, gece ibadete kalkmak, Kur'an'ı çokça okumak, Allah Teâlâ'yı zikretmek, yüzdeki (bıyıkları kısaltmak, sakalı uzatmak), ellerdeki (tırnakları kesmek) ve diğer azalardaki fıtri sünnetleri uygulamak, insanlarla buluşmadan önce koku sürünmek, karşılaşınca musafaha etmek, mescide sağ ayakla girmek, sol ayakla çıkmak, halka zarar verecek şeyleri yoldan uzaklaştırmak ve benzeri sünnetler, müstehab ameller ile bazı mükellefiyetler. Arif olanlar için füru nimetler çok büyük ihsanlardır, ikramlardır.

Nimetlerin asıllarına gelince, bunlar da sayılamayacak kadar çoktur. Bunların ilki Allah Teâlâ'ya iman etmek ve O'nun katından gelenlere inanmak, Allah Teâlâ'nın farz kıldığı ve emrettiği şekilde bunların gereğini yerine getirmektir.

Sıhhat ve afiyet de nimetlerin asıllarındandır. Sıhhatin yerinde olmasından murat gözlerin, kulakların, aklın ve azaların selamette olmasıdır. Bunlar insanın hareket kabi-

---

ba baktığını görür. "Oğlum, kitabında nelerden bahsediliyor?" diye sorar. Çocuk da, "Zihni keskinleştiren ve insana yalnızken dostluk eden şeyler." cevabını verir. O da, "Beden gözünden daha çok akıl gözüyle gören bir çocuğu bana nasip eden Allah'a hamdolsun." der. Askerî, *Dîvânu'l-Meânî*, s. 183.

2 14/İbrâhîm, 34.

liyetini temin edip vücudundan istifade etmesini sağlayan azalardır.

İlim nimeti de nimetlerin asıllarındandır ve çok büyük bir nimettir. İnsanlığın yükselmesi, hem dünya hem de âhiret saadeti buna bağlıdır. Bu yüzden çok kıymetli bir ihsandır. Nasıl olursa olsun ilmi elde etmek bir nimet, ondan istifade etmek bir nimet, faydalandırmak bir nimet, ilmi ebedîleştirmek ve gelecek kuşaklara nakletmek de ayrı bir nimettir. Aynı şekilde ilmi insanlar arasında yaymak da bir nimettir. İlmin nimet olan yönleri saymakla bitmez.

Asıl nimetlerle ilgili başka misaller de verilebilir, ancak zaman kıymetli olduğundan bunları sayarak konuyu uzatacak değilim.

Asıl nimetlerden, bilakis en kıymetli ve önemlilerinden birisi zaman nimetidir. İşte bu sayfaları, özellikle ilim talipleri ve ilim ehli yanında zamanın kıymetini anlatmak için bir araya getirdim.

2. Zamanın Büyük Bir Nimet Olduğuna Dair Ayet-i Celileler

Zaman, hayatın ömrüdür, insan vücudunun meydanıdır. Kulun yaşamını sürdürdüğü, onda kaldığı ve istifade ettiği sahadır. Kur'an-ı Kerim asıl nimetler içinde zaman nimetinin ne kadar büyük ve yüce olduğuna işaret etmiştir. Nitekim pek çok ayet-i kerime zamanın ehemmiyetine, ne kadar büyük bir nimet olduğuna ve de önemine dikkat çekmiştir.

Burada ilgili ayetlerden bir kısmını vermekle iktifa edeceğim. Allah Teâlâ bu büyük nimeti kullarına ihsan ettiğini belirterek şöyle buyurmaktadır:

1. "Gökleri ve yeri yaratan, yukarıdan indirdiği su ile size rızık olarak ürünler yetiştiren, emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri, nehirleri, belli yörüngelerinde yürüyen ay ve güneşi, geceyle gündüzü sizin buyruğunuza veren Allah'tır. Kendisinden isteyebileceğiniz her şeyi size vermiştir. Eğer Allah'ın bunca nimetini teker teker sayma-

ya kalkarsanız bitiremezsiniz. Gerçekten insan çok zalim ve çok nankördür."[3]

Allah Teâlâ burada büyük nimetleri arasında gece ve gündüze vurgu yapmaktadır. Gece ve gündüz bizim hem kendisinden bahsettiğimiz, hem de kendisi içinde konuştuğumuz zamandır. Bu büyük âlem başladığı günden nihayete ereceği güne kadar zamanla akıp gitmektedir.

2. Allah Teâlâ bir başka ayet-i kerimede bu büyük nimetini tekit ederek şöyle buyurmaktadır:

"Geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin istifadenize vermiştir. Yıldızlar da O'nun emrine bağlıdır. Elbette bunların her birinde aklını başına alıp düşünenler için dersler vardır."[4]

Allah Teâlâ ayetin sonunda akleden ve düşünenler için bu nimetlerde büyük dersler ve deliller olduğuna işaret etmektedir.

3. "Geceyi ve gündüzü kudretimize delalet eden birer delil kıldık. Bir delil olan geceyi kaldırıp yine bir delil olan gündüzü –Rabbinizin bol nimetini aramanız, yılların sayısını ve vakitlerin hesabını bilmeniz için– aydınlık kıldık. Biz, her şeyi apaçık olarak beyan ettik."[5]

4. "Gece ile gündüz, güneş ile ay Allah'ın varlığının alametlerindendir. Siz güneşe ve aya secde etmeyin; eğer Allah'a kulluk etmek istiyorsanız, bunları yaratan Allah'a secde edin."[6]

5. "Gecede ve gündüzde bulunan O'nundur. O işitendir, bilendir."[7]

3. Ömrü Boşa Harcamamaya Dair Ayet-i Celîleler

Ömürlerini zayi eden, nefislerini bu uğurda çürüten, kendilerine uzun bir hayat verilmesine rağmen küfürden

---

[3] 14/İbrâhîm, 32-4.
[4] 16/Nahl, 12.
[5] 17/İsrâ, 12.
[6] 41/Fussılet, 37.
[7] 6/En'âm, 13.

imana dönmediklerinden dolayı Allah Teâlâ kâfirlere hitap edip onları şöyle uyarmaktadır:

"Size, düşünecek kimsenin düşüneceği kadar ömür vermedik mi? Hem size peygamber de geldi. O hâlde azabı tadınız, zalimlerin yardımcısı olmaz."[8]

Allah Teâlâ bu ayet-i kerimede, ömür verilmesinin idrak edip akletmeyi gerektirdiğini, ömrün iman etmenin ve Allah'ı hatırlamanın meydanı olduğunu beyan etmektedir. Aynı şekilde peygamberlerin bulunmasını ve bunlar vasıtasıyla insanların uyarılmasını bir delil kıldığı gibi, insanın canlandırdığı zaman olan ömrü de insanlık için bir delil kılmıştır.

Hafız İbn Kesîr bu ayet-i kerimenin tefsirinde şöyle demiştir: "Yani, sizler de dünyada ömür sürmediniz mi? Eğer haktan yararlanan insanlardan olsaydınız hayatınız boyunca ondan istifade ederdiniz. Nitekim Katâde şöyle demiştir: Şunu biliniz ki uzun ömür sürmek insana bir delildir. Uzun ömür sebebiyle rabbin huzurunda azarlanmaktan Allah'a sığınırız."[9]

Buhârî *Sahîh*'inde Ebû Hureyre'den rivayet eder. Rasulullah (sallellâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuşlardır:

"Aziz ve Celil olan Allah, altmış yıl yaşatıp ölümünü geri bıraktığı kimsenin hiçbir özrünü kabul etmez."[10]

Ahmed ibn Hanbel de *Musned*'inde yine Ebû Hureyre'den rivayet eder. Rasulullah (sallellâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuşlardır:

"Allah kendisine altmış yıl ömür verdiği insanın özrünü kaldırmıştır."[11]

Yani özrünü kaldırmış, mazeret gösterecek bir bahane bırakmamıştır. Çünkü bu kadar uzun ömrü vererek ona oldukça uzun bir mühlet vermiştir.

---

[8] 35/Fâtır, 37.
[9] *İbn Kesîr*, V, 589-90.
[10] Rikâk, bâbu men belağa sittîne seneten fekad e'zerallâhu ileyhi fî'l-umr.
[11] II, 417.

4. Allah Teala Kur'an'da Zamana Yemin Etmektedir

Zikredilen bu ayet-i celileler dışında nimetlerin asıllarından olan bu büyük ikramın azametine işaret eden pek çok ayet vardır. Esasında Allah Teala'nın Kur'an'da zamana yemin ettiğini bilmek bile meseleyi idrak etmek için yeterlidir.

Allah Teala'nın zamana yemin etmesi iki önemli meseleden dolayıdır. Birincisi, müşriklerin ve düşmanların, rabbinin Rasulullah efendimizi (sallellâhu aleyhi ve sellem) terk ettiği şeklindeki iddialarını reddetmek; ikincisi, iman edip amel-i salih işleyenlerin dışındaki tüm insanların hüsran ve helak içinde olduğunu beyan etmek.

İşte Allah Teâlâ zamana yemin ederek şöyle buyurmaktadır:

"Kuşluk vaktine ve sükûna erdiği zaman geceye and olsun ki (ey Resulüm!) Rabbin seni terk etmedi, darılmadı da."[12]

Rabbimiz yine şöyle buyurmaktadır:

"İkindi vaktine and olsun ki insan hiç şüphesiz hüsran içindedir. Ancak inanıp salih amel işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabırlı olmayı tavsiye edenler bunun dışındadır."[13]

İslam ümmetinin âlimi, *Tercumânu'l-Kur'ân* olan efendimiz Abdullah ibn Abbâs (radıyellâhu anhumâ) bu sure-i celile ile ilgili olarak şöyle demiştir: "Burada asr'la (ikindiyle) kastedilen zamandır."

Fahreddîn Râzî (rahmetullâhi aleyh) (606/1209) Asr suresinin tefsirinde özetle şöyle söyler:

"Allah Teâlâ zaman olan asr'a yemin etmiştir. Çünkü zamanda acayiplikler vardır. Şöyle ki mutluluk ve üzüntü, sıhhat ve hastalık, zenginlik ve fakirlik zaman içinde olur. Ayrıca ömre denk ve onunla aynı kıymette olan bir şey de yoktur...

Bin yılını boş şekilde harcasan fakat sonra tevbe etsen, ömrünün son deminde ebedî mutluluğu hak edersin.

---

[12] 93/Duhâ, 1-3.
[13] 103/Asr, 1-3.

Cennette ebedî olarak kalma hakkını kazanırsın. Gördüğün gibi bu son vakitte, senin için en kıymetli şey hayatındır. Böylece zamanın asıl nimetlerin cümlesinden olduğu ortaya çıkmış olmaktadır. Bundan dolayıdır ki Allah Teâlâ zamana yemin etmiştir. Keza rabbimiz gece ile gündüzün birer fırsat olduğuna fakat insanoğlunun bunları zayi ettiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca zaman, mekândan daha önemli olduğundan dolayı zamana yemin etmiştir. Çünkü zaman katıksız, kusursuz bir nimettir. Hüsrana düşüp ayıplanacak olan ise insandır."[14]

Buraya kadar, zamanın kıymetine, onun, nimetlerin başta gelenlerinden, en kıymetlilerinden olduğuna işaret eden Kur'an ayetlerinin bir kısmını sunduk.

5. İnsanların Zamanı Değerlendirmekte Aldandıklarına Dair Bir Hadis

Sünnet-i mutahhareye gelince; hadislerde zamanla ilgili açıklamalar daha açık ve nettir. Buhârî, Tirmizî ve İbn Mâce, İbn Abbâs'tan (radıyellâhu anhumâ) rivayet ederler. Rasulullah (sallellâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuşlardır:

"İki nimet vardır. İnsanların çoğu bunlar(ı değerlendirme)de aldanmıştır: Sıhhat ve boş vakit."[15]

Zaman büyük bir nimet, önemli bir ikramdır. Zamanın

---

[14] *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtîhu'l-Ğayb)*, XXXII, 84.

[15] Buhârî, Rikâk, bâbu mâ câe fî'r-rikâk ve en lâ ayşe illâ ayşu'l-âhire; *Tirmizî*, Zuhd, bâbu's-sıhhati ve'l-ferâğ ni'metân...; *İbn Mâce*, Zuhd, bâbu'l-hikme. Diğer bir hadiste de şöyle geçmektedir: "Ey Rabbim! Tembellikten ve ihtiyarlığın kötülüğünden sana sığınırım." Muslim, ez-Zikr ve'd-Duâ ve't-Tevbe, bâbu't-teavvuz min şerri mâ amile...
"İnsanların çoğu bunda aldanmıştır." sözünden murat, insanların çoğunun bu ikisi hususunda hüsranda olduğudur. Âlimlerden bazısı şöyle demiştir: Nimet, insanın istifade edip lezzet aldığı şeydir. (Ğabn) aldanmak ise bir şeyi fiyatının bir kaç kat üstünde almaktır veya benzerinin fiyatından daha ucuza satmaktır. Bedeni sıhhatte olup kendisini meşgul edecek işlerden vareste olmasına rağmen âhiretinin selameti için çalışmayan kimse alışverişte aldanan kimse gibidir.
Burada kastedilen, insanların çoğunun sıhhat ve boş vakitten istifade edemedikleri, bilakis bunları kullanılması gereken yerin dışında sarf ettikleridir. Böyle yaptıklarında da hem sıhhatlerinin hem de boş vakitlerinin hakkı vebal olarak üzerlerinde tahakkuk edecektir. Hâlbuki her ikisini de hak ettikleri yerlerde sarf etselerdi bu onlar için son derece hayırlı olurdu.

kıymetini bilip bundan tam anlamıyla istifade etmeyi sadece muvaffak kılınan bazı insanlar başarır. Nitekim hadis-i şerifteki, "İnsanların çoğu bunlar(ı değerlendirme)de aldanmıştır." ifadesi buna işaret etmektedir. Bu sözüyle zamandan hakkıyla istifade edenlerin az olduğunu, çoğunluğun ise vakti israf edip aldandığını ifade etmektedir.[16]

İmam İbnu'l-Kayyım (rahmetullâhi aleyh) *Medâricu's-Sâlikîn* adlı eserinde gayretin konumu ve gayretli olunması gereken pek çok şeyden bahsederken vakte karşı gayretli olma hususunda şöyle demektedir:

"Geçen vakte yönelik esef etmeye gelince, bu neredeyse insanı 'öldüren bir arzudur.' Çünkü vakit çabuk geçen kıymetli bir şeydir. Telafisi zordur... Abid nezdinde vakit, ibadet ve evrad zamanıdır. Mürid nezdinde ise Allah'a yönelme ve tüm benlikle ona teveccüh, kalbi tamamen ona bağlama zamanıdır. Mürid için vakit en kıymetli şeydir. Vaktini Allah'a yönelmeden geçirmemeye karşı azimkârdır. Çünkü vakit geçtikten sonra tekrardan elde edilmesi mümkün değildir. Şöyle ki geçen vaktin ardından gelen ikinci vakit kendisinin icap ettirdiği vazifeyi eda etmeyi gerektirir. Bu sebeple bir vakti boş geçirdiğinde onu tekrardan elde etmesinin yolu artık yoktur...[17]

'Öldüren bir arzudur.' sözüne gelince, yani neticesi öldürmeye benzemektedir. Çünkü geçen vakte üzülmek in-

---

[16] İsa (aleyhisselâm) buyurmuş ki: "Geceler ve gündüzler hazine sandıklarıdır. Bunlara (ne koyduğunuza bir) bakın." Lokman Hekim de oğluna şu nasihati yapmış: "Yavrum! Kendilerine vaat edilen şey (ölüm ve âhiret) insanlara nasıl da uzak geliyor, ancak vaat edildikleri şeye doğru süratli şekilde gitmektedirler." Beyhakî, *Kitâbu'z-Zuhd* (Semerkand Yayınevi), s. 51.

[17] Ebû Saîd el-Harrâz şöyle demiştir: "Geçen vakitle meşgul olmak ikinci bir vakti zayi etmektir." Abdullah ibn Muhammed ibn Munâzil de şöyle demiştir: "Geçmiş ve gelecek vakitlerle meşgul olanın vakti faydasız şekilde geçip gider."
Şumayt ibn Aclân da diyor ki: "Mümin nefsine şöyle demelidir: Ömür üç gündür: Dün içindekilerle beraber geçip gitti. Yarın ise sadece bir emeldir. Muhtemelen ona yetişemeyeceksin. Eğer yarına çıkacaksan, yarın zaten kendi rızkıyla birlikte gelecektir. Ancak yarının önünde (değerlendirilmesi gereken) bir gündüz, bir de gece bulunmaktadır ve pek çok nefis bu ikisinde ölüp gitmişlerdir. Belki sen de aynı akıbete uğrayacaksın. Yaşanılan günü düşünmek yeter." Beyhakî, *Kitâbu'z-Zuhd*, s. 56.

sanı öldürür, hele de vakti geçiren kimse onu tekrardan elde etmenin mümkün olmadığını biliyorsa.

Bunun yanında kaçan vaktin gidişine esef etmek ayrı bir vakit harcamadır. Nitekim şöyle denir: 'Geçen vakti kaybettiğine üzülmekle meşgul olmak ayrı bir vakit öldürmedir.' Bundan dolayıdır ki 'Vakit kılıç gibidir, sen onu kesmezsen o seni keser.' denmiştir...[18]

Zaman sürekli akmaktadır.[19] Kişi onu değerlendirmek hususunda gafil olursa, vakitleri geçip gider, çok büyük bir şeyi kaçırmış olur. Sonra kaybetmesine çok üzülür. Hele de kaybettiği şeyin ne kadar büyük bir şey olduğunu anladığında. Geri döndürmek ister, ancak vaktin geri gelmesi ile onun istemesi arasında keskin bir mani vardır. Bu sebeple giden vakit geri gelmez. İnsan geçen vakti tekrardan kazanmak ister ama yeni bir gün olan bugünü yaşarken dünü geri getirmek nasıl mümkün olsun ki! (Zira bir ayette de şöyle buyurulmaktadır:) "Uzak bir yerden nasıl kolayca ulaşırlar?"[20]

İnsanın sevdiği ve arzuladığı ancak kaçırmış olduğu şeyi elde etmesi artık mümkün değildir.[21] O da bilir ki kazanmaya çalıştığı şey akıllı bir insanın kazanmak için uğraşacağı

---

[18] İbn Cemra *Behcetu'n-Nufûs* adlı eserinde (III, 96) şöyle der: "Bunun anlamı, sonra yaparım demen suretiyle vakit seni keseceğine amelle sen onu kes, demektir." Bu sözün manasının şöyle olduğunu söylemek de mümkündür: Sen vakitten istifade etmek, faydalanmak hususunda uyanık olmazsan, kılıçla vurulup öldürülen kimse gibi helak olursun. Kişi vakti kazanmak ve ondan uygun şekilde istifade etmek için dikkatli olmazsa, zaman onu keser ve helak eder. Çünkü vakit keskin kılıç, yakan şimşek gibidir. İşte bu sebeple şair şu şiiri söylemiştir:

Vakit gibi keskin bir kılıç ol.
Buğz sonra yaparım diyenedir.
Sakın böyle yapma, sen sen ol,
Çünkü çok büyük bir illettir.

Zaten eskiler, kişinin buğzedilmeyi hak ettiği hususlardan birisinin vakti zayi etmesi olduğunu söylemişlerdir.

[19] Üç şey geri gelmez: ağızdan çıkan söz, atılan ok, geçen zaman.

[20] 34/Sebe', 52. Ayet-i kerime kâfirlerin âhiretteki durumlarını anlatmaktadır. Bunlar dünyada Allah Teâlâ'ya iman fırsatını kaçırmışlardı. Bu sebeple ayette şu murat edilmektedir: Vakitleri varken ve bu kendilerine yakınken dünyada iman etme haklarını kullanmadılar. Şimdi nasıl olup da imanı elde edecekler, küfürden tevbe edecekler? Ahiret dünyadan çok uzaktadır; nasıl olup da âhirette imana ulaşacaklar?!

[21] Ebû Saîd el-Esmaî bir bedeviden şunu duyduğunu söyler: "Dünün geçti. Muhtemelen yarını sen değil de başkası yaşayacak." Beyhakî, *Kitâbu'z-Zuhd*, s. 56.

bir şey değildir. Çünkü kendisiyle arzuladığı şey arası kapanmıştır artık.

Vahlar olsun ah, vahlar,
Geri döndürülemez olana.
Getirilebilse gidenler,
Üzüntü az olurdu ona.

Varidat (kalbe gelen düşünceler) buluttan bile daha hızlı geçip gider. Geriye yaşanan zaman ve içindekiler kalakalır. Giden düşüncelerden geriye sadece izi ve bıraktığı etkileri kalır. Sen sen ol, kendini gelen vakitte karşılaşacağın şeylere hazırla. Çünkü içinde bulunduğun vakitte değerlendirip istifade ettiklerin hiç şüphesiz bir gün sana yarayacaktır. Bundandır ki cennette mutluluklar içinde bulunacaklara şöyle seslenilecektir: "(Onlara şöyle denir): Geçmiş günlerde işlemiş olduğunuz salih amellere karşılık afiyetle yiyiniz, içiniz."[22] Cehennemde azap edilen şakilere de şöyle denilecektir: "Size bu azap, yeryüzünde haksız yere şımarmanız ve kibirlenmenizden dolayıdır."[23]

Önceki salih âlimlerimiz ile onların izinde yürüyen sonrakiler, vakti kazanmaya ve onu hayırla doldurmaya karşı en hırslı insanlardı. Âlim olsun, abid olsun durumları aynıydı. Vakitleri hayırlı geçirme hususunda birbirleriyle yarışırlardı. Kısa, anlık vakitleri değerlendirme hususunda bile aynıydılar. Sırf vakti değerlendirmek ve boşa geçirmiş olmamak için...[24]

---

[22] 69/Hâkka, 24.

[23] 40/Mü'min (Ğâfir), 75. İbnu'l-Kayyım'ın sözü burada bitti. Alıntıda biraz kısaltma yapılmıştır. *Medâric*, III, 49.

[24] Muhammed ibn Ya'kûb ibnu'l-Ferecî şöyle demiştir: "İmkânı varken vakitleri fırsat bilmeyen insan, vakit geçtiği zaman pişman olur." Ahmed ibn Âsım el-Antâkî de şöyle demiştir: "Bu vakitler meşakkatsiz elde edilebilecek ganimetlerdir. Ömrünün geri kalanını ıslah edersen geçmiş dönemin de affedilir."Fudayl er-Rakâşî'den: "Ey âdemoğlu! İnsan kalabalığı sana nefsini unutturmasın. Onlar bir tarafa, İslam'ın emri sana yöneliktir. Gün geçsin diye şuraya giderim, buraya giderim deme. Çünkü sana emanet edilmiş gün boyunca yaptığın bütün fiiller kaydedilmektedir. Yeni yapılmış hasene gibi, daha güzel bir arzu ve önceden işlenmiş bir günahı hızlıca örten bir şey görmedim: *"İyilikler kötülükleri (günahları) giderir. Bu, öğüt almak isteyenlere bir hatırlatmadır."* 11/Hûd, 114. Beyhakî, *Kitâbu'z-Zuhd*, s. 54. Zamanı değerlendirme hususunda gençlerin şu kitaba bakması yararlı olacaktır: Enbiya Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, Birinci Bölüm.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM ÂLİMLERİNİN ZAMANA VERDİKLERİ KIYMET

1. Güneşi Yerinde Tut, Seninle Konuşayım

Tabiinin zahidlerinden Âmir ibn Abdikays'tan rivayet edilmiştir. Bir adam kendisine, "Benimle konuşur musun?" diye sorar. O da ona şöyle cevap verir: "Güneşi yerinde tut, seninle konuşayım."[1] Yani demek istiyor ki güneşi benim için biraz yerinde durdur, dönmesini engelle; ben de seninle konuşayım. Çünkü zaman hızlı bir şekilde geçip gidiyor, geçip gittikten sonra ise bir daha geri dönmez. Gidişine çok pişmanlık duyulsa bile yerine bir şey koymak veya yeniden elde etmek mümkün değildir. Ayrıca her vaktin içinde yapılabilecek bir amel vardır.[2]

Büyük sahabi Abdullah ibn Mes'ûd (radıyellâhu anh) şöyle demiştir: "Üzerine güneşin battığı, ömrümün eksildiği, ancak amelimin artmadığı bir güne duyduğum pişmanlık kadar başka bir şeye pişmanlık duymadım."[3]

---

1 İbnu'l-Cevzî, *Tenbîhu'n-Nâim*, s. 128.

2 Vakit ve zamana fiyat takdir edilmesi, önemini açıklamak için yeterlidir. Nitekim fakihler, vadeli alışverişte, verilecek paranın bir kısmının esasında vadeye tekabül ettiğini söylemişlerdir. Bu işlemde vakti paraya çevirmek, zamana karşılık bir şey takdir etmek söz konusudur. Bu sebeple fakihler, vadeli alışverişte zamanı mal gibi değerlendirmişler ve fiyatta onun da bedeli olduğunu kabul etmişlerdir.

3 Abdullah ibn Mes'ûd, "Boş gördüğüm insana kızıyorum." demiştir. Yine o şunu da söylemiştir: "Ne dünyası ne de âhiretiyle ilgili bir işle meşgul olmadan bomboş duran insana kızıyorum." Ebû'd-Derdâ da şöyle demiştir: "Âdemoğlu! Yere ayağınla basabildiğin kadar bas, yakında o senin kabrin olacaktır. Âdemoğlu! Senin hayatın günler demektir. Her bir gün geçince bir parçan gider. Âdemoğlu!

Salih bir zat olan Halife Ömer ibn Abdulazîz de (Allah kendisinden razı olsun) şöyle demiştir: "Gece ve gündüz, bedenin üzerinde kendi fiillerini icra ediyorlar (seni yaşlandırıyorlar). Sen de onlar üzerinde üzerine düşen vazifeyi yap."

Allah kendisinden razı olsun, Hasan Basrî şöyle demiştir: "Ey Âdemoğlu! Sen günlersin. Bir gün geçince bir parçan da gidiyor demektir."[4]

Yine şöyle demiştir: "Öyle insanlar gördüm ki sizlerin dirhemler ve dinarlara karşı hırsınızdan daha ziyade yaşadıkları vakitlere karşı hırslı idiler."

Hafız Zehebî *Tezkiretu'l-Huffâz* adlı eserinde imam, muhaddis Hammâd ibn Seleme ibn Dînâr el-Basrî el-Bezzâr el-Hırakî'nin terceme-i hâlini verirken şöyle der:

"İmam, muhaddis, dil bilgisi üstadı, hafız, önder, şeyhülislam. 91/710 yılında doğdu, 167/783 yılında vefat etti. İbn Ebî Arûbe ile beraber ilk hadis eserlerini tasnif eden kimsedir. Arap dilinde mütehassıs, son derece fasih konuşan, bunun yanında fakih de olan bir insandı. Sünnete bağlı bir abid idi.

Öğrencisi Abdurrahman ibn Mehdî şöyle diyor:

'Hammâd ibn Seleme'ye yarın vefat edeceksin dense bile ilave olarak yapacak bir ibadet bulamazdı.'

Musa ibn İsmail Tebûzekî de şöyle demiştir:

'Size Hammâd ibn Seleme'yi gülerken hiç görmedim desem doğru söylemiş olurum. Çünkü kendisi ya hadis rivayet etmekle, ya bir şeyler okumakla, ya tesbihatla, ya da namaz kılmakla meşguldü. Günü yapacağı işler ve ameller için bölümlere ayırmıştı.'[5]

Anandan doğduğun günden beri ömrün bitip durmaktadır." Beyhakî, *Kitâbu'z-Zuhd*, s. 52.

[4] Hasan-ı Basrî'den: "Dünya üç gündür: Dün içindekilerle beraber geçip gitti. Yarına gelince muhtemelen sen ona yetişemeyeceksin. İşte bugün senin günündür, onu değerlendir." Beyhakî, *Kitâbu'z-Zuhd*, s. 52.

[5] Hâris Muhâsibî diyor ki: "Vaktinizi üçe ayırın: Bir bölümü ilim için, bir bölümü

Yunus el-Mueddib de şöyle diyor:

'Hammâd ibn Seleme namaz kılarken Rahmet-i Rahmân'a kavuşmuştur. Allah'ın rahmeti üzerine olsun.'"[6]

Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Hass alâ Talebi'l-İlm ve'l-İctihâd fî Cem'ih* adlı eserinde şöyle der:

"Halil ibn Ahmed (el-Ferâhîdî el-Basrî,[7] Allah Teâlâ kendisine rahmet etsin) şöyle demiştir: "Bana en ağır gelen vakitler, yemek yediğim zamanlardır."[8]

Allâhu ekber! İlme ne derece dalmış bir insanmış! Vakti değerlendirmeye karşı ne de azimkârmış!

2. İmam Ebû Yûsuf'un Ölüm Döşeğinde Bile İlmî Müzakerede Bulunması

İşte İmam Kâdî Ebû Yusuf, Ya'kûb ibn İbrahim el-Ensârî el-Kûfî summe'l-Bağdâdî,[9] 113/731 yılında dünyaya gelmiş, 182/798 yılında vefat etmiştir. Allah Teâlâ kendisine rahmet etsin. İmam Ebû Hanîfe'nin arkadaşı ve talebesi, onun ilminin ve mezhebinin yayıcısı idi. Üç Abbasi halifesinin de kadılığını yapmıştı. Bu halifeler şunlardır: Mehdî, Hâdî, Hârûn Reşîd. İlk kez *Kâdî'l-Kudât* (Kadılar Kadısı) diye isimlendirilen kimsedir. Kendisine ayrıca *Kâdî Kudâti'd-Dunyâ* (Tüm Dünya Kadılarının Kadısı) denirdi.

İşte bu büyük âlim hayatının son deminde, nefesini verip dünyasını değiştirirken bile, kendisini ziyarete gelen ziyaretçisiyle fıkhi bir meseleyi, bir kimsenin istifade etmesi veya bir talibin öğrenmesi gayesiyle müzakere etmişti. Hayatının son zaman dilimini dahi ilmî müzakere yapmadan,

---

amel için, bir bölümü de bedeninin ve yükümlü olduklarının ihtiyaçları için." Muhâsibî, *Risâletu'l-Musterşidîn*, s. 209.

6 *Tezkiretu'l-Huffâz*, I, 202; *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VII, 447.

7 100/718 yılında dünyaya gelip 170/786 yılında irtihal etmiştir. Dünyanın en zeki insanlarından birisi idi.

8 *el-Hass alâ Talebi'l-İlm ve'l-İctihâd fî Cem'ih*, s. 87.

9 *Summe* (sonra) kelimesi kişinin daha sonra yerleştiği yeri göstermek için kullanılmaktadır.

bildiğini aktarmadan ve de karşıdakinden istifade etmeden geçirmemişti.

Öğrencisi Kâdî İbrahim ibn Cerrâh el-Kûfî summe'l-Mısrî anlatıyor:

"Ebû Yusuf hastalandığında ziyaretine gittim. Yanına girdiğimde baygın hâlde buldum. Ayılıp kendisine gelince, 'Ey İbrahim! Şu mesele hakkında ne dersin?' dedi. Ben ise, 'Bu durumda bunu mu müzakere edeceğiz?' deyince, şöyle dedi: 'Bir beis yok. Bu meseleyi tetkik edelim ki belki bilmeyen bir kimse öğrenip kurtulur.'

Daha sonra da şunu söyledi: 'Ey İbrahim! (Hac menasikinde) hangi taş atma daha faziletlidir? Yürüyerek mi yoksa binekli olarak mı?' Ben, 'Binekli olanı.' dedim. 'Hata ettin.' dedi. 'Yürüyerek.' dedim. Yine 'Hata ettin.' dedi. 'Allah sizden razı olsun, o hâlde siz söyleyin.' dedim. O da şöyle açıkladı:

'Dua için durulan cemrelerde efdal olan yürüyerek taşları atmaktır. Dua için durulmayan cemrelerde ise efdal olan binekli olarak atmaktır.' Sonra yanından kalktım. Evinin kapısına varmıştım ki ağlaşmaları duydum. Anladım ki vefat etmişti. Allah'ın rahmeti üzerine olsun."[10]

---

[10] İşte selefin yanında ilim böyle kıymetliydi. Ölüm anında, hayata veda ederken bile ilmî bir meseleyi, bir müşkili müzakere edip araştırıyorlardı. Doğrusu helal olsun onlara, ilim ne kadar da kalplerine nüfuz etmişti.
Hafız İbn Hacer'in İmam Şâfiî'yle ilgili *Tevâli't-Te'nîs bi Meâlî Muhammed ibn İdrîs* adlı eserinin 105. sayfasında şöyle geçer: "İbn Ebî Hâtim şöyle demiştir: Muzenî'den şöyle dediğini duydum: Şâfiî'ye soruldu: "İlme karşı iştiyakın nasıl?" O da şöyle dedi: "Daha önce işitmediğim bir harfi (yani kelimeyi) işitince, diğer azalarım kulaklarımın işitip de aldığı lezzeti tatmak için kendilerinin de kulakları olmasını isterler. İşte böyle." Kendisine, "İlme karşı hırsın nasıldır?" diye sorulduğunda da şöyle cevap verdi: "Çok mal biriktiren cimrinin bir malı elde ettiği zaman aldığı lezzet kadar." "İlme karşı isteğin nasıldır?" diye sorulunca, buna da şöyle cevap verdi: "Bir tek çocuğu olan kadının yavrusunu kaybettiğinde onu bulmaya olan isteği kadar." İşte İmam Şâfiî Hazretleri, bu aşk, bu iştiyak sebebiyle ilimde zirveye çıkmış ve imam olmuştur.
İbrahim ibn Edhem hasta bir abidi ziyarete gider. "Kendinizi nasıl hissediyorsunuz?" diye sorunca ayaklarına bakarak ağlamaya başlar. Neden ağladığı sorulunca yatağa bağlı kalıp bir şey yapamayışını kastederek şöyle der: "Bu iki ayak Allah yolunda tozlanmıyor." İbnu'l-Cevzî, *Leftetu'l-Kebid*, s. 38-39.

İşte bu, âlimlerin ve ilim erbabının yoluydu. Çünkü onlar, "İlim talep etmek beşikten mezara kadardır." diyorlardı.[11]

Allame Taşköprüzâde *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde* adlı eserinde şöyle der: "Muhammed ibn el-Hasan eş-Şeybânî el-Kûfî el-Bağdâdî, imam, fakih, müctehid, muhaddis, İmam Ebû Hanîfe'nin öğrencisi.[12] Allah ikisine de rahmet eylesin. Geceleri uyumazdı. Yanına kitaplar alır, birinden usanınca ötekine bakardı. Uykusunu su içerek giderir ve şöyle derdi: "Uyku, hararetten kaynaklanır."[13]

Allame Taşköprüzâde daha sonra Isâm ibn Yûsuf'un (el-Belhî el-Hanefî'nin,[14] Allah kendisine rahmet etsin) dinlediği hadisleri o anda yazmak için bir dinara[15] bir kalem satın aldığını ilave eder. İşte böyle gayretli olmak gerekir, çünkü ömür kısadır, ilim ise bitmez tükenmez bir deryadır. Bu sebeple ilim talibinin vakitleri ve saatlerini boşa harcamaması gerekir. Geceleri ve yalnız kaldığı zamanları ganimet bilmeli, hocaları da aynı şekilde servet bilip onlardan

---

[11] Ebû'l-Abbâs ibn Ebîi'l-Avvâm, *Fedâilu Ebî Hanîfe ve Eshâbih* (yazma eser), 730 nolu rivayet; el-Muvaffak el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, I, 481; Hâfızu'd-Dîn el-Kerderî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, II, 405 (İmam Ebû Yûsuf'un terceme-i hâlini anlattığı üçüncü bölüm); Hafız el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye*, I, 76 (İbrahim Cerrâh'a ayrılan terceme-i hâl bölümü).

[12] 132/749 yılında dünyaya teşrif etmiş ve 189/805 yılında hakkın rahmetine kavuşmuştur.

[13] *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde*, I, 23.
Kayravan'dan ilim tahsil etmek için Medine'ye gelen Esed ibn Furât buradan Bağdat'a geçer. Fıkıh eğitimi almak için İmam Muhammed'in yanına varır, ancak ders almak istediği hocasının çok yoğun olduğunu görünce dertlenir. İmam Muhammed de ona gündüzleri diğer Iraklılarla birlikte derslerine katılmasını, geceleri de evinde kalmasını, ona özel dersler vereceğini söyler. Böylece evinde kalmaya başlar. Esed gerisini şöyle anlatmaktadır: "Geceleri yanıma gelir, önüne bir bardak su koyar, sonra okumaya başlardı. Gece okuma uzayıp uykumun bastırdığını gördüğünde avuçlarına su alıp yüzüme serper, ben de kendime gelirdim. Ondan dinlemek istediklerimi tamamlayana kadar bu şekilde devam ettik." Kevserî, *Bulûğu'l-Emânî*, s. 15. Son dönem Suriye ulemasının önderlerinden olan Bedruddîn el-Hasenî'nin (1935) öğrencilerinin naklettiğine göre, günde sadece yirmi dakika uyurmuş. Ders esnasında bağdaş kurar, sarığını gözünün önüne çeker ve kestirirmiş. Yirmi dakika sonra kaldığı yerden devam edermiş.

[14] 215/830 yılında vefat etmiştir. Fakih aynı zamanda Belh'in muhaddisi idi.

[15] Bir dinar (4.25 gr. altın) bir tek kalem için verilmeyecek kadar çok büyük bir paraydı. Bugün de öyle.

istifade etmeye bakmalıdır. Çünkü geçen bir daha geri getirilmez.

Ah, keşke çekerek,
Ardından vah ederek,
Şöyle yapsaydım diyerek,
Geçen günlere varamam.[16]

3. *Davete Bile Yanlarında Kitapla Giderlerdi*

Ebû Hilâl el-Askerî *el-Hass alâ Talebi'l-İlm ve'l-İctihâd fî Cem'ih* adlı eserinde şöyle der: Sa'leb'den (Ahmed ibn Yahyâ eş-Şeybânî el-Kûfî el-Bağdâdî'den,[17] Allah kendisine rahmet etsin) rivayet edilir. "Yanında sürekli olarak mütalaa ettiği bir kitap bulundururdu. Bir adam kendisini bir davete çağırdığı zaman, (kendi oturacağı yer dışında) deriden bir yastığın konulacağı kadarlık bir mahallin de ona tahsis edilmesi şartını koşar ve kitabını buraya koyarak okurdu."[18]

Vefatına sebep olan hadise şu idi: "Bir cuma günü ikindiden sonra camiden çıktı. Kulakları ağır işitiyordu. Yolda yürürken bir taraftan da elindeki kitabı mütalaa etmekle meşguldü. Birden bir at kendisine çarptı ve bir çukura düştü. Kendisini çukurdan çıkardılar. Aklını kaybetmiş gibiydi. Başının ağrısından ah çeke çeke hemen evine götürdüler.

---

[16] *Miftâhu's-Seâde*, I, 36.

[17] Nahiv, lügat, edebiyat, hadis ve kıraat imamlarından birisiydi. 200/815 yılında dünyaya teşrif buyurup 291/904 yılında vefat etmiştir.

[18] *el-Hass alâ Talebi'l-İlm ve'l-İctihâd fî Cem'ih*, s. 77. Âlimlerin kitapla ilgili sözlerinden: "Kitap sana yük olmayan bir arkadaştır." Hatîb, *Takyîdu'l-İlm*, s. 120. "Kitap her zaman yardıma hazırdır. Asla zarar vermez. Sen çabaladığında o da gayrete gelir ve sana kendisini açar. Sen usanırsan o da bıkar ve kendisini sana karşı kasar. Ona yaklaştırırsan sana yaklaşır. Uzak tutarsan uzaklaşır. Ne seni yanlışa sürükler, ne de bir sırrını ifşa eder. Ne senin koğuculuğunu yapar, ne de sana laf taşır." Hatîb, *age.*, s. 120. "Yalnız kaldığında kitap okuyarak yalnızlığını gider. Çünkü kitap okumak en güzel konuşma aracı ve gözleri baktırma vasıtasıdır." Hatîb, *age.*, s. 124. İbnu'l-Mubârek'e dışarı çıkıp arkadaşlarınla otur dendiğinde, kitapları mütalaa etmesini kastederek şu cevabı vermiştir: "Evde olduğumda Hz. Muhammed'in arkadaşlarıyla oturuyorum." Hatîb, *age.*, s. 126.

Çok geçmedi, ikinci gün vefat etti. Allah Teala kendisine rahmet eylesin."[19]

İşte Buhârî'nin hocası Muhammed ibn Selâm Bîkendî. 227/842 yılında vefat etmiştir. Bir hadis meclisinde hoca hadisleri rivayet edip yazdırırken o da diğer talebelerle birlikte oturmuş yazıyordu. Kalemi birden kırılıverince birine şu şekilde bağırmasını tembihledi: "Bir dinara bir kalem veren var mı?" Birden her taraftan kalemler uçuşmaya başladı."[20]

Onun, parayı cömerdâne bir şekilde harcamasının sebebi değerli olan vaktin kıymetini, keza yazdırılan şeyin pahasını bildiğindendi. İşte zamanın ve vaktin kıymetini bilen bu âlim, başka bir deyişle kıssadaki hâliyle bu öğrenci, böyle yapmış ve bir kalem elde etmek için bile altın ve dinarı gözünü kırpmadan vermiştir.

Hafız Zehebî *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ* adlı eserinde Buhârî ve Muslim'in hocası büyük muhaddis Ubeyd ibn Yaîş'in terceme-i hâlinde şöyle anlatır: "Bu zat, hafız, huccet ve eşsiz insan Ebû Muhammed Ubeyd ibn Yaîş el-Kûfî el-Mehâmilî el-Attâr'dır. Buhârî kendisinden *Ref'u'l-Yedeyn* adlı cüzde, Muslim de *Sahîh*'de rivayette bulunmuştur.

Keza Nesâî de bir ravi vasıtasıyla kendisinden rivayet ederken, Ebû Zur'a Râzî, Muhammed ibn Eyyûb Becelî... ve başkaları da ondan rivayet etmişlerdir. 229/843 yılında Ramazan ayında vefat etmiştir.

Ammâr ibn Recâ anlatıyor: Ubeyd ibn Yaîş'i şöyle derken işittim: "Otuz yıl geceleri kendi ellerimle bir şey yemedim. Ben hadis yazarken kız kardeşim ağzıma lokma koyuyordu."[21]

---

[19] Vefatının sebebine dair bu haber İbn Hallikân'ın *Vefeyâtu'l-A'yân*'ından alındı. I, 104.

[20] Bunu Hafız Aynî *Umdetu'l-Kârî*'de rivayet etmiştir. I, 165. Îmân, bâbu kavli'n-nebiyyi sallallâhu aleyhi ve sellem: Ene a'lemukum billâh...

[21] Geceleri ağzına lokma konulmasını Hatîb-i Bağdâdî de *el-Câmi' li Ahlâkı'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'* adlı eserinde rivayet etmiştir. II, 178.

4. Yahyâ ibn Ma'în'in İlim Talep Etmeye Karşı Hırsı

İmam Ahmed ve İmam Ebû Îsâ et-Tirmizî rivayet etmişlerdir. Hadisin lafzı ve burada aktarılan sened Tirmizî'ye aittir:

Tirmizî şöyle diyor: Abd ibn Humeyd, Muhammed ibn Fadl ⇒ Hammâd ibn Seleme ⇒ Habîb ibn Şehîd ⇒ Hasan Basrî tarikiyle Enes ibn Mâlik'ten (radıyellâhu anh) bize rivayet etti. Enes şöyle demiştir:

"Nebî (sallellâhu aleyhi ve sellem) (vefat ettiği hastalığında) Üsâme ibn Zeyd'e dayanarak, Katar yöresine ait bir elbiseyi giyinmiş olduğu hâlde evinden dışarı çıktı ve insanlara namaz kıldırdı."

Tirmizî bu hadisi rivayet ettikten sonra şöyle der:

"Abd ibn Humeyd (bu zat Tirmizî'nin hocasıdır) şöyle dedi: Yahya ibn Maîn yanıma oturduğunda ilk olarak bana bu hadisten sordu. Ben de, 'Hammâd ibn Seleme bize rivayet etti.' dedim (ve tam da rivayet etmeye başlamıştım ki) bana, '(Ezberinizden değil de) kitabınızdan rivayet edebilir misiniz?' dedi. Böyle deyince, kitabımı getirmek için kalktım. Birden elbisemi tuttu ve şöyle dedi: 'Hemen şimdi bana yazdırıver. Bir daha seni göremeyeceğimden korkarım.' Böyle deyince (kitabımı getirmeden) hadisi ona yazdırdım. Ardından gidip kitabımı alıp geldim ve oradan hadisi tekrar okudum."[22]

Aktardığım bu haberi daha iyi anlamak için İmam Yahya ibn Maîn'in terceme-i hâlinden biraz bahsetmek gerekmektedir. Hafız Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*'da ve *Tezkiretu'l-Huffâz*'da Yahya ibn Maîn'in terceme-i hâlinde şöyle der: "İmam, hafız, üstad, hadis hafızlarının efendisi ve sultanı, muhaddislerin hocası Ebû Zekeriyya Yahya ibn Maîn ibn Avn ibn Ziyâd ibn Bistâm. Aslen Arap de-

[22] İmam Ahmed, *Musned*, III, 266; Tirmizî, *eş-Şemâilu'l-Muhammediyye*, s. 60, bâbu mâ câe fî libâsi rasûlillâh sallallâhu aleyhi ve sellem.

ğildi. Murreoğulları kabilesinden birisini kendine veli edindi. Bu sebeple mevlâlık hasebiyle Murrî diye anılır.[23] Doğum yeri ve menşe olarak Bağdatlıdır. Kendisi büyük hadis âlimlerinden birisi idi.

158/775'te Bağdat'ta doğdu. Babası Maîn, Abdullah ibn Melik'in Re'y şehrinin vergisi için görevlendirdiği seçkin defterdarlardan birisiydi. Babası vefat ettiğinde bir milyon dirhemi ona bıraktı. O da babasından miras kalan paranın tamamını hadis tahsil etmek için infak etti. Geriye sadece giyebileceği bir ayakkabısı kaldı.

Yemen'de hadisi Abdullah ibn Mubârek, Huşeym ibn Beşîr, İsmail ibn Ayyâş, Sufyân ibn Uyeyne, Abdurrezzâk es-San'ânî'den, Irak, Şam, Cezîre (Mezopotamya), Mısır ve Hicaz'da Vekî' ibn Cerrâh, Yahya ibn Saîd el-Kattân, Abdurrahman ibn Mehdî ve diğer pek çok zevattan dinledi.

İmam Ahmed ibn Hanbel, Buhârî, Muslim, Ebû Dâvûd, Abbâs ed-Dûrî el-Bağdâdî –ki bu zat onun ilmini rivayet eden insandır–, Ebû Zur'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî, Osman ibn Saîd ed-Dârimî, Ebû Ya'lâ el-Mevsılî ve daha pek çok sayılamayacak kadar insan kendisinden hadis rivayet etmiştir.

Ali ibnu'l-Medînî der ki: "İnsanların ilmi Yahya ibn Maîn'e varıp dayanır." Abdulhâlık ibn Mansûr da şöyle der: Abdullah ibn Rûmî'ye dedim ki: "Bazı hadisçilerin Yahya ibn Maîn'in bazı hadislerini rivayet ederken şöyle dediklerini duyuyorum: 'Güneşin onun gibi büyük bir insan üzerine doğmadığı bir zat bana rivayet etti.' İbnu'r-Rûmî bana dedi ki: 'Niye şaşıyorsun ki? Ben de Ali ibnu'l-Medînî'nin şöyle

[23] Önceleri bir insan başka bir yere yerleştiğinde, yerleştiği yerde bulunan kabilenin veya o kabileden birisinin himayesine girerdi. Böylece artık o kabileden olurdu. Buna mevlalık yönüyle bir kabileye nispet edilme denir. Böyle nispet edilen insanların isimleri tam olarak zikredildiğinde mevlalık yönüyle o kabileye nispet edildiği ifade edilirdi. Mesela Hanzala kabilesi topraklarına yerleşen, aslında Mervli olan Abdullah ibn Mubârek'in ismi söylenirken şöyle denir: Abdullah ibn Mubârek el-Mervezî el-Hanzalî mevlâhum. Diğer mevlalık çeşitleri için bakınız, İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, tahkik: Nûruddîn Itr, s. 400-401.

dediğini duydum: 'İnsanlar içinde onun benzerini görmedim. Âdemoğulları içinde onun kadar hadis yazan bir kimse bilmiyorum.'"

Muhammed ibn Nasr el-Mervezî şöyle der: Yahya ibn Maîn'in şöyle dediğini duydum: "Kendi ellerimle bir milyon hadis yazdım."[24]

Zehebî diyor ki: Bu rakama aynı hadisin (farklı tariklerle gelen) mükerrer yazımlarını da dâhil etmektedir. Nitekim onun şöyle dediğini görürsünüz: "Bir hadisi elli kez yazmasak onu tam anlamıyla tanıyıp bilmiş olmazdık."

İmam Ahmed ibn Hanbel der ki: "Yahya ibn Maîn'in bilmediği hadisler hadis değildir. Yahya ibn Maîn, Allah Teâlâ'nın bu hadisleri tanıyıp bilmek için yarattığı bir insandır. O, yalancıların yalanını ortaya çıkarır."

Ebû Hâtim er-Râzî de der ki: "Bir Bağdatlının Ahmed ibn Hanbel'i sevdiğini görürsen, bil ki o, sünnete bağlı birisidir. Eğer onun Yahya ibn Maîn'e buğz ettiğini görürsen, bilesin ki o yalancının biridir."

Yahya ibn Maîn, ilim elde etme ve yayma hususundaki çok büyük bir prensibi ortaya koyan insandır. Onun söylemiş olduğu şu söz, muhaddislerin ve âlimlerin, hadisleri alırken ve rivayet ederken takip ettikleri düstur olmuştur: "Yazarken topla (duyduğun her şeyi yaz), rivayet ederken araştır (rivayet ettiğin hadisin sıhhatini tetkik et)."[25]

Hafız Sâlih ibn Ahmed şöyle der: Ebû Abdullah Muhammed ibn Abdillah'ın şöyle dediğini duydum: Babam-

[24] Hadisçiler Rasulullah'tan, keza sahabi veya tabiinden gelen her haber, eser ve kelimeyi ayrı ayrı saymaktadırlar. Aynı şekilde ğarib kelimeyi veya mübhem lafzı izah eden her tefsiri ve benzeri hususları da böyle kabul etmektedirler. İşte bu tip ifadeler her hangi bir senedle rivayet edildiğinde, hadis âlimleri bunu hadis saymaktadır. Buradaki rakamı bu şekilde düşünmek gerekir.

[25] Hocanın veya kendisinin başka bir yere gitmesi veya benzeri başka mazeretler ortaya çıkması ihtimal dâhilinde olduğundan, hadis talibinin bulduğu her hadisi yazması uygun görülmüştür. Çünkü ihmal etmesi durumunda, bir daha o hadislere ulaşamaması söz konusudur. Bu sebeple toplarken her hadisin yazılması, rivayet ederken ise zayıf ve mevzu hadisleri rivayet etmemek için, iyice tetkik etmek gerektiği söylenmiştir.

dan şunu işittim: "Yahya ibn Maîn geriye yüz on dört kımtar[26] ve dört büyük Şerabiye[27] küp dolusu kitap bıraktı."

Yahya ibn Maîn böyle bir zat idi. Haccettiği zaman Mekke'ye Medine yolundan gitmiş, Mekke'den dönerken de Medine yolundan dönmüştür. 233/847 yılında haccettiği zaman ise Medine'ye Zilhicce aylarının sonlarına doğru hac mevsiminden önce gelmişti. Burada hastalığa yakalandı ve Zilkade ayının bitmesine yedi gün kala vefat etti.

Medine'ye geldiği ve burada vefat ettiği bütün insanlar arasında duyulmuştu. Haşimoğulları, Rasulullah'ın (sallellâhu aleyhi ve sellem) üzerinde gaslinin yapıldığı (vücûd-i paklerinin yıkandığı) divanı onun için hususi olarak çıkardılar. Halk cenaze namazını kıldı ve Baki mezarlığına defnedildi. İnsanlar onun için şöyle diyorlardı: "Rasulullah'ın (sallellâhu aleyhi ve sellem) hadislerini yalanlara karşı koruyan zat bu idi." [28]

Ben de şunu eklemek isterim: Yahya ibn Maîn'in yukarıda geçen hadisi hocası Muhammed ibn Fadl'dan alışında çok büyük latifeler ve faydalı yönler vardır. Görüldüğü gibi, hayatından bir parça sunmuş olduğumuz Yahya ibn Maîn, hocası Ârim lakaplı, Muhammed ibn Fadl es-Sedûsî el-Basrî'nin yanına oturur oturmaz hadisi rivayet etmesini istemiş, o da rivayet etmeye başlayıp da, "Muhammed ibn Seleme bize rivayet etti." der demez, Yahya kendisine, "(Ezberinizden değil de) kitabınızdan rivayet edebilir misiniz?" diye istirham etmiştir.

Yahya bunu güvenci ve sağlamlığı artırmak için istemiştir. (Yoksa ona güvenmediğinden değil). Çünkü Muham-

---

[26] el-Murtazâ ez-Zebîdî, *Şerhu'l-İhyâ*, I, 359'da şöyle der: "*Kımtar*: Kamıştan yapılan sepettir. İçinde kitaplar korunur."

[27] Önceden muhafaza etmek için büyük küplere kitap koyarlardı. *Şerabiye* demek 'Şerab' yöresine ait demektir.

[28] *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XI, 71 ve devamı; *Tezkiretu'l-Huffâz* II, 429 ve devamı. Burada kitabın genel çizgisinin dışına çıkarak Yahya ibn Ma'în'in kısa hayat tercemesini zikrettim. Yukarıda onunla ilgili verdiğim haber –bu bilgiler ışığında– daha iyi anlaşılır. Bu gayeyle terceme-i hâlini sundum.

med ibn Fadl hafız, güvenilir, doğru, emin ve tanınmış sika kimselerden birisidir. Fakat Yahya yine de sağlamlığı ve zabtı daha çok pekiştirmek istemiştir.

Hicri beşinci asırda medreselerin inşasından önce, hocalar hadisleri talebelere ya mescitte, mescit kendilerini alamayacak kadar kalabalık olduğunda geniş bir alanda, sayıları az olduğunda da evlerinin kapılarının önünde rivayet ederlerdi. Bu rivayette de görüldüğü gibi, Muhammed ibn Fadl Yahya ibn Maîn'e hadisi evinin kapısı önünde rivayet ediyordu.

Muhammed ibn Fadl kalkıp evden kitabı getirerek rivayet etmek isteyince Yahya, Muhammed ibn Fadl'ın bu kısa zaman dilimi içerisinde –eve girip kitabı alarak gelmesi arasında– bir mani ile karşılaşabileceği korkusuyla kalkmasını tamamlayamadan elbisesine yapışıverdi. Evine girmesine bu şekilde mani oldu ve hafızasından rivayet etmesini temin etti. Çünkü hadisi bir an önce işitmeye karşı çok hırslı idi. Ayrıca arızi bir sebep veya mani sebebiyle hadisi işitemeyeceğinden korkmuştu.

Bu sebeple Muhammed'e şöyle dedi: "Hemen şimdi bana hafızanızdan yazdırıverin. Bir daha seni göremeyeceğimden korkarım. Çünkü hayatın manileri çoktur. Aramızın böyle bir maniyle açılmasından ve bir daha sizi göremekten korkarım." Bunun üzerine Muhammed ibn Fadl hadisi ilk önce hafızasından yazdırdı, sonra evine girdi ve kitabı getirip ikinci kez oradan okudu.

Bu olay Yahya ibn Maîn'in vakit kazanmak, ilmi bir an önce elde etmek, bilgiyi hemen sağlama almak, bir an önce istifade etmek için acele edip koşturduğunu göstermektedir. O, ilmi kaydetmek hususunda sonraya bırakmaktan veya ihmal etmekten uzaktı. Ansızın çıkıveren ve hayata son veren durumlardan korkan bir insandı.

Burada sunulan bu küçük olayla, İmam Yahya ibn Maîn'in vakti değerlendirip zamandan kazanmak için na-

sıl davrandığını gördük. Böylece Yahya ibn Maîn'in eliyle bir milyon hadis yazmasının neden kolay olduğunu anlamış olduk. Çünkü beldeleri dolaşıyor, hocalardan hadisler işitiyor, işittiklerini ve aldıklarını binlerce muhaddis ve hadis öğrencisine rivayet ediyordu.[29]

İmam Yahya ibn Maîn bu güzel haslette yegâne ve benzeri bulunmayan bir insan değildi. Aynı şeyler İmam Ali ibn el-Medînî, Ahmed ibn Hanbel, Buhârî, Muslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve benzeri kimseler için de söylenebilir. Çünkü onlar da böyleydiler.

Hatîb-i Bağdâdî *Takyîdu'l-İlm* adlı eserinde Ebû'l-Abbâs Muberrid'den şöyle dediğini rivayet eder:

"İlme karşı şu üç kişiden daha hırslı insan görmedim: Câhız,[30] Feth ibn Hâkân,[31] Kâdî İsmâîl ibn İshâk.[32]

Câhız, eline geçen hangi kitap olursa olsun başından sonuna kadar okurdu. Hatta kitapçıları kiralar, geceleri oralarda geçirir ve eserleri tetkik ederdi.

Feth ibn Hâkân ise elbisesinin yeninde veya terliğinin kenarında yazılı bir şey bulundururdu. Hela ihtiyacı veya namaz için Mütevekkil'in yanından ayrılınca, yazılı şeyi çıkarır ve gideceği yere kadar mütalaa ederdi. Dönüşte de aynı şeyi tekrarlar, meclise gelinceye dek okurdu. Mütevekkil, bir ihtiyaç için kalkıp gitmek istediğinde de yazılı şeyi yeninden veya terliğinden çıkarır, o dönene kadar okurdu.

Kâdî İsmail ibn İshak'a gelince, yanına her girdiğimde muhakkak elindeki bir kitaba baktığını veya bir kitaba bak-

---

[29] Ebû'l-Kâsım en-Nasr Âbâzî'den: "İçinde bulunulan vakitlere dikkat edip değerlendirmek insanın uyanık olduğunun alametlerindendir." Beyhakî, *Kitâbu'z-Zuhd*, s. 56.

[30] Amr ibn Bahr. Edebiyatçıların imamıydı. 163/779'da doğup 255/869'da vefat etmiştir.

[31] Edip, şair ve zeki bir insandı. Melik soyundandı, dedeleri melik idi. Abbasi halifesi Mütevekkil onu kendisine vezir ve kardeş edinmişti. En büyük kitaplıklardan birisi onun yanında idi. 247/861'de vefat etti.

[32] İmam, fakih İsmâîl ibn İshâk el-Mâlikî el-Bağdâdî. 200/815'te doğup 282/ 895'te vefat etti.

mak için kitapları aktardığını veyahut da tozlarını aldığını görürdüm."[33]

5. Müfessir Taberî'nin Vaktini Düzenlemesi

İşte size müfessirlerin, muhaddislerin ve tarihçilerin piri, büyük müctehid, İmam İbn Cerîr et-Taberî. Allah kendilerine rahmet etsin. O, vakitten istifade etmek, öğretmek, öğrenmek, yazmak veya telif etmek suretiyle zamanı değerlendirmek açısından örnek alınacak kimselerden birisi idi. Öyle ki ciddiyetle ve araştırmak suretiyle yazmasına rağmen eserlerinin sayısı ilginç bir rakama ulaşmıştır.

Allame Yâkût el-Hamevî *Mu'cemu'l-Udebâ'* adlı eserinde İmam İbn Cerîr et-Taberî için bir terceme-i hâl yazar ki elli altı sayfadır. Keza Hatîb-i Bağdâdî de *Târîhu Bağdâd*'da onun terceme-i hâlini vermiştir. Şimdi sizlere bu iki kitapta geçen büyük imamın terceme-i hâlinden bazı bölümler aktaracağım. İki müellifin sözleri birbirine katılmış durumdadır. Evet bu iki zat şöyle demişlerdir:

Filolog Ali ibn Ubeydullâh es-Simsimî, Kâdî Ebû Ömer Ubeydullâh[34] ibn Ahmed es-Simsâr ve Ebû'l-Kâsım ibn Akîl el-Verrâk'tan rivayet eder. Ebû Ca'fer et-Taberî öğrencilerine der ki: "(Size) Kur'an tefsiri (yazdırmamı) ister misiniz?" Onlar da "Hacmi ne kadar olur?" diye sorarlar. "Altmış bin sayfa." deyince, "Bunu tamamlamadan insanın ömrü biter." derler. Bunun üzerine o da tefsir çalışmasını altı bin kadar sayfada özetler ve yedi yılda yazdırır. Bu yazdırma 283/896'dan 290/903 yılına kadar sürer.

Daha sonra onlara sorar: "Âdem'den günümüze kadarki cihan tarihini ister misiniz?" "Hacmi ne kadar olur?" diye

---

[33] *Takyîdu'l-İlm*, s. 139. Az bir ziyade Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemu'l-Udebâ*'sında geçen Câhız'la ilgili terceme-i hâlden alınmıştır. XVI, 75.

[34] Zehebî'nin *Tezkiretu'l-Huffâz*'ında, II, 711'de tasğîr (Ubeydullah) değil de tekbîr ile Abdullah şeklinde geçmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz şekilde ve diğer eserlerde geçtiği gibi, bunun tasğîr ile Ubeydullah olması doğru olandır.

sorarlar. O da tefsir için zikrettiği kadar bir miktar söyleyince aynı cevabı verirler. O da: "İnnâ lillâh! Artık insanlarda ilme iştiyak kalmamış!" der. Daha sonra tefsiri gibi bunu da yaklaşık aynı miktar sayfada ihtisar eder. Yeniden tasnifi ile kendisine kıraat edilmesi 303/915 yılı Rebîulahir ayının bitmesine üç gün kala, Çarşamba günü sona erer.[35] Kitabı nihayete erdirip söylenecek sözleri noktalamayı ise 302/914 yılının sonunda bitirir.

Hatîb diyor ki: "Simsimî'den dinledim: İbn Cerîr kırk yıl boyunca her gün seksen sayfa yazdı. Öğrencisi Ebû Muhammed Abdullah ibn Ahmed ibn Ca'fer el-Fergânî, *Târîhu İbn Cerîr*'e eklediği ve *Sıle* diye maruf olan eserinde şöyle der: İbn Cerîr'in talebelerinden bir grup buluğdan vefatına kadar yaşadığı günleri hesap ettiler. Ömrünün tamamı seksen altı yıl idi. Daha sonra eserlerinin sayfalarını buluğdan sonraki ömre taksim ettiler. Her güne yirmi sekiz sayfa düşmekteydi. Bu, Hâlık'ın yardımı olmaksızın bir insanın yapabileceği bir şey değildir." [36] Allah ne yücedir, insanların gayretleri kendilerini nerelere vardırıyor! İşte görüyorsunuz!

İbn Cerîr 224/839 yılında dünyaya gelip 310/922 yılında vefat etmiştir. Seksen altı yıl hayat sürmüşlerdir.

Buluğdan önceki dönemi çıkardığımızda, –bunu on dört yıl olarak hesap edelim– geriye yetmiş iki yıl kalmaktadır. Bu dönem zarfında her gününe yirmi sekiz sayfa düşmektedir. Bu durumda, yetmiş iki yılın günlerini hesap edip her gün için yirmi sekiz sayfa takdir ettiğimizde, İbn Cerir'in tüm eserlerinin yekûnu yedi yüz on altı bin sayfa etmektedir.

Bunu hesaplarken hem *Târîh*'ini hem de *Tefsîr*'ini altı bin sayfa civarında saymışlardır. Bu durumda her iki kitabın toplamı on dört bin veya on altı bin sayfa civarında tut-

[35] Miladi 9 Kasım 915.

[36] *Mu'cemu'l-Udebâ'*, XVIII, 40-96; *Târîhu Bağdâd*, II, 162-169.

maktadır. *Târîh*'i matbu olarak, on bir büyük cüz hâlinde elimizdedir. *Tefsîr*'i de otuz büyük cüzdür. Bunların büyük boy olan her bir cüzü bir cilt kitap tutacak çaptadır.

İmamın eserlerinin geri kalan sayfalarını, kaç tane olduğunu artık var sen hesap et! Çünkü yukarıdaki rakam çıktığında, geriye yedi yüz iki bin sayfa kalmaktadır.

Gerçekten de o, sahip olduğu bilgilerle, pek çok ilmi içinde barındıran bir akademi, pek çok eseri sebebiyle de âdeta bir yayınevi gibidir. O her şeyiyle benzeri olmayan eşsiz bir insandır. Kendi eliyle kâğıda bizzat yazarak telif etmiş ve böylece imbikten süzülmüş düşüncelerini ve fikirlerini insanlara sunmuştur. Eğer vakti değerlendirmeyi ve ondan nasıl istifade edip telif ile dolduracağını bilmeseydi, tüm bunları yapması mümkün olmazdı.

İbn Cerîr'in talebesi ve arkadaşı Kâdî Ebû Bekr ibn Kâmil,[37] İbn Cerîr'in (Allah ona rahmet etsin) vaktinin ve işinin ne kadar düzenli olduğunu şu şekilde izah ediyor:

"Yemeğini yedikten sonra sandal ağacı yaprağı ve gül suyuyla boyanmış, kolları kısa, hayş[38] gömleğiyle uyurdu.

Daha sonra kalkar, öğle namazını kılar, ikindiye kadar eser yazardı.

Peşinden dışarı çıkar, ikindiyi kılardı. Namazdan sonra insanlara faydalı olmak için oturur, akşama kadar okuttururdu, kendisine okunurdu. Akşam ile yatsı arasında da fıkıh ve kendi çalışmaları için otururdu. Daha sonra da evine giderdi. Azîz ve Celîl olan Allah'ın muvaffak kıldığı gibi, gece ve gündüzlerini kendisine, dinine ve insanlara faydalı olmak için taksim etmişti."

Üstad Muhammed Kürt Ali *Kunûzu'l-Ecdâd* adlı eserinde İmam İbn Cerîr et-Taberî'nin terceme-i hâlinde şöyle der: "İlim aktarmak veya ilim almak dışında hayatının bir daki-

[37] Ahmed ibn Kâmil eş-Şecerî.

[38] *Hayş*: Seyrek dokunmuş, ipleri kalın ve ketenden imal edilmiş, sıcak günlerde vücudu serin tuttuğu için giyilen bir elbise. (Keten bezi).

kasını bile başka şekilde sarf ettiği rivayet edilmemiştir. Nitekim Muâfâ ibn Zekeriyya güvenilir bir zattan şunu aktarmıştır: 'Kendisi, vefatından önce Ebû Ca'fer et-Taberî'nin (Allah kendisine rahmet etsin) yanında imiş. Bu ziyaretinden yaklaşık bir saat[39] veya daha az bir müddet sonra da vefat etmiş. Ziyareti esnasında Ca'fer ibn Muhammed'den gelen bir dua kendisine zikredilince, bir divitle kâğıt istemiş ve duayı hemen yazmış. 'Bu hâlde de bununla mı iştigal edeceksin?' denince şöyle cevap vermiş: İnsanın ölene kadar ilim elde etmeyi bırakmaması gerekir.'"[40]

Allah Teâlâ kendisine rahmet etsin. İlme, dine, İslam'a ve Müslümanlara olan faydaları sebebiyle ecrini kat kat versin. Âmîn.

Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Hass alâ Talebi'l-İlm ve'l-İctihâd fî Cem'ih* adlı eserinde şöyle der: "Ebû Bekr ibn en-Hayyât en-Nahvî[41] (Allah kendisine rahmet etsin), her vakit ilimle meşgul olurdu, yolda bile. Muhtemelen ya uçuruma düştü ya da bir hayvan kendisini çiğnedi."[42]

6. Muhaddis İbn Şâhîn'in Eserlerinin Çokluğu

Hafız Zehebî *Tezkiretu'l-Huffâz* adlı eserinde, seksen sekiz yaşında irtihal eden muhaddis İbn Şâhîn'in (Allah kendisine rahmet etsin) (297/909-385/995) terceme-i hâlinde şöyle der:

---

[39] Kitapta yer yer saat ifadesi geçmektedir. O dönemlerde bugünkü anlamda saat olmadığı için, bu ifadeler belli bir süre anlamında alınmalıdır. Bugünkü anlamda saat ifadesi de belli bir süreyi ifade ettiğinden biz 'saat' diye terceme ettik.

[40] *Kunûzu'l-Ecdâd*, s. 123.

[41] İmam Muhammed ibn Ahmed ibn Mansûr es-Semerkandiyyu'l-Asl el-Bağdâdiyyu'l-Karâr. (Aslen Semerkantlı olup Bağdat'a yerleşmiştir). 320/ 932 yılında vefat etmiştir.

[42] *el-Hass alâ Talebi'l-İlm ve'l-İctihâd fî Cem'ih*, s. 77. Bu eserde Ebû Bekr el-Hayyât diye geçmektedir. Doğrusu Ebû Bekr ibn el-Hayyât'tır. Adı ise bu eserde de geçtiği gibi Muhammed ibn Ahmed ibn Mansûr'dur. Ebû Bekr ibn el-Hayyât şeklindeki künyesi ise şu eserlerde bu şekilde geçmektedir: *Mu'cemu'l-Udebâ'*, XVII, 141; *Nuzhetu'l-Elbâ'*, s. 247; *Buğyetu'l-Vuât*, I, 48; Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, III, 54, 249; IV, 163. Kıftî, ismini karıştırmış ve Ahmed ibn Muhammed ibn Mansûr el-Hayyât adıyla bu zatı tekrardan zikretmiştir. Bunu bil ve dikkatli ol.

"Hafız, imam, insanlara faydalı ve muksir (çok hadis rivayet eden), Irak bölgesinin muhaddisi, vaiz Ebû Hafs Ömer ibn Ahmed ibn Osman el-Bağdâdî. Kendileri İbn Şâhîn diye tanınır. Pek çok eser yazmıştır.

(Öğrencisi olan) Ebû'l-Hüseyin ibn Muhtedîbillâh şöyle demiştir: 'İbn Şâhîn bize bir gün şöyle söyledi: 'Üç yüz otuz eser yazdım. Bunlardan birisi de *Tefsîr-i Kebîr* olup bin cüzdür. Bir diğeri de *Musned* olup bin üç yüz cüzdür. Keza *Târîh* yüz elli cüz, *Zuhd* de yüz cüzdür.'"[43]

Kâdî Muhammed ibn Ömer ed-Dâvûdî de İbn Şâhîn'den şunu duydum der: "Bugüne kadar kaç paralık mürekkep aldığımı hesap ettim. İki kilogramdan fazla gümüş para harcamışım." İbn Ebî'l-Fevâris de der ki: "İbn Şâhîn hiç kimsenin yazmadığı kadar eser yazmıştır."[44]

7. Ebû Nu'aym'ın Vaktini Düzenlemesi

Hafız Zehebî *Tezkiretu'l-Huffâz*'ında, muhaddis, tarihçi, sufi, hafız Ebû Nu'aym Ahmed ibn Abdillah el-İsfehânî'nin (Allah kendisine rahmet etsin) (336/947-430/1039) terceme-i hâlinde şunları yazar:

"Ahmed ibn Merduveyh şöyle demiştir: Ebû Nu'aym, ilim elde etmek için kendisine yolculuklar yapılan bir insandı. Hiçbir bölgede ondan daha bilgili ve güvenilir bir âlim yok idi. Dünyadaki hadis bilginleri yanında toplanmışlardı. Her gün birinin nöbet günüydü. Nöbet günü olan arzuladığı şeyi öğlene kadar ona okurdu. Evine doğru kalkıp gittiğinde yolda dahi kendisine bir cüzün okunduğu olurdu. Bunlardan hiç sıkılmazdı. Hadis rivayet etmenin ve eser yazmanın dışında lezzet aldığı bir gıdası yoktu."[45]

---

[43] Burada cüzle kastedilen mütekaddimunun (önceki âlimlerin) anladığıdır. Bu da bugünkü ölçüyle, mutat ölçülere göre otuz sayfa kadarlık bir fasiküldür.

[44] *Tezkiretu'l-Huffâz*, III, 987.

[45] *Tezkiretu'l-Huffâz*, III, 1094.

8. Bîrûnî'nin Senenin İki Günü Hariç Sürekli İlimle Meşgul Olması

Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemu'l-Udebâ'* adlı eserinde, 362/ 973 yılında dünyaya gelip, 440/1048 yılında vefat eden astronomi âlimi, matematikçi, eşsiz bilge, tarihçi, filolog, edip, üstün insan, pek çok ilmi kendisinde toplayan Ebû'r-Reyhân el-Bîrûnî'nin (Muhammed ibn Ahmed el-Havârizmî'nin) (Allah kendisine rahmet etsin) terceme-i hâlinde şöyle denir:

"Ebû'r-Reyhân inşaat tekniğinde geniş bilgiye vâkıftı. Her konuda üstün malumata sahipti. Kendisini ilim tahsiline vermişti. Kitap telifiyle iştigal ederdi. Yaşamında ihtiyaç duyduğu iaşeyi temin için senede iki gün, yani Nevruz (21 Mart) ve Mihrican (bayram) günleri hariç ilimlerin kapılarını açar, benzeri ve yakın meseleleri ihata eder (kapalı ve gizli yönleri yakalar), neredeyse eli kalemden, gözü tetkikten, kalbi tefekkürden ayrı kalmazdı. Bu iki günde, yetecek kadar yiyecek ve maişeti temin ederdi. Senenin geri kalan günlerinde ise müşkilat perdesini yüzünden kaldıran ve kapalı meseleleri kendisine açan ilim, onu bu tip işlerle meşgul olmaktan uzaklaştırıyordu.

Fakih Ebû'l-Hasan Ali ibn İsa el-Velvâlicî anlatıyor:

Nefsi gidip gelip can çekişirken göğsü iyice daralmışken (yetmiş sekiz yaşına ulaşmıştı) Ebû'r-Reyhân'ın yanına vardım. Bu hâlde bile bana şunu sordu:

"Geçen gün, (anne tarafından) ninelerin fasit miras hesabı hususunda bana ne söylemiştiniz?"

Ben de kendisine merhamet ederek, 'Bu durumda bunu mu konuşacağız?' dedim. O ise: 'Efendi! Dünyadan bu meseleyi bildiğim hâlde ayrılmak istiyorum. Bu, meselenin cahili olarak ayrılmamdan daha hayırlı değil midir?' Bunun üzerine açıklamalarımı tekrarladım, o da söylediklerimi ezberledi ve bana daha önceden vaat etmiş olduğu şeyi

öğretti. Ardından yanından ayrıldım. Yolda giderken (vefatı sebebiyle) yapılan ağlaşmaları duyuyordum."[46]

Bu dâhi imam Arapça, Süryanice, Sanskritçe, Farsça ve Hintçeyi çok iyi biliyordu. Ardında uzay, tıp, matematik, edebiyat, filoloji, tarih ve diğer ilim dallarında olmak üzere yüz yirmiden fazla eser bırakmıştır. Büyük Alman müsteşrık Carl Eduard Sachau (1930) onunla ilgili olarak şöyle demiştir: "O, tarihin tanıdığı en büyük akıldır."

Meşhur Belçikalı müsteşrık, bilim tarihçisi George Sarton da (1956) onunla ilgili olarak şöyle demiştir: "Bîrûnî İslam âleminin en önde gelenlerinden ve dünya âlimlerinin en büyüklerinden birisiydi."[47]

9. Suleym er-Râzî Kalemini Açarken Dili Zikrullahla Meşgul Olurdu

Hafız İbn Asâkir'in *Tebyînu Kezibi'l-Mufterî* adlı eseri ile Tâcuddîn es-Subkî'nin *Tabakâtu'ş-Şâfi'iyyeti'l-Vustâ* adlı eserinde, döneminin Şafiî mezhebinin önde gelenlerinden birisi olan ve 447/1055'te vefat eden İmam Suleym er-Râzî'nin (rahimehullâh) terceme-i hâli anlatılır. et-Tâc es-Subkî onunla ilgili olarak şöyle der:

"Allah'ın rahmeti üzerine olsun; son derece vera sahibi bir insandı. Her vakit nefsini muhasebeye çekerdi. Faydasız bir vakit geçirmezdi. Ya bir eserin kopyasını çıkarmak için istinsah eder, ya ders verir, ya da okurdu. Çok kitap istinsah etmiştir."

Hafız İbn Asâkir de der ki: "Hocamız Ebû'l-Ferec İsferâînî bize ondan bahsetti: Bir gün evine varıp geri dönmüş. Döndükten sonra, 'Yolda bir cüz okudum.' demiş. Ebû'l-Ferec onunla ilgili olarak şunu da anlattı: Muemmil ibn Hasan, Suleym'in kaleminin ucunun köreldiğini görür. (Bakar

[46] *Mu'cemu'l-Udebâ*, XVII, 181-182.

[47] Bîrûnî'nin ilmî hayatının terceme-i hâliyle ilgili olarak Kadrî Hâfız Tûkân'ın *Turâsu'l-Arabi'l-İlmî fi'l-Felek ve'r-Riyâdât* adlı eserine bakınız, s. 310-321.

ki) Suleym kalemini yontana kadar dudaklarını oynatıyor. Muemmil anlar ki kalemini yontarken zamanını boşa geçirmemek için bir taraftan da Kur'an okumaktadır."[48]

Bu şu demektir: Eli bir şeyle meşgul olurken vakti bir amel ve taatte bulunmaksızın boşa geçmesin diye Allah'ı anarak dudaklarını hareket ettiriyordu. Helal olsun ona, fırsatları ne de güzel değerlendiriyordu.

10. Hatîb-i Bağdâdî Yolda Yürürken Elindeki Eseri Mütalaa Ederdi

Hafız Zehebî *Tezkiretu'l-Huffâz* adlı eserinde, 392/1002 yılında doğup 463/1071 yılında vefat eden, Bağdat'ın tarihçisi ve hadisçisi Hatîb-i Bağdâdî'nin (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) terceme-i hâlini verirken şöyle der: "Hatîb yürürken elinde mütalaa ettiği bir cüz olurdu."[49] İlim cihetinden bir istifadesi olmadan, bir bilgi öğrenmeden vakti boşa geçirmemek için, zamanı değerlendirmek ve ondan istifade etmek gayesiyle yürürken böyle yapardı.

11. Cuveynî Gezintiye Çıktığında Bile Müzakere ve Mütalaa Ederdi

Hafız İbn Asâkir'in *Tebyînu Kezibi'l-Mufterî* adlı eseri ile et-Tâc es-Subkî'nin *Tabakâtu'ş-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ* adlı eserinde, 419/1028 yılında doğup 478/1085 yılında vefat eden fakih, usul âlimi, kelamcı, muhakeme ve feraset sahibi, münazarada mahir, İmam Gazâlî'nin hocası İmâmu'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Abdulmelik ibn Abdillah el-Cuveynî en-Neysâbûrî eş-Şâfi'î'nin (Allah ona rahmet etsin) terceme-i hâlinde şöyle denir:

"Abdulğâfir el-Fârisî, *Siyâku Neysâbûr* adlı kitabında şöyle der: İmâmu'l-Haremeyn, Fahru'l-İslâm (İslam'ın

[48] *Tebyînu Kezibi'l-Mufterî*, s. 263.
[49] *Tezkiretu'l-Huffâz*, III, 1141.

övünç kaynağı), şeksiz şüphesiz ümmetin imamı, dinin büyük âlimi, hem şarkta hem de garpta imametine icma edilen, gözlerin onun gibisini görmediği, göremeyeceği bir zat...

Bir konuşması esnasında onu şöyle derken dinledim: 'Ben âdet olarak (herkesin yaptığı gibi) uyuyup yemek yemem. Gece veya gündüz, uykum ne zaman gelirse yatarım. Ne zaman acıkırsam da yerim.' Onun eğlenmesi, keyiflenmesi ve gezintiye çıkması da hep ilmî müzakereler ve hangi çeşit olursa olsun faydalı bir şeyi öğrenmek ile geçerdi...

Şeyh Ebû'l-Hasan Ali ibn Feddâl ibn Ali el-Mucâşiî el-Kayrevânî en-Nahvî'nin şöyle dediğini duydum: –Bu zat 469/1076 yılında bizim buralara gelmişti. İmam Fahru'l-İslâm da kendisini karşılamış ve ikramda bulunmuştu. Ayrıca ona dil bilgisi kitabı okuyarak talebelik yapmıştı. Hâlbuki kendisi o vakitler ümmetin imamı idi. (Yaşı da elli civarındaydı). Hocasını her gün evine götürüyor ve eserlerinden *İksîru'z-Zeheb fî Sanâati'l-Edeb* adlı kitabını ona okuyordu–. 'Bu imam gibi ilim âşığı bir insan görmedim. İlmi, ilim öğrenmek için talep ediyordu. (Maddi ve benzeri gayeler için değil).' İşte o gerçekten böyleydi."[50]

Kıftî'nin *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât* adlı eserinde, 420/ 1029 yılında doğup 520/1126 yılında vefat eden ve yüz yıl yaşayan Muhammed ibn Berakât es-Saîdî en-Nahvî el-Basrî el-Mısrî'nin (Allah ona rahmet etsin) terceme-i hâlinde şöyle geçer:

"Çocukken Ebû Yusuf Ya'kûb ibn Hurrezâz en-Necîremî'yi Karafe yolunda yürürken gördüm. Uzun sakallı, esmer yüzlü, başında yuvarlak sarığı olan yaşlı bir zat idi. Yürürken bir taraftan da elindeki kitabı mütalaa ediyordu."[51]

---

[50] *Tebyînu Kezibi'l-Mufterî*, s. 278, 283; *Tabakâtu'ş-Şâfiiyyeti'l-Kubrâ*, V/174, 179.
[51] *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, III, 79.

Zamanı değerlendirme, ondan istifade edilecek yönleri bilme, yüksek kıymetini idrak etme, vakitleri kıymetli işlerle doldurma, kısa zaman dilimlerinden ve anlardan istifade etme, eser telifi, tefekkür, düşünme ve karşıdakini düşündürme yönüyle zirveyi işgal eden iki büyük insan vardır. Bunlar Hanbeli fakihlerinin büyüklerinden, hatta İslam ümmetinin önde gelenlerinden iki büyük imamdır. Bu imamlardan birincisi, Hafız Hatîb-i Bağdâdî'nin talebesi İmam Ebû'l-Vefâ ibn Akîl el-Hanbelî; ikincisi de Ebû'l-Vefâ ibn Akîl'in talebelerinin talebesi Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'dir.

Allah Teâlâ her ikisine de rahmet etsin.

Burada, konumuz çerçevesinde bu iki imamın yaşamlarından birkaç satır sunacağım. Koca bir kitaba gerek yok, aktaracağım bilgiler yeterlidir:

12. Yatıp Uzanırken Bile Tefekkür Ederlerdi

İmam Ebû'l-Vefâ Ali ibn Akîl el-Bağdâdî el-Hanbelî hakkında Hafız İbn Receb el-Hanbelî *Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile* adlı eserinde bu zatın yüklü ve zengin terceme-i hâlini anlatırken özetle şöyle der:

"431/1039 yılında dünyaya geldi ve 513/1118 yılında vefat etti. Âlemdeki faziletli zevattan, âdemoğullarının en zekilerinden biriydi. İlim dallarında geniş bilgiye sahipti.

O şöyle diyordu: "Ömrümden bir saati bile zayi etmem helal olmaz. Dilim müzakere ve münazara, gözüm mütalaa yapmadığı durumlarda yani uzanıp yatıp rahat ederken bile tefekkür ederim. Kalkarken yazacağım şeyleri düşünmüş olarak kalkarım. Şu seksen yaşımda, ilme karşı olan hırsımı yirmi yaşımdaki hırsımdan daha çok buluyorum."

"Yemek için elimden geldiğince az vakit ayırıyorum. Bu sebeple ekmek yerine suyla yumuşatarak kek dilimi yiyorum. Çünkü ikisi arasında çiğnem farkı vardır. Bunu da elde edemediğim bir bilgiyi mütalaa etmeye veya yazmaya

daha çok vakit ayırmak için yapıyorum. Çünkü âlimlerin hepsinin ortak kanaati şudur: Akıllı insanların elde etmek için uğraşması gereken en değerli şey vakittir. Vakit bir ganimettir ve içindeki fırsatlar servet bilinmeli, kapılmaya çalışılmalıdır. Hayatta sıkıntılar çoktur ama vakitler de hızlı geçip gitmektedir."

Üstad İbnu'l-Cevzî der ki: "İmam İbn Akîl daima ilimle meşgul olurdu. Üstün düşünme kabiliyeti, kapalı ve ince meseleleri araştırıp ortaya çıkarma yeteneği vardı. *Funûn* adlı eserini düşüncelerine ve başından geçen olaylara tahsis etmiştir."

Çeşitli ilim dallarına ait pek çok eseri vardır. Bunlar yirmi kadardır. En büyük eseri *Funûn*[52] adlı eseri olup gerçekten büyük bir kitaptır. Bunda çok kıymetli ve faydalı vaaz, tefsir, fıkıh, usul-i fıkıh, kelam, nahiv, dil, şiir, tarih, hikâye tarzında bilgiler vardır. Bu eserde aynı zamanda, başından geçen münazara ve toplantılar ile düşünceleri ve ulaştığı neticeler vardır. Bunları da eserine katmıştır.

Hafız Zehebî der ki: "Dünyada bundan daha büyük bir kitap yazılmadı. Bunu, kitabın dört yüzüncü cildinden sonraki ciltlerinden birini gören kimse bana haber verdi."

İbn Receb diyor ki: "Âlimlerden bazıları bunun sekiz yüz cilt olduğunu söylemişlerdir."[53]

Allah rahmet etsin, işte o, *Funûn* adlı eserinin matbu kısmının giriş bölümünde şöyle diyen insandır:

"İmdi, vaktin kendisiyle harcandığı, nefsin meşgul edildiği ve kudreti yüce olan rabbe yaklaşıldığı en güzel şey ilim talep etmektir. Bu, insanı cehalet zulmetinden dinin nuruna çıkarır. Benim nefsimin meşgul olduğu ve vaktimi geçirdiğim şey işte budur, ilimdir.

---

[52] Bu kitabın küçük bir parçası bulunmuştur. Beyrut'taki Dâru'l-Meşrık bunu 1970 ve 1971 yıllarında Doktor George el-Makdisî'nin tahkikiyle iki cilt hâlinde basmıştır.

[53] *Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile*, I, 142-62; İbnu'l-Cevzî, *Muntazam*, IX/92, 212-15.

Âlimlerin sözlerinden, kitapların içlerinden ve ulemanın meclislerinden, faziletlilerin toplantılarından ortaya saçılan güzel düşünceleri avlamak[54] suretiyle elde edip istifade ettiğim bilgileri yazmaya devam ediyorum. Bunu yaparken arzum, ilmin bir parçasının bana bulaşmasıdır. Çünkü böyle yapa yapa cehaletten uzaklaşıyorum. Belki de böyle devam ede ede benden öncekilerin ulaştığı bazı seviyelere ben de erişebileceğim.

İlim, kendisiyle iştigal eden insana hemen faydalar sağlamasa bile; vaktin kendisiyle ölüp gittiği boş şeylerden alakayı kesip atması bile yeterlidir. Allah Teâlâ'dan bizleri sırat-ı müstakimden ayırmamasını dilerim. O bana yeter, O ne güzel vekildir."

İbnu'l-Cevzî diyor ki: İmam Ebû'l-Vefâ ibn Akîl'e ölüm yaklaşıp vefat alametleri baş gösterince kadınlar ağlaşmaya başladılar. Bunun üzerine onlara şöyle dedi: "Elli yıl Allah adına fetva verip imzaladım.[55] Bırakın beni de O'na kavuşacağım için sevineyim.'"

Bu büyük imam dünyadan ayrılırken kitapları ve giydiği elbiselerinin dışında bir şey bırakmadı. Bıraktıkları sadece kefenine yetip borcunu ödeyecek kadardı. İlme olan hayırlı hizmetlerinden dolayı Allah ona rahmet etsin ve en güzel şekilde mükâfatlandırsın.

Muhterem okuyucu!

Görüldüğü gibi aklı çalıştırmak, vakti değerlendirmek, nefsi hayır ve ilme alıştırmak nasıl neticeler verdiriyor? Bu vesileyle elde edilen neticeler akılla kabul edilemeyecek kadar büyük rakamlara ulaşıyor. Oysa akıl kabul etmese bile hakikat böyledir. Evet bu azim, sekiz yüz cilt kitabı ortaya

[54] İbnu'l-Cevzî'nin kitaplarından birini *Saydu'l-Hâtır* (*Akla Geliveren Güzel Düşünceleri Avlamak*) diye isimlendirmesi, Ebû'l-Vefâ ibn Akîl'in *saydu'l-havâtır* (akla geliveren güzel düşünceleri avlamak) sözünden istifadeyle iktibas edilmiştir. Allah ikisine de rahmet eylesin.

[55] İnsanların başlarına gelen meseleler ve olaylara dair verdiği fetvaları imzalıyordu. İmzalamayı Allah Teâlâ'ya vekâleten yapıyordu.

çıkartıyor. Hem de dünyadaki en büyük kitap! İnsanlardan sadece bir fert, evet sadece Ebû'l-Vefâ ibn Akîl kendi başına bu kadarlık bir kitabı telif etmiş! Hem de bunların yanında sayısı yirmiye ulaşan başka çalışmaları da var! Bunların bir kısmı ise onar ciltten meydana gelmektedir.

698/1299 yılında vefat eden İmam Bahâuddîn ibnu'n-Nehhâs Muhammed ibn İbrahim el-Halebî en-Nahvî ne kadar güzel, ne kadar doğru söylemiştir. Allah ona rahmet etsin. Aşağıda zikredeceğimiz şiiriyle, sürekli olarak az şeyi başka az bir şey üzerine eklemek suretiyle son derece büyük bir yekûnun meydana geleceğini beyan etmiştir. Ebû'l-Vefâ ibn Akîl'de görüldüğü gibi, durum aynıyla budur. Çünkü onun eserleri sekiz yüz cilttir.

Evet, Suyûtî'nin *Buğyetu'l-Vu'ât* adlı eserinde Bahâuddîn ibnu'n-Nehhâs el-Halebî'nin terceme-i hâli verilirken şu şiiri de zikredilir:

İlim, oradan buradan toplanan,
Bir şey üstüne bir şey koymaktır.
Böyle devam eden bir insan,
Bir gün hikmete ulaşacaktır.
Çünkü sel kocamandır, lakin,
Damlalardan oluşmaktadır.[56]

13. Zamanı Değerlendirmeyenleri, Meçhule Sürüklenen Gemidekilere Benzetmişlerdir

İmam Ebû'l-Ferec ibnu'l-Cevzî Abdurrahman ibn Ali en-Hanbelî el-Bağdâdî ise 508/1114 yılında doğmuş, 597/1201 yılında vefat etmiştir. Seksen dokuz yıl ömür sürmüş ve beş yüzden fazla kitap yazmıştır.

Zamanın kıymeti ve önemini nasıl da bildiği, misafirler ile canını sıkan tembeller ziyarete geldiğinde vakti nasıl de-

[56] *Buğyetu'l-Vuât*, s. 6.

ğerlendirdiği ile ilgili *Saydu'l-Hâtır* adlı kitabında[57] ve İbn Muflih Hanbelî'nin *el-Âdâbu'ş-Şer'iyye* adlı eserinde geçtiği gibi şöyle demiştir. (Allah'ın rahmeti üzerine olsun):

"İnsanın, zamanının önemini ve vaktinin kıymetini bilmesi gerekir. Vaktinin bir lahzasını faydalı bir iş yapmaksızın geçirmemelidir. Gerek söz ve gerekse amel olarak en faziletli olanları yapmaya çalışmalıdır. Bedenin yapmaya muktedir olduğu hayırları yapmaya yönelik azim ve niyetini her zaman taşıması gerekir. Nitekim hadis-i şerifte bu durum beyan edilmiştir: "Müminin niyeti amelinden hayırlıdır."[58] Önceki âlimlerden bir cemaat anları bile değerlendirmek hususunda aceleciydiler. (Tabiinin abid ve zahidlerinden) Âmir ibn Abdikays'tan rivayet edilmiştir. Kendisine bir adam, 'Benimle konuşur musun?' deyince ona 'Güneşi yerinde tut, seninle konuşayım.' demiştir.[59]

Ben ise insanların çoğunun zamanlarını boş işlerde acayip bir şekilde israf ettiklerini görüyorum. Uzun geceleri dahi boş boş konuşma veya içinde aşk şiirleri ile hikâyeler bulunan kitapları okumakla geçirirler, uzun günleri de uykuyla. Ya Dicle'nin kenarındadırlar[60] veya çarşılarda. Ben bunları, gemi onları alıp götürürken aralarında çene çalmaya devam eden fakat durumdan haberdar olmayan kimselere benzetiyorum.

Nadir insanlar gördüm ki niye var olduğumuzun sebeb-i hikmetini anlamışlar da ebedî yolculuğa çıkmak için azıklarını doldurmaktadırlar. Allah için şu ömür mevsimine dik-

---

[57] Bkz. İbnu'l-Cevzî, *Saydu'l-Hâtır*, hzr. Muhammed Abdurrahman Avad, Beyrut 1994, s. 136-137, 419-420.

[58] Bu, zayıf bir hadisin bir parçası olup Taberânî *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VI, 228'de, senediyle beraber Sehl ibn Sa'd es-Sâidî'den (Allah ondan razı olsun) rivayet etmiştir. Heysemî bu sahabiden hadisi *Mecme'u'z-Zevâid* adlı eserinde naklet-miştir. I, 61, 109. Keza Suyûtî de *el-Câmiu's-Sağîr*'de nakletmiştir. Bkz. Munâvî, *Feydu'l-Kadîr*, VI, 296.

[59] İbn Ebcer şöyle demiştir: "Ömrümüzden bir saat daha ölüme gitti.", "Gün üzerinde bir hâkimiyetimiz yok (onu tutamıyoruz.)" Beyhakî, *Kitâbu'z-Zuhd*, s. 56.

[60] İbnu'l-Cevzî, Bağdat'ta yaşıyordu.

kat edin. Geçip gitmeden önce değerlendirmek için acele edin. Zamandan istifade etmekte birbirinizle yarışın.

Tembel insanların boş konuşmalarından Allah'a sığınırım. Ben çok kimseler gördüm. İnsanların âdeti olduğu üzere beni çokça ziyarete geliyorlardı. Yanıma devamlı gidip gelmenin adını da 'hizmet' takmışlardı. Beraberimde uzun uzadıya oturuyorlar, başkalarının dediği lafları ortaya atıyorlar ve faydasız şeyler konuşuyorlardı. Konuşmalarının aralarına gıybet de giriyordu. Zamanımızdaki pek çok insanın yapadurduğu bir şeydir bu. Bazen ziyaret edilen de bunu ister ve arzular. Çünkü yalnızlıktan canı sıkılır. Hele de tebrikleşme ve bayram günlerinde. Onların birbirlerine gittiklerini görürsün. Sadece tebrik etme ve selam verme ile yetinmezler, bilakis yukarıda zikrettiğim şeyleri de yaparak zamanlarını zayi ederler." [61]

---

[61] Profesör sınıfa girip karşısında duran dünyanın en seçilmiş öğrencilerine kısa bir süre baktıktan sonra, "Bugün zaman yönetimi konusunda deneyle karışık bir sınav yapacağız." dedi. Kürsüye yürüdü, kürsünün altından kocaman bir kavanoz çıkarttı. Arkadan, kürsünün altından bir düzine yumruk büyüklüğünde taş aldı ve taşları büyük bir dikkatle kavanozun içine yerleştirmeye başladı. Kavanozun daha başka taş almayacağına emin olduktan sonra öğrencilerine döndü ve "Bu kavanoz doldu mu?" diye sordu. Öğrenciler hep bir ağızdan "Doldu." diye cevapladılar. Profesör, "Öyle mi?" dedi ve kürsünün altına eğilerek bir kova mıcır çıkarttı. Mıcırı kavanozun ağzından yavaş yavaş döktü. Sonra kavanozu sallayarak mıcırın taşların arasına yerleşmesini sağladı. Sonra öğrencilerine dönerek bir kez daha, "Bu kavanoz doldu mu?" diye sordu. Bir öğrenci, "Dolmadı herhâlde." diye cevap verdi. "Doğru." dedi profesör ve yine kürsünün altına eğilerek bir kova kum aldı ve yavaş yavaş tüm kum taneleri taşlarla mıcırların arasına nüfuz edene kadar döktü. Yine öğrencilerine döndü ve "Bu kavanoz doldu mu?" diye sordu. Tüm sınıftakiler bir ağızdan "Hayır!" diye bağırdılar. "Güzel." dedi profesör ve kürsünün altına eğilerek bir sürahi su aldı ve kavanoz ağzına kadar doluncaya dek suyu boşalttı. Sonra öğrencilerine dönerek, "Bu deneyin amacı neydi?" diye sordu. Uyanık bir öğrenci hemen, "Zamanımız ne kadar dolu görünürse görünsün, daha ayırabileceğimiz zamanımız mutlaka vardır." diye atladı. "Hayır." dedi profesör, "Bu deneyin esas anlatmak istediği, eğer büyük taşları baştan yerleştirmezseniz küçükler girdikten sonra büyükleri hiçbir zaman kavanozun içine koyamazsınız gerçeğidir." Öğrenciler şaşkınlık içinde birbirlerine bakarken profesör devam etti: "Nedir hayatınızdaki büyük taşlar? Çocuklarınız, eşiniz, sevdikleriniz, arkadaşlarınız, eğitiminiz, hayalleriniz, sağlığınız, bir eser yaratmak, başkalarına faydalı olmak, onlara bir şey öğretmek! Büyük taşlarınız belki bunlardan birisi, belki bir kaçı, belki hepsi. Bu akşam uykuya yatmadan önce iyice düşünün ve sizin büyük taşlarınız hangileridir, iyi karar verin. Bilin ki büyük taşlarınızı kavanoza ilk olarak yerleştirmezseniz hiçbir zaman bir daha koyamazsınız, o zaman da ne kendinize, ne de çalıştığınız kuruma, ne de ülkenize faydalı olursunuz. Bu da iyi bir

14. Altın Nasihatler

Ne zaman ki vaktin en kıymetli şey olduğunu ve hayırlı amellerle değerlendirilmesi gerektiğini anladım, bu hâlleri hoş görmez oldum ve bu insanlarla aramda iki tercihte bulunmam gerektiğini anladım: Ya onların bu tutumlarını tasvip etmeyeceğim ve muhabbeti kesip bir başıma kalacağım, ya da bu hâllerini kabul edip zamanımı boşa öldüreceğim. (Böyle ikilem arasında kalınca) bu sefer elimden geldiği kadar onlarla karşılaşmamaya çalıştım. Mecbur kaldığımda da bir an önce onlardan kurtulmak için sözü kısa tuttum. Daha sonra, onlarla görüşeceğim vakitlerde, konuşmama mani olmayan bazı işler hazırladım ki zamanım boşa gitmesin. Bu gayeyle, görüşeceğim zamana kâğıtları kesme, kalemleri yontma ve defterleri demetleme işini bıraktım. Çünkü bu işler zaten yapılması gereken işlerdir. Ayrıca bunlar düşünmeyi, kalbi tam olarak teksif etmeyi gerektirmeyen uğraşlardır. İşte bu işleri onların ziyaret vakitlerine ayırdım ki vaktimden hiçbir dilim kaybolmasın.[62]

Çok insanlar gördüm. Bunlar hayatın manasını bilmiyorlar. Bunların bir kısmına Allah Teâlâ yeterli mal vermiş, maişet için çalışmaya muhtaç bırakmamıştır. Fakat onlar, günün çoğunu çarşılarda oturarak geçirip insanları seyrederler. Üzerlerinden nice kötü iş ve fiil geçip gider. Bazıları da satranç oynamaktan uzak durmaz. Bir kısmı da sultanlara, pahalılığa, ucuzluğa ve diğer şeylere dair haberlerle

---

iş adamı, gerçekte de iyi bir adam olamayacağınızı gösterir." Profesör, ders bittiği hâlde sessizce oturan öğrencileri sınıfta bırakarak çıktı gitti...
İnternetten indirilen bu hikâyenin Kellog Business School'da (ABD Northwestern Üniversitesi) iş idaresi master öğrencileri ile zaman yönetimi dersi profesörü arasında geçtiği belirtilmiştir.

[62] Merhum Bozkırlı Mustafa Efendi'nin de böyle olduğu söylenir. "Fetva sormaya gelenler beni evde bulamazlarsa mesuliyet altında kalırım." düşüncesiyle düğünlere, sohbetlere, yemeklere gitmezmiş. Sual sormaya geleni içeri buyur eder, sorusunu alıp cevabını verdikten sonra bir şeker ikram ederek hemen gönderirmiş. Sebebi sorulduğunda da "Onlara genişlik gösterirsen burayı mesken edinirler." dermiş. Bursevî de şöyle demektedir: "İlim ve mevki sahibi kimselerin yanına varan akıllı, anlayışlı kişiler az konuşurlar, tez kalkarlar. Ahmaklar ise zamansız gelirler ve çok otururlar." *Rûhu'l-Beyân*, VII, 214.

zamanlarını boşa geçirip giderler. Buradan anladım ki Allah Teâlâ ömrün kıymetini, sıhhat ve afiyetle geçen vakitlerin ne kadar önemli olduğunu, sadece kendilerine ilham edip öğrettiği kimselere ikram etmiştir: "Bu ancak büyük nasibi olanlara bir vergidir."[63] Allah Teâlâ'dan yaşadığımız hayatın vakitlerinin ne kadar kıymetli olduğunu bizlere idrak ettirmesini ve onun zenginliklerinden istifade etmeye muvaffak kılmasını dileriz.

Eski âlimler vakitlerini boşa harcamaktan sakınırlardı. Bakınız Fudayl ibn Iyâd şöyle demiştir: "Cumadan cumaya konuştuğu kelimeleri sayan insanlar biliyorum." Geçmiş âlimlerden birinin yanına girmişler. Kendisine, "Belki de sizi meşgul ettik!" demişler. O da şöyle cevap vermiş: "Doğru söylüyorsunuz. Kitap okuyordum sizin gelmeniz sebebiyle okumayı bıraktım."

Bir abid Serî es-Sekatî'ye gelmiş. Bakmış ki yanında bir cemaat var. Bunun üzerine ona şöyle demiş: "Sen, vakti lüzumsuz geçirenlerin uğrak yeri olmuşsun." Bu sözü söyledikten sonra oturmadan yoluna devam etmiş.

Ziyaret edilen kimse yumuşak yüzlü olursa ziyaretçi daha da cesaret bulur ve oturmayı uzatır. O da eziyetten kurtulmaz.

Bir grup Mâ'rûf el-Kerhî'nin yanında oturmuşlardı. Bunlar oturmayı uzatınca (artık bıkarak) onlara şöyle demiş: "Güneşi idare eden melek onu iteklemekten bir an geri durmuyor. Siz ne zaman kalkacaksınız?"

Önceki âlimlerden bir grup anları bile değerlendiriyordu:

Dâvûd et-Tâî ekmeği suya koyup yer ve şöyle derdi: "Bu şekilde yemekle, çiğneyerek yemek arasında elli ayet kıraat edecek vakit farkı vardır."[64]

Osman el-Bâkıllânî de daima zikrullah ile meşgul olur-

---

[63] 41/Fussılet, 35.

[64] Ebû Nu'aym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, VII, 350; Ferîduddîn Attâr, *Tezkiretu'l-Evliyâ*, trc. Süleyman Uludağ, s. 291.

du. O şöyle demiştir: "İftar vakti yemek yemek sebebiyle zikirden uzak kaldığım için sanki ruhumun çıkacağını hisseder gibi oluyorum."[65]

Seleften birisi talebelerine şunu tavsiye ederdi: "Yanımdan çıktığınızda ayrı ayrı gidin, belki biriniz yolunda giderken Kur'an okur. Bir arada giderseniz mutlaka konuşursunuz."

Şunu bilesin ki zaman, bir lahzası dahi kaybedilmeyecek kadar kıymetlidir. Nitekim sahih (bir hadis)te Rasulullah sallellâhu aleyhi ve sellem efendimizin şöyle buyurdukları geçmektedir: "Kim subhânellâhi ve bi-hamdihî[66] derse cennette kendisi için bir hurma ağacı dikilir."[67] Oysa âdemoğlu ne kadar çok sevabı, zamanı boşa harcamak suretiyle zayi etmektedir! Bugünler tarla gibidir. Akıllı kimsenin bu tarlayı ekmekten geri durması veya buna aldırmaması doğru olur mu?

Zamanı güzel değerlendirmeye yardımcı olan husus, mümkün olduğunca tek başına kalmak, karşılaşılan kimseye sadece selam vermek veya mühim ihtiyacı arz etmekle yetinmek, bunun yanında az yemekle iktifa etmektir. Çünkü fazla yemek çok uyumaya ve geceyi boşa geçirmeye sebebiyet verir. Geçmiş âlimlerin hayat hikâyelerine bakan ve yapılan amelin karşılığının alınacağına inanan için, bu zikrettiklerim gayet açık ve net, şüphe götürmez gerçeklerdir.

Önceki âlimlerimizin gayretleri çok fazla idi. Zaten ömürlerinin hülasası olan eserleri bunu ortaya koymakta-

---

[65] Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XI, 313.

[66] Allah'ı tesbih eder, O'na hamd ederim.

[67] Hadis Câbir'den (Allah ondan razı olsun) gelmektedir. Tirmizî *Câmi*'inde, Deavât'ta rivayet etmiştir: V, 511. Hâkim de *Mustedrek*'inde Duâ'da (ve başka yerlerde) rivayet etmiştir: I, 501. Tirmizî hadis için hasen garîbtir demiştir. Hâkim de Muslim'in şartlarına göre sahihtir, demiştir. Lakin sıhhat açısından bir nebze zayıflık içermektedir. İbnu'l-Cevzî'nin, "Sahihte... geçmektedir." sözünden, bu kelimenin meşhur manasının anlaşılması gerekmez. Çünkü sahih ifadesinden hemen hadisin *Sahîhân (*Buhârî *ve* Muslim*)* veya ikisinden birisinde rivayet edildiği anlaşılmaktadır. Oysa burada durum böyle değildir. (Dolayısıyla İbnu'l-Cevzî bu sözüyle hadisin sahihliğini kastetmekte, sahih bir hadiste geçmektedir demek istemektedir.)

dır. Ama maalesef eserlerinin çoğu kaybolmuştur. Çünkü öğrencilerin iştiyakları azalmış, özet kitapları istemeye başlamışlardı. Uzun kitapları okumak canlarını sıkıyordu. Bu sebeple müellifler, okuttukları kitaplarının bazılarını özetlediler. Daha sonra bu uzun kitaplar istinsah edilip yazılmadıkları için kaybolup gitti.

İlim yolunda, en güzelin ardında koşan öğrencinin takip edeceği en münasip metot, bizlere ulaşan kitapları tetkik etmesidir. İlim öğrencisi bunları çokça mütalaa etmelidir. Çünkü böyle yaparak önceki âlimlerin ne kadar bilgili olduklarını, ne derece gayretli olduklarını görür ve bu gördükleri onun azmini biler, ciddi çalışması yönünde gayretini ve isteğini artırır. Ayrıca (unutulmamalıdır ki) hiçbir kitap faydadan hali değildir.

Beraber yaşayadurduğumuz insanların yaşam biçimlerinden Allah'a sığınırım. Bunlarda ilme yeni başlayan kimsenin örnek alıp uyabileceği bir gayret –maalesef– yoktur. Zahid olmak isteyenin de istifade edebileceği vera sahibi biri yoktur. Allah için, siz geçmiş ulemanın hayat hikâyelerini okuyun, eserlerini ve onlarla ilgili haberleri mütalaa edin, kitaplarını çokça tetkik edin. Çünkü bu, onları görmek mesabesindedir. eş-Şerîf er-Radî'nin dediği gibi:

Benden geçti gitti artık,
Diyarları gezip görmek.
Bunu yapamasam bile,
İsterim kulakla görmek.

Ben sana kendi hâlimi anlatayım. Kitapları mütalaa etmekten doymam. Görmediğim bir kitaba rastladığımda sanki bir hazine bulmuş gibi olurum.[68]

[68] Makarrî anlatıyor: "Kordova'da oturuyorken özellikle ilgilendiğim bir kitabın (iyi bir nüshasını) satın almak üzere sık sık kitap çarşısına gidiyordum. Nihayet yazısı güzel ve cildi mükemmel bir nüshaya rastladım, neşe ve sevinç içinde mezatta satışa arz edilmiş bu kitabın fiyatını arttırmaya başladım. Ancak karşıdakilerin ısrarlı artırmaları sonucu kitabın fiyatı, normalin çok üstüne çıktı. Bunun üzerine mezat memuru tellala dönerek, 'Kitabın fiyatının asıl değerinin üstüne çıkmasına

Nizamiye Medresesi'nde vakfedilmiş kitapların kayıt defterlerine baktım. Bir de ne göreyim? Altı bin kadar cildin isimlerini ihtiva etmekte. Aynı zamanda Ebû Hanîfe'nin, Humeydî'nin,[69] hocamız Abdulvahhâb el-Enmâtî'nin, İbn Nâsır'ın ve Ebû Muhammed el-Haşşâb'ın kitaplarının kayıt defterlerine baktım. Bunlar koca koca yük tutuyorlardı. Bunun dışında takatimin yettiği diğer kitaplara da baktım.[70] Ben yirmi bin cilt kitap mütalaa ettim desem de rakam daha da fazla idi ve ben hâlâ mütalaa edecek kitap arıyorum.

Ben, geçmişlerin hayat hikâyelerini, ne kadar gayretli olduklarını, ezberlemeye önem verişlerini, ibadetlerini, acayip derecede ve genişlikte bilgiye sahip oluşlarını görerek bu kitaplardan çok istifade ettim.

Mütalaa etmeyen kimse bunu bilemez. Bu mütalaalardan sonra, insanların durumlarını ayıplamaya, öğrencilerin gayretlerini az görmeye başladım. (Bu idrakimden dolayı) Allah'ıma hamd olsun."[71]

Hafız İbn Receb *Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile* adlı eserinde İbnu'l-Cevzî'nin terceme-i hâlini verirken şöyle der: "Hiçbir ilim dalı bırakmadı, hepsiyle ilgili bir kitap yazdı. Kendisine eserlerinin sayısı sorulunca şöyle demiştir: 'Üç yüz

sebep olan rakip arttırıcıyı bana göstersene!' dedim. O da beni gayet temiz ve mutena elbiseler giyinmiş bir adamın yanına götürdü. Kendine yaklaşarak şöyle dedim: 'Allah, efendimizi ince bilgili bir fakih kılsın! Şayet bu kitabı elde etmek için özel bir maksat ve gayen varsa ben vazgeçeyim, zira artırmada varılan fiyat daha şimdiden asıl değerinin üzerine çıktı.' O şöyle cevap verdi: 'Ben ne bir fakihim (hukukçu) ne de kitabın içindeki bilgiler beni alakadar ediyor. Fakat son zamanlarda, daha çok kendimi oturduğum şehrin ileri gelenleri arasında sayılıp itibar edilen ve ilimden anlayan bir kimse olarak gösterebilmek için (evimde) bir kitaplık tesis ettim ve bunun çoğunu da doldurdum. Kitaplıkta azıcık bir aralık kaldı ki işte bu kitabın kalınlığı tam burasını dolduracak durumda! Ayrıca gayet mükemmel ve güzel cilt kapağının da olduğunu görerek onu beğendim ve fiyatının, nereye vardığını da doğrusu hiç hesaplamadım; Allah'a şükürler olsun, elinde geniş imkânlar bulunan bir kimseyim!" Makarrî, *Nefhu't-Tîb*, I, 302'den nakleden Philip K. Hitti, *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, III, 894-5.

[69] Muhammed ibn Fettûh el-Endelûsî el-Bağdâdî. İbn Hazm'ın arkadaşı.

[70] Burada katalog ve fihristleriyle beraber isimlerini verdiği kütüphanelerdeki kitapların tamamını mütalaa ettiğini söylemek istiyor. Bunlar, onun döneminde Bağdat'taki büyük kütüphanelerin bir kısmıydı.

[71] *Saydu'l-Hâtır*, I, 46, 201-2, II, 318-9, III, 606; *el-Âdâbu'ş-Şer'iyye*, III, 483.

kırk eserden fazla. Bunlardan bir kısmı yirmi cilt, bir kısmı da sadece fasiküldür.' Muvaffak Abdullatîf de şöyle demiştir: 'İbnu'l-Cevzî, zamanının hiçbir dilimini zayi etmiyordu. Günde dört fasikül yazıyordu. Böylece yaza yaza yıllık elli ilâ altmış cilt arasında kitap telif ediyordu.'"[72]

15. Şu İki Parmağımla İki Bin Cilt Kitap Yazdım

Zehebî *Tezkiretu'l-Huffâz* adlı eserinde, İbn Receb de *Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile*'de şöyle derler: "İbnu'l-Cevzî'nin torunu Ebû'l-Muzaffer şöyle der: Ömrünün son demlerine doğru dedemin minberde şöyle dediğini işittim: 'Bu iki parmağımla iki bin cilt kitap yazdım.'"[73] İbnu'l-Verdî de *Tetimmetu'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer* adlı eserinde şöyle der: "Denilir ki: Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin yazmış olduğu fasiküller bir araya getirildi. Yaşamış olduğu ömür hesap edilip bunlara bölündü. Her güne dokuz fasikül düşmekteydi."[74]

Kummî, *el-Kunâ ve'l-Elkâb*'da nakleder: "İbnu'l-Cevzî'nin hadisleri yazdığı kalemlerinin tıraş yontukları toplanıyordu. Bunlar büyük bir yekûn tutmuştu. Vefatından sonra gasil suyunun bunlarla ısıtılmasını vasiyet etti. Vasiyeti yerine getirildi. Bu yontuklar yettiği gibi arttı da."[75]

Üstad Abdulhamîd el-Alvecî el-Irâkî *Muellefâtu İbnu'l-Cevzî* adıyla bir kitap telif etmiş, Vezâretu's-Sekâfe ve'l-İrşâdi'l-Irâkiyye de[76] bunu 1385/1965 yılında Bağdat'ta basmıştır. Bu kitabında İbnu'l-Cevzî'nin eserlerinin isimlerini saymış ve bu rakam beş yüz on dokuza ulaşmıştır. Bunların bir kısmı büyük kitaplar olup her biri on ciltten fazladır, bir kısmı da birkaç sayfadır.[77]

---

[72] *Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile*, I, 412-413.
[73] *Tezkiretu'l-Huffâz*, IV, 1344; *Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile*, I, 401.
[74] *Tetimmetu'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, II, 218.
[75] *el-Kunâ ve'l-Elkâb*, I, 242.
[76] Irak Kültür ve İrşat Bakanlığı.
[77] Yazarın tespit edemediği başka eserleri de vardır.

Eserinin mukaddimesinde şöyle der: "Hafız İbn Receb el-Hanbelî *Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile*[78] adlı eserinde İmam İbn Teymiyye'nin *Ecvibetu İbn Teymiyye el-Mısriyye*'de şöyle dediğini nakleder: 'Şeyh Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî çok eser hazırlayıp telif etmiştir. Pek çok sahayla ilgili çalışmaları vardır. Ben bunları saydım, daha sonra görmediğim bir şeyi gördüm: Eserlerinin sayısı binden fazla idi.'"[79]

Hafız Zehebî *Tezkiretu'l-Huffâz* adlı eserinde İbnu'l-Cevzî'nin eserlerinden büyük bir bölümü zikrettikten sonra şöyle der: "Bu zatın yazdığı kadar eser yazan başka bir insan bilmiyorum."[80] Zehebî daha sonra da Muvaffak Abdullatîf'in İbnu'l-Cevzî hakkındaki şu sözünü nakleder: "Zamanının hiçbir dilimini zayi etmiyordu. (Tedris, telif, soranlara fetva vermek) yanında günde dört fasikül yazıyordu. Her ilimde bilgisi vardı."

16. Bin Fasikül Kitap Yazdı

Tezkiretu'l-Huffâz'da, 541/1146 yılında dünyaya teşrif edip 600/1203 yılında vefat eden Hafız Abdulğanî el-Makdisî'nin (Allah kendisine rahmet etsin), terceme-i hâlinde şöyle geçer: "İmam, muhaddisu'l-İslâm, Takiyyuddîn Ebû Muhammed Abdulğanî ibn Abdulvâhid el-Makdisî el-Cemmâîlî summe'd Dımaşkî es-Sâlihî el-Hanbelî. Pek çok eserin sahibi. Ebû Tâhir Silefî'den bin cüz yazmıştır. Sayılamayacak kadar eser telif etmiştir. Vefat edene kadar sürekli istinsah etmek, eser yazmak, hadis rivayet etmek ve Allah'a ibadet etmekle meşgul olmuştur.

Öğrencisi Ziyâuddîn el-Makdisî şöyle demiştir: Zamanının hiçbir dilimini zayi etmiyordu. Sabah namazını kıldıktan sonra bazen Kur'an-ı Kerim'in kıraat vecihlerini öğretiyor, bazen de hadis yazdırıyordu. Daha sonra kalkıp abdest alı-

[78] I, 415.
[79] *Muellefâtu İbni'l-Cevzî*, I, 415.
[80] *Tezkiretu'l-Huffâz*, IV, 1344.

yor ve öğlen öncesine kadar Fâtiha ve Muavvizeteyn'i (Felak, Nâs surelerini) okumak suretiyle üç yüz rekât kılıyordu. Ardından biraz uyuyor ve öğleni kılıyordu. Peşinden de akşama kadar hadis rivayeti ve eser yazmakla meşgul oluyordu. Akşamleyin de oruçlu ise iftar ediyordu. Oruçlu değilse akşamdan yatsıya dek namaz kılıyordu. Yatsıyı kıldıktan sonra gece yarısına kadar veya biraz daha fazla uyuyordu. Sonra da biri uyandırmış gibi kendi kendine kalkıyordu

Ardından abdest alıyor ve namaz kılıyordu. Sonrasında bir daha abdest alıyor ve sabah namazına yakın vakte kadar namaz kılıyordu. Bazen yedi veya daha fazla abdest aldığı olurdu. (Böyle çok abdest alması hususunda) şöyle diyordu: 'Azalarım ıslak olunca namaz benim için daha lezzetli oluyor.' Bu ibadetten sonra, sabah namazından önce biraz kestiriyordu. Onun âdeti bu şekilde idi."[81] Geriye kırktan fazla kitap bırakmıştır. Bu eserlerde çok kıymetli bilgiler vardır.[82]

17. Yemek Yedikleri Vaktin Boşa Geçmesine Üzülürlerdi

Tarihçi doktor İbn Ebî Useybia'nın *Uyûnu'l-Enbiyâ fî Tabakâti'l-Etibbâ* adlı eserinde, 543/1148 yılında doğup 606/1209 yılında 63 yaşında vefat eden, müfessir, usulcü, kelam âlimi İmam Fahruddîn Muhammed ibn Ömer er-Râzî'nin (Allah Teâlâ kendisine rahmet etsin) terceme-i hâlinde, geriye iki yüz kadar kitap bıraktığı, bunların bir kısmının –meşhur tefsiri gibi– 32 cüz ile bir kaç sayfalık risale arasında değiştiği zikredilir.

Buradaki terceme-i hâlinde İbn Ebî Useybia'nın şu sözü zikredilir: "Kâdî Şemsuddîn el-Hûî, üstad Fahruddîn'in şöyle dediğini bizlere nakletti: 'Vallahi yemek yerken ilim-

[81] *Tezkiretu'l-Huffâz*, IV, 1376-1380. *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*'dan da az bir ilave yapılmıştır: XXI, 452.

[82] Bunlarla ilgili olarak geniş ve yüklü bilgi için İbn Receb'in *Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile*'deki terceme-i hâline bakınız. II, 5-34.

le meşgul olamadığım için çok üzülüyorum. Çünkü zaman ve vakit çok kıymetli bir şeydir.'"[83]

Hafız, tarihçi İbnu'n Neccâr *Zeylu Tabakâti Bağdâd*'da, Hafız Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*'da İmam İbn Sukeyne'nin terceme-i hâlinde şöyle derler:

"Şeyh, imam, âlim, fakih, muhaddis, sika, uzun ömürlü, büyük imam, şeyhülislam, Irak'ın övünç kaynağı Ziyâuddîn Ebû Ahmed Abdulvahhâb ibn Ali ibn Sukeyne el-Bağdâdî es-Sûfî eş-Şâfiî. 519/1125 yılında doğup 607/1210 yılında vefat etti. Âlî isnad (Hz. Peygamber'le arasındaki ravi sayısının az olması hususunda), bilgi ve tetkikte, zühdde, ibadette, vakarda, sünnete uygun yaşamada, önceki salih âlimlerin yolunu tutmakta zamanının imamı idi.

Allah Teâlâ ona uzun ömür ihsan etmiş, o da tüm rivayetlerini birkaç kez rivayet etmiştir. Çeşitli bölgelerden hadis talipleri kendisine gelirlerdi. Vakitlerini iyi değerlendirirdi. Konuştuğu kelimeler sayılı idi. Onun her vakti Kur'an okumakla, zikirle, namazla veya insanların kendisine okuması ile geçerdi. Gelenlerin meclisinde boş konuşmalarına, gıybet etmelerine veya faydasız şeyleri mevzu yapmalarına engel olurdu. Evinden ya cumaya veya cenazeye katılmak için çıkardı. Dünya ehlinin evlerine ne ziyafetlere ne de taziyelere giderdi."

Öğrencisi İbnu'n-Neccâr şöyle demiştir: "Yeryüzünün şarkını, garbını dolaştım. Nice imamlar, âlimler, zahidler gördüm, ama ondan daha kâmilini, daha çok ibadet edenini ve vakarlısını görmedim. Yirmi yıl geceli gündüzlü onunla beraber oldum. Edebi ondan öğrendim ve kendisine hizmet ettim. Kur'an-ı Kerim'i tüm rivayet ve kıraat çeşitleriyle ona okudum. Hadisteki rivayetlerinin çoğunu kendisinden dinledim. Büyük kitapları ona okudum. Velhasıl ben ondan çok istifade ettim."

[83] *Uyûnu'l-Enbiyâ fî Tabakâti'l-Etibbâ*, II, 34.

Nizamiye (Medresesi) müderrisi Yahya ibn Kâsım şöyle demiştir: "İbn Sukeyne, âlim, amel sahibi bir kimse idi. Vaktini hiç zayi etmezdi. Araştırmaya ve hükümleri tetkik edip neticelendirmeye önem verdiğinden dolayı huzuruna girdiğimizde bizlere şöyle derdi: Selâmun aleykum üzerine ilave bir söz söylemeyin."[84]

Vallahi bu acayip bir şey! Çünkü sadece "selâmun aleykum" demelerini istiyor. Selamın ardından mutat olarak söylenen güzel ifadeleri tekrarlamaktan men ediyordu. Selamdan hemen sonra, esas meseleye ve müzakereye girmelerini istiyordu. Bunu da vakit kazanmak için yapıyordu.[85]

18. Zorluk Çektiğin Kadar Temenni Ettiğin Şeye Ulaşırsın

Saatlere ve anlara dikkat eden, hatta can çekişip bu dünyaya veda edecekleri anda bile ilim öğrenmeye çalışan büyük imamlardan birisi de *Elfiyye* ile dil bilgisi ilminin diğer temel kitaplarının müellifi İmam İbn Mâlik en-Nahvî'dir. 600/1203 yılında dünyaya teşrif etmişler ve 672/1273'te vefat etmişlerdir. Allah kendisine rahmet etsin. Makarrî'nin *Nefhu't-Tîb*'indeki terceme-i hâlinde şöyle geçer:

"Allah ona rahmet etsin. Çok mütalaa eden bir insandı. Kaynağa hemen müracaat ederdi. Yerine bakmadan bir şeyi ezberinden yazmazdı. Sika hocaların, güvenilir âlimlerin âdetleri bu idi zaten. Kendisi ya namaz kılarken,

---

[84] *Zeylu Tabakâti Bağdâd*, I, 354-68; *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XXI, 502-5.

[85] Osmân el-Bâkıllânî de Allah'ın zikrinden koptuğu için en kızdığı zamanın yemek zamanı olduğunu söylemiştir. İbnu'l-Cevzî, *Tenbîhu'n-Nâim*, s. 10. Şihâbuddîn Ahmed Farfûr, Suriye'nin son dönem büyük âlimlerinden olan babası Muhammed Sâlih Farfûr'a (vefatı: 1986) sorar: "Bu kadar ilmi nasıl elde ettiniz?" Babası cevap verir: "Oğlum biz zamanımızı asla zayi etmezdik. Hatta misafirimiz olduğunda, çok zaman kaybetmeyelim diyerek yemek hazırlamak yerine hurma, ceviz ve fıstık ikram ederdik." Babasını bir gün üzüntülü gördüğünde nedenini sorar. Babası şöyle der: "Başından sonuna kadar özetlediğim İbn Akîl çalışmamı kaybettim. Ben bu çalışmayı öğrenciler ve misafirler ziyaretime geldiğinde çay hazırlanırken yapmıştım."

ya Kur'an-ı Hakim'i okurken, ya eser yazarken ya da kitap okurken görülürdü.

Rivayete göre bir gün hava almak için arkadaşlarıyla beraber Şam'da gezintiye çıkar. Gitmek istedikleri yere vardıklarında arkadaşları onun yanlarında olmadığını fark ederler. Bu sefer başlarlar onu aramaya fakat bulamazlar. Daha sonra iyice araştırırlar ve kâğıtların üzerine yumulmuş hâlde bulurlar.

Onun ilme önem verişine dair bundan daha ilginci, vefat ettiği gün birkaç beyit ezberlemiş olmasıdır. Bazıları bunların sekiz beyit olduğunu söylemiştir. Beyitleri ona oğlu okumuştur. Bu azim, şu sözün doğruladığı hakikatlerdendir: "Zorluk çektiğin kadar temenni ettiğin şeye ulaşırsın." Bu yüksek gayretleri sebebiyle Allah Teâlâ kendilerini en hayırlı şekilde mükâfatlandırsın. Şam'da 672/1273 yılında vefat etmiş ve Kasiyun Dağı'nın eteğine defnedilmiştir. Kabri hâlâ orada maruftur. Allah kendisine rahmet etsin."[86]

19. Rastladıkları Kıymetli Bilgileri Hemen Kaydederlerdi

Hafız Zehebî *Tezkiretu'l-Huffâz*'da, İbn Kâdî Şuhbe de *Tabakâtu'ş-Şâfiiyye*'de İmam Yahya ibn Şeref en-Nevevî el-Havrânî'nin terceme-i hâlinde şöyle der:

"İmam, hafız, eşsiz insan, önder, şeyhülislam, evliyanın sembol ismi Muhyiddîn Ebû Zekeriyya Yahya ibn Şeref ibn Murrî el-Hizâmî el-Havrânî eş-Şâfiî. Faydalı pek çok eseri vardır.

631/1234 yılında (bugünkü Suriye'de, Havran'ın bir beldesi olan Neva'da) dünyaya teşrif etti. 649/1251 yılında Şam'a geldi. Revahiyye Medresesi'ne yerleşti. (Sadece) medresenin ekmeğini yerdi. (Medreseyle ilgili olarak şöyle demiştir: Burada iki yıl kadar kaldım, yanımı yere hiç

[86] *Nefhu't-Tîb*, II, 222, 229.

koymadım.)[87] Dört buçuk ayda *Tenbîh*'i ezberledi. Senenin geri kalan bölümünde de *Muhezzeb*'i ezberinden hocası Kemâl İshak ibn Ahmed'e okudu.

Öğrencisi, aynı zamanda hocamız Ebû'l-Hasan ibn Attâr şunu zikretti: Üstad Muhyiddîn en-Nevevî ona şunları söylemiş: 'Her gün gerek şerh ve gerekse düzeltme olarak hocalarıma on iki ders okuyordum: İki ders *Vasît* (fıkıhla ilgili), bir ders *Muhezzeb* (fıkıhla ilgili), bir ders *el-Cem' beyne's Sahîhayn* (hadisle ilgili), bir ders *Sahîh-i Muslim*, bir ders İbn Cinnî'nin eseri *Luma'* (dil bilgisi ile ilgili), *Islâhu'l-Mantık* dersi (lügatle ilgili), kelimelerin çekimleriyle ilgili bir ders, bir ders de usul-i fıkh. Bazen Ebû İshak'ın *Luma*'ı, bazen de Fahruddîn er-Râzî'nin *Muntehab*'ı. Keza bir ders ravilerin isimleri, bir ders kelam, (bir ders de nahiv).'

Yine kendisiyle ilgili olarak şöyle demiştir: 'Saydığım bu ilimlerle ilgili bir müşkili halletme babından, bir ibareyi açıklama kabilinden veya bir kelimenin nasıl okunacağı türünden ne buluyorsam not alıyordum. Allah Teâlâ da benim vaktimi bereketli kılmıştı.'

Ebû'l-Hasan el-Attâr da şöyle der: 'Allah kendilerine rahmet etsin, hocamız ne gece ne gündüz vaktini hiç zayi etmediğini, sürekli ilimle meşgul olduğunu, yolda dahi öğrendiklerini tekrar edip mütalaa ettiğini söylemişti. O, bu hâl üzere altı yıl devam etti. Daha sonra eser yazmaya, bildiklerini aktarmaya, vaaza ve hakikatleri insanlara sunmaya başladı. Sadece yatsı namazından sonra günde bir öğün yerdi ve yalnız bir kere sahur vaktinde su içerdi. Meyve ve salatalık yemezdi. Buna sebep olarak şöyle derdi: 'Vücudumun suyunu artırıp uykumun gelmesinden korkuyorum.' Hocamız hiç evlenmedi.

Sürekli ilimle, eser yazmakla, ilmin neşriyle, ibadet, vird, oruç ve zikir ile meşgul oldu. Gerek yiyecek ve gerekse gi-

[87] Şöyle uzanıp da bir yatmadım.

yim hususunda ihtiyaç kadarıyla yetinerek hayatın sıkıntılarına sabretti.[88] Elbisesi iyi işlenmemiş kumaştan, küçük sarığı da deriden idi."[89]

676/1277 yılında vefat etti. Allah'ın rahmeti üzerine olsun. Kırk beş yıl yaşadı. Geriye büyük ve pek çok eser bıraktı. Bunları hayatının günlerine taksim ettiklerinde her güne dört fasikül düşmekteydi.[90]

20. İlmî Çalışma Yaparken Kalemlerini Tıraş Etmekle Vakit Kaybetmezlerdi

Vakitleri ve anları en garip zamanlarda bile değerlendirip fikirlerini ve zihinlerine gelen anlık güzel düşüncelerini yazan büyük ulemadan, seçkin ve son derece mütehassıs doktorlardan birisi de zamanında tıbbın önderi kabul edilen İbnu'n-Nefîs ed-Dımaşkî summe'l-Mısrî eş-Şâfiî'dir (607/1210-687/1288). Tâcuddîn es-Subkî'nin *Tabakâtu'ş-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ*'sında ve Huvânesârî'nin *Ravdâtu'l-Cinân* adlı eserinde, Selâhuddîn Safedî'nin *el-Vâfî bi'l-Vefeyât* adlı kitabından nakille özetle şöyle denmektedir:

"İmam, faziletli insan, doktor, allame 'Alâuddîn ibnu'n-Nefîs Ali ibn Ebî Hazm el-Karşî.[91] 610/1213 yılında Şam'da doğdu, 687/1285 yılında Kahire'de vefat etti. Allah Teâlâ kendisine rahmet etsin.

Tıp ilminde eşsiz bir insandı. Gerekli bilgiyi anında söylemek ve delil getirmekte dengi olmadığı gibi, ona benze-

---

[88] es-Sem'ânî, Hüseyin ibn Ahmed el-Husrevcirdî ile (536/1141) ilgili olarak şunu anlatıyor: "Bir hastalık nedeniyle Kirmân'da parmaklarını kaybetti. Kâğıdı ayağının altına koyup tutuyor, kalemi avuç içleriyle tutuyor, gayet okunaklı ve hızlı yazıyordu. Günde geniş ve okunaklı yazıyla beş bölüm yazıyordu." ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XX/61.

[89] *Tezkiretu'l-Huffâz*, IV/1476. Keza İbn Kâdî Şehbe, *Tabakâtu'ş-Şâfiiyye*, II, 194.

[90] Bilim ve düşünce tarihinin en önemli müellifleri arasında yer alan Gazâlî'nin de 300 veya 400 civarında eser bıraktığı, eserlerinin sayfa sayısını hayatının günlerine bölünce, gün başına ortalama 16 sayfa (dört kerrâse) gibi hayret verici bir rakamın düştüğü belirtilmektedir. Bkz. Sabri Orman, "Gazâlî'nin Hayatı ve Eserleri", *İslâmî Araştırmalar*, Gazâlî Özel Sayısı, Cilt: 13, sayı: 3-4, 2000, s. 245.

[91] *el-Karşî*, Maveraunnehr beldelerinden Karş'a nispettir.

yen kimse de yoktu. Tıp ilmiyle ilgili çok değerli eserleri, kıymetli telifatı vardır.

Tıpla ilgili olarak *Şâmil* adlı kitabını yazmıştır. Eserin fihristi kitabın üç yüz fasikül olduğunu göstermektedir. Bunu arkadaşlarından birisi zikretmiştir. Bunları seksen fasiküle temize geçmiştir. Keza birkaç fasiküllük *el-Muhezzeb fi'l-Kuhl* eserini ve *Şerhu'l-Kânûn li'bni Sînâ*'yı yazmıştır. Bunların dışında tıpla ilgili başka kitapları da vardır.

Mantık ilmini de bilirdi. Bu ilimle ilgili muhtasar bir çalışması vardır. Ayrıca İbn Sînâ'nın mantıkla ilgili *Hidâye* kitabını şerh etmiştir. Aynı şekilde usul-i fıkh, fıkıh, Arapça, hadis, ilmu'l-beyan ve diğer ilim dallarında eserleri vardır. Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin Şafiî mezhebinin furuat meselelerini inceleyen *Tenbîh* adlı eserini başından, "Bâbu's-Sehv (Namazda Yanılma Bahsi)"ne kadar güzel bir şekilde şerh etmiştir. Kendileri Kahire'deki Mesruriye Medresesi'nde fıkıh hocalığını da üstlenmişlerdi.[92]

İmam Burhânuddîn İbrahim er-Reşîdî şöyle demiştir: 'Alâuddîn ibnu'n-Nefîs eser yazmak istediğinde önüne yontulmuş kalemler konur, yüzünü duvara döner ve zihninden yazmaya başlardı. Âdeta taşkın sel gibi yazardı. Kalem bitip ucu tükenince onu atar başka bir tanesini alırdı. Böylece kalem yontmak için zaman harcamazdı. (Eser yazdığında) birikimiyle yazar, başka yere müracaat etmezdi.'

Kahire'de hekimlik yapan, aynı zamanda İbnu'n-Nefîs'in talebelerinden olan Sedîd ed-Dimyâtî şunu anlatır: 'Bir gece o ve Kâdî Cemâluddîn ibn Vâsıl bir araya geldiler. Ben ise yanlarında uyuyordum. Yatsı namazını kıldıktan sonra müzakereye başladılar. Bir ilimden başka bir ilme geçip durdular. Şeyh Alâuddîn tüm müzakerelerde biriki-

[92] Kitaplarının ve telifatının isimleri ve bunlardan mevcut olanların bulundukları yerler için Doktor Paul Kalyoncu'nun *İbnu'n-Nefîs Talîatu'l-Ahdi'l-İlmî fi't-Tıbb* adlı eserinin 141 ila 148. sayfalarına bakınız. Bunu Kuveyt'te *Vezâretu'l-İrşâd ve'l-Enbâ'*, tarihsiz olarak Kuveyt Hükümeti Matbaasında basmıştır.

mi ile zorlanmadan meseleleri tetkik edi(p izahatlarda bulunu)yor fakat Kâdî Cemâluddîn zorlanıyor, sesi yükseliyor, gözleri kızarıyor ve boynundaki damarlar şişiyordu. Bu hâl üzere sabah aydınlığına kadar devam ettiler.

Meseleler bitince Kâdî Cemâluddîn şöyle dedi: 'Üstad Alâuddîn! Bizim bildiğimiz bazı bilgiler, nükteler ve kaidelerden ibaret. Sende ise ilim hazineleri var.'

Bir başkası da şöyle der: 'Şeyh Alâuddîn bir defasında Babuzzehveme'de hamama girdi. Yıkanmasına devam ederken aniden soyunma mahalline çıktı. Kalem, mürekkep ve kâğıt istedi. Burada nabızla ilgili bir makaleyi yazıp bitirdi. Sonra dönüp tekrardan hamama girdi ve yıkanmasını tamamladı.'

.Muruet sahibi bir insandı. Gece olsun, gündüz olsun bildiklerini aktarmaktan geri durmaz, malumatını saklamazdı. Evindeki meclisine ümeradan bir grup, doktorların önde geleni Muhezzebuddîn ibn Ebî Huleyka, Şerefuddîn ibn Sağîr ve diğer büyük doktorlar gelirlerdi. Her grup kendi ekibine göre ayrı ayrı otururlardı. Kendisi ve İmâduddîn en-Nablusî eliyle Mısır ve Kahire'de pek çok doktor yetişmiştir. Kahire'de bir ev bina etmiş ve sofasına varıncaya kadar her yerini mermer döşetmiştir.

Vefat ettiği hastalığında bazı doktor arkadaşları bir nebze içki içmesini söylediler. Onların iddiasına göre yakalandığı hastalığın tedavisi içkiyle olabilirdi. O bir damla bile içki almaya yanaşmadı ve şöyle dedi: 'Karnımda birazcık dahi olsa içki bulunduğu hâlde Allah Teâlâ'ya varmak istemem.' Hiç evlenmedi. Yaptırmış olduğu bu evini, kitaplarını ve mallarını el-Bîmâristânu'l-Mansûrî'ye vakfetti.[93]

[93] *Bîmâristân* kelimesi farsça iki kelimeden meydana gelmektedir. *Bîmâr* hasta, *sitân* da yer, ev demektir. Bu durumda mana "hastaların evi" olmaktadır. Buna şimdilerde *musteşfâ* (hastane) demektedirler. *el-Ulemâu'l-Uzzâb ellezîne Âserû'l-İlme alâ'z-Zevâc (İlmi, Evliliğe Tercih Eden Bekâr Âlimler)* adlı eserimde Doktor İbnu'n-Nefîs'i zikretmedim. İnşallah bunu da oraya ekleyeceğim.

Ezcümle; büyük bir imam idi. Pek çok fazıl kimse onun için 'İkinci İbn Sînâ'dır.' demiştir."[94]

Sevgili okuyucu!

Şunu unutmayınız ki İbnu'n-Nefîs vücuttaki kan dolaşımını yedi asırdan daha fazla önceden keşfeden insandır. Bu, tıp âleminde son derece önemli ve büyük bir buluştur.

Bu kadar büyük bir insan, tıp ile diğer ilimlerde üstün olmasına rağmen tevazu ehliydi. Yetiştirdiği talebelerin icazetlerine (yani diplomalarına unvanını yazarken tabip yerine) *mutetabbib* (doktor özentisi) diye yazardı. Hâlbuki döneminde tıbbın ve doktorların önderiydi. Ziriklî'nin *A'lâm*'ında,[95] terceme-i hâli verilirken örnek olarak konulmuş olan yazısının fotokopisine baktığınızda, kendisi için bu ismi kullandığını görebilirsiniz.

21. İhlasla Gayret Edene Allah Teala İkramda Bulunur

İbnu'n-Nefîs'in durumundan daha da ilginci, şeyhülislam İbn Teymiyye'nin hâlidir. Allah Teâlâ kendisine rahmet etsin. Talim, telif ve ibadet dışında vaktinden boş bir zamanın geçmesine katiyetle müsaade etmezdi. Bundandır ki eserleri yüzlere ulaşmıştır. Bırakın yüzlerce olduğunu söylemeyi, araştırma yapanların ve hatta kendisinin bile eserlerini sayması mümkün değildir. Allah ona rahmet etsin.

İbn Şâkir el-Kutbî'nin *Fevâtu'l-Vefeyât* adlı eserinde terceme-i hâli anlatılırken şöyle denir: "Eserleri üç yüz cilde ulaşmaktadır. Zehebî şöyle demiştir: 'Bu mümkün olmayan bir şey değildir, çünkü (bize) şimdiye kadar (ulaşan) eserleri beş yüz cilde ulaşmıştır.'"[96]

Öğrencisi İbnu'l-Kayyım onun eserlerine dair bir risale yazmıştır. Risalesi yirmi iki sayfaya varmaktadır. Bu risale üç yüz elliye yakın eserden bahsetmektedir. Bunların

---

[94] *Ravzâtu'l-Cennât*, V/290-3. Az bir ilaveyle.
[95] IV, 271. Beşinci baskı.
[96] *Fevâtu'l-Vefeyât*, I, 38-42.

bir kısmı büyük, bir kısmı risale, bir kısmı da kaide beyanı babındadır.[97]

Üstad İbnu'l-Kayyım (Allah Teâlâ kendisine rahmet etsin) *el-Vâbilu's-Sayyib mine'l-Kelimi't-Tayyib* adlı eserinde de şöyle der:

"Zikrin faydalarından altmış birincisi: Zikir zakire öyle bir kuvvet verir ki insan daha önce yapılması düşünülemeyecek işleri zikirle başarır, yapar.

Ben, İbn Teymiyye'nin yaşamında, konuşmasında, bir işe el atmasında ve yazmasında kuvvet yönüyle çok acayip bir durum müşahede ettim. Hazırladığı eserinin bir günde yazdığı kısmı, istinsah edip çoğaltanın bir cumada (bir haftada) veya daha uzun sürede yazabileceği miktar kadardı..."[98]

Büyük İslam âlimi İbn Teymiyye'nin eserlerinin sayısı hususunda en sahih olan Hafız İbn Receb'in *Zeylu Tabakâti'l Hanâbile*'de söylediğidir: "Şehirler onun eserleriyle dolmuştu. Bunlar artık sayma sınırını geçmiştir. Hiç kimse bunları sayamaz."[99]

Muhterem okuyucu!

İşte bu, bir âlimin vaktini değerlendirmeye karşı olan gayretinin neticesidir. Bunu bilen arifler o yüzden şöyle demişlerdir: "Onun eserlerini saymak mümkün değildir." Durum gerçekten böyledir.

1173/1758 yılında Yemen'in Şevkan şehrinde doğan ve 1250/ 1834 yılında vefat eden allame, muhaddis, fakih, usul âlimi, meşhur zat, eserler sahibi Kâdî Muhammed ibn Ali eş-Şevkânî *el-Bedru't-Tâli'* adlı eserinde kendisini, yetişmesini anlatır. Anlatımını tevazu olarak üçüncü bir kim-

---

[97] Bu risale Doktor Selâhuddîn Muncid'in tahkikiyle Şam'da el-Mecmeu'l-İlmî (Akademi) tarafından 1380/1960'ta bastırılmıştır. Doktor daha sonra bu eseri Beyrut'ta birkaç kez daha basmıştır.

[98] *el-Vâbilu's-Sayyib mine'l-Kelimi't-Tayyib*, s. 108.

[99] *Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile*, II, 403.

senin ağzıyla yapar. Allah kendisine rahmet etsin. Evet, şöyle der:

"Bir gün ve gecesi yaptığı dersler on üç civarında idi. Bunların bir kısmı hocalarından aldığı dersler, bir kısmı da talebelerinin kendisinden aldığı dersler idi. Bir müddet bu hâl üzere devam etti. Daha sonra talebelere ders vermek için hocalardan ders almayı bıraktı. Talebeler kendisinden her gün ondan fazla ders almaktaydı. Bunlar çeşitli ilimlere dair derslerdi. Bir kısmı bazı zamanlar beraber yapılırdı. Bunlar tefsir, hadis, usul, nahiv, sarf, meani, beyan, mantık, fıkıh, cedel, aruz dersleriydi."[100]

Hocalarına okurken, keza talebelerine okutmaya devam ederken bir taraftan da San'a ve diğer beldelerden dinî meseleleri soranların suallerine yirmi yıl kadar süreyle fetva verdi. Bilahare San'a kadılığını üstlendi. Bunu 1229/1814 yılından vefat edene dek yirmi bir yıl sürdürdü. Allah Teâlâ kendisine rahmet etsin. Vefat ettiğinde ardında yüz on dört eser bıraktı. Bunların çoğunu kendi terceme-i hâlinde zikretmiştir.

22. Tefsirini Geceleri Yazdı

1217/1802 yılında doğup 1270/1854 yılında vefat eden, Bağdat müftüsü, müfessirlerin sonuncusu, imam, müfessir Ebû's-Senâ Şihâbuddîn Mahmûd ibn Abdillah el-Âlûsî el-Bağdâdî. "Her an ilminin artmasına çok hırslı idi. Faydalı bilgiler elde etmekten, şiirleri toplayıp ezberlemekten geri durmazdı. Gündüzleri fetva vermek ve ders talim etmekle geçerdi. Gecenin başlangıç diliminde kendisinden istifade etmek isteyen bir kimse veya bir dostu ile olurdu. Gecenin sonlarına doğru tefsirinden birkaç sayfa yazardı. Sabahleyin yazmış olduğu bu sayfaları evinde görevlendir-

[100] *el-Bedru't-Tâli'*, II, 218.

diği kâtiplere verirdi. Onlar ise bunların yazım işini ancak on saatte bitirirlerdi.

Günde yirmi dört ders verirdi. Tefsir ve fetva ile meşgul olduğu günlerde de büyük kitaplardan günde on üç ders yapardı. Devamlı telif ile meşgul olurdu. Hatta vefat ettiği hastalığında da böyleydi."[101]

Tefsiri, âlimlere göre diğer tefsirler arasında harika ve eşsizdir. Sadece bu tefsir onun imametini, faziletini ve ilmini görmek için yeterlidir. Bildiğiniz üzere, tefsirini gece telif etmiştir. Bir şiirde şöyle denmiştir:

Yapmak istediklerini gece yapasın,
Akıllının gündüzü gecedir bilesin.

İbn Nubâte es-Su'dî de şöyle demiştir:

Sen niçin kınıyorsun beni?
Çünkü yoruyorum nefsimi,
Çalışırım karanlıklarda,
Uyanıklık ravzasında.
Bir şimşek gibi genç insan,
Çok yücelerde parlarken,
Kolay geçer vakitler inan,
Hakkıyla değerlendirilen.

Bir başka şair de şöyle demiştir:

Mağrur kimse hâline aldanıyor,
Geceleri boş yere geçip gidiyor,
Uyumayıp apaçık bakan gözler,
Göklerdeki yıldızlara benziyor.

Çok uzağa gitmemize gerek yok. İşte İmam Abdulhayy el-Leknevî el-Hindî. Kendileri yüz otuz yıl kadar önce vefat etmişlerdir. 1304/1887 yılında otuz dokuz yaşında hayata veda etmişlerdir. Eserleri ise yüz on kitaptan fazladır. Bunların bir kısmı büyük ciltler, bir kısmı da birkaç sayfalık risa-

[101] Doktor Muhsin Abdulhamîd'in *el-Alûsî Mufessiran* adlı eserinden, s. 43, 79, 159. O da bu bilgileri Müfessir İmam Alûsî'nin torunu ve aynı ismi taşıyan Mahmûd Şukrî el-Alûsî'nin *el-Misku'l-Ezfar* adlı eserinden nakletmiştir, s. 7-8, 19.

leler hâlindedir. Her kitabı faydalı konular ve müşkil mevzular hakkındadır.

İşte Hindistan'ın üstadı (ümmetin hakimi) Mevlânâ Eşref Alî Tânevî.[102] Kırk yıl kadar önce, seksen bir yaşında iken 1362/1943 yılında vefat etmişlerdir. Eserleri binden fazladır. Demek ki bu, Allah'ın dilediğine bir ikramıdır. Tabii tüm bu çalışmalar zamanı değerlendirmekle elde edilmiştir. Çünkü zamanın ve vaktin kıymetini, bu işte muvaffak olan nadir insanlar bilirler. Bunlar ömürleri kısa olmasına rağmen müthiş derecede eser telif ederler.

23. Eskilerin Koca Koca Kitapları, Zamanı Hiç İsraf Etmediklerini Gösterir

Burada hocamız allame Muhammed Zâhid Kevserî'nin (Allah Teâlâ kendisine rahmet etsin) bir açıklamasını sizlere nakledeyim. Bu yazısında o, diğer ilimler dışında özellikle tefsir alanında yazılmış büyük tefsir kitaplarına değinmiştir. Bu eserlerin büyüklüğü yazarlarının ilme ve zamanı değerlendirmeye önem verdiklerini göstermektedir. Onlar bu hacimli kitaplarıyla büyük insanlar olduklarını ispat etmişlerdir. İnsan, bu çalışmaların kendilerini görmek bir tarafa, onlarla ilgili malumatı duymakla bile dehşete düşmektedir. Gerçekten de Allah Teâlâ'nın kulları içinde nice enteresan kimseler vardır.

Hocamız Kevserî *Makâlâtu'l-Kevserî* adlı eserinde Kur'an-ı Kerim'e yapılan bazı hizmetlerden bahsederken şöyle der:

"İlim ehlinin Kur'an'ın yüce manalarını parlatmak için telif etmiş oldukları eserler neredeyse sayılamayacak kadardır. Bunların hepsi de tefsirlerinde rivayet ve dirayet tarzında farklı metotlar takip etmişlerdir. Ayrıca çeşitli Kur'an

[102] *Amellerin Karşılığı* adlı eseri Hayri Demirci (İstanbul 1991), *Hadislerle Tasavvuf* adlı eseri de Ahmet Yıldırım ve Zaferullâh Dâûdî tarafından tercüme edilmiştir. (İstanbul 1996).

ilimlerini ön planda tutmalarına, kendi zevk ve meşreplerine göre Kur'an-ı Mecid'in bir yönüne özellikle ağırlık vermek suretiyle de Kur'an'ı tefsir etmişlerdir.

Bu sadette ümmetin âlimlerinin bazı eserlerini zikretmeme sanırım okuyucu kardeşlerim müsamaha gösterecektir. Bu eserler sahiplerinin onları yazarken ne kadar gayret gösterdiklerini sunması açısından güzel örneklerdir. Mesela İmam Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin *Muhtezan* adlı tefsiri. Makrizî'nin *Hıtat*'ta zikrettiğine göre, yetmiş cilt imiş. Keza Kâdî Abdulcebbâr el-Hemedânî'nin *Muhît* isimli tefsiri yüz fasikül imiş.

Ebû Yusuf Abdusselâm el-Kazvinî'nin *Hadâiku Zâtu Behce* adlı tefsiri için söylenen en küçük rakam üç yüz cilt olduğudur. Müellifi bunu vakfetmiş ve Bağdat'taki İmam Ebu Hanife Mescidi'ne koymuştur. Daha sonra malum Moğol istilasıyla beraber, diğer pek çok eser gibi bu kıymetli eser de kaybolup gitmiştir. Yalnız ben Hind ediplerinden birisinden, bir kütüphanenin kataloğunda bunun bir parçasının mevcut olduğunu gördüğünü duydum.

Hafız İbn Şâhîn'in de hadisler ışığında yazdığı bin cüzlük tefsiri varmış. Kâdî Ebû Bekr İbnu'l-Arabî'nin tefsiri *Envâru'l-Fecr* de yüz altmış bin sayfa civarındaymış. Bu eserin bizim memleketimizde (İstanbul ve Türkiye kütüphanelerinde) mevcut olduğu bilinmektedir. Ancak ben uzun aramalarıma rağmen muttali olamadım.

Ebû Hayyân'ın hocalarından İbnu'n-Nakîb el-Makdisî'nin tefsiri de yüz cilde yakınmış. Bu eserin bazı ciltleri İstanbul kütüphanelerinde bulunmaktadır. Bu tefsirlerden bazılarının bir kısım ciltleri bildiğim kadarıyla bazı kütüphanelerde mevcuttur.

Bugün elimizde bulunan tam ve en büyük tefsir (bildiğimiz kadarıyla) *Tefsîr-i Alâî* de denilen *Fethu'l-Mennân* tefsiridir. Eser, allame Kutbuddîn eş-Şîrâzî'ye aittir. Kırk cilttir. Birinci cildi Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'de mevcuttur. Bu cil-

de bakıldığında eserinde takip ettiği metot ortaya çıkmaktadır. Eserin diğer ciltleri de İstanbul'da iki kütüphanede, Muhammed Es'ad ve (Hekimoğlu) Ali Paşa'da bulunmaktadır.

el-Menhelu's-Sâfî'de zikredildiği gibi, allame Muhammed Zâhid el-Buhârî'nin tefsiri yüz kadar ciltlik bir tefsirmiş. İslam ümmeti âlimlerinin bu geçenlerin dışında daha sayılamayacak kadar tefsirleri vardır. Hepsinin metotları farklıdır. Onların şükran duyduğumuz bu hizmeti yanında; kitabı açıklayan, Kur'an'da icmali geçen yerleri izah eden hadisleri toplamak suretiyle yaptıkları çalışmalar da vardır."[103]

Allame, fakih, usul âlimi, araştırmacı Muhammed Hasan el-Hacvî el-Fâsî el-Mağribî (Allah Teâlâ kendisine rahmet etsin) ilginç eseri *el-Fikru's-Sâmî fî Târîhi'l-Fıkhi'l-İslâmî* adlı eserinde, İbn Cerîr et-Taberî'nin terceme-i hâlinde çok eser yazan müelliflere temas etmiştir. Bunlar arasında İbn Cerîr'i, İbnu'l-Cevzî'yi ve başkalarını zikretmiştir. Yazısından bir parçayı aşağıya alıyorum. Daha önce benim zikrettiklerimin bir kısmı tekrar ediliyor olsa da bunun zararı yok. Şöyle demiştir:

ed-Dîbâcu'l-Muhezzeb'de[104] geçtiğine göre, Kâdî Ebû Bekr Muhammed ibn Tayyib el-Bâkıllânî her gece yirmi rekât namaz kılardı. (Ne şehirdeyken ne de seferdeyken bu namazı bırakmamıştır). Hafızasından yetmiş sayfa yazmadan da uyumazdı.

İbn Ebî'd-Dunyâ geriye bin kitap bıraktı. İbn Asâkir de *Târîh*'ini seksen ciltte telif etti. Suyûtî şöyle demiştir: 'En çok eser yazan İbn Şâhîn'dir. Üç yüz otuz eser yazmıştır. Bunlardan birisi olan *Tefsîr* bin cüzdür, *Musned* bin beş yüz cüzdür.' Keza Suyûtî şunu da söyler: 'Bu tıpkı tayy-ı mekân

[103] *Makâlâtu'l-Kevserî*, s. 402-3.
[104] *ed-Dîbâcu'l-Muhezzeb*, II, 228.

gibi tayy-ı zaman işidir, İsra ve Kadir gecesinden miras kalan bir berekettir.' Bunu (Muhammed ibn Abdurrahman ibn Zekeriyya el-Fâsî) *el-Minâhu'l-Bâdiye*'de nakletmiştir.

İmam Ebû Muhammed Ali ibn Hazm geriye dört yüz cilt eser bırakmıştır. Bunlar takriben yüz altmış bin sayfa tutmaktadır.[105] İmam Ebû Muhammed Abdurrahman ibn Ebî Hâtim er-Râzî de geriye pek çok eser bırakmıştır. Bunlar fıkıh, hadis, tarih dallarındadır. Eserlerinden birisi olan *Musned* bin cüzdür. Bunu da (Subkî) *Tabakâtu'ş-Şâfi'iyye*'sinde zikretmiştir.

el-Mustedrek alâ's-Sahîhayn'ın sahibi, İbnu'l-Beyyi' diye tanınan Ebû Abdullah el-Hâkim de bin beş yüz cüze varan eser bırakmıştır. *Tahrîcu's-Sahîhayn*, *İlel*, *Emâlî*, *Fevâidu'ş-Şuyûh*, *Târîhu Neysâbûr* eserlerinden bazılarıdır.

İmam Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin kitapları da büyük küçük cinsinden elliye ulaşmıştır. Bunların çoğu batıl fırkalara reddiye konularındadır. Bu ise en zor eser yazılan mevzulardandır. Bu tip eserleri yazmak çok zaman ister.

Takiyyuddîn ibn Teymiyye de üç yüz eser yazmıştır. Bu

---

[105] Burada bir bereket olması için ondan bir nakilde bulunmak istiyoruz: "Müstekfî lakaplı Muhammed ibn Abdirrahman ibn Ubeydillâh ibn Nâsır'ın elinde bir zindanda tutuklu idim. Beni öldürmeyeceğinden emin değildim. Çünkü zalim, sıradan, dini az, cehaleti fazla, güvenilir olmayan, tetkik etmeden işler yapan biriydi. Ona göre bizim suçumuz (önceki halife) Müstazhir ile olan dostluğumuzdu. Haramiler bu zelil adamı etkileri altına alınca Müstazhir'e başkaldırdı ve onu öldürdü. Sonra da iktidarı ele geçirdi, ardından da dediğimiz gibi bizi hapsetti. Hapisteyken, dinî hükümler açısından altında pek çok büyük manalar barındıran ve hakkında öteden beri pek çok şeyler söylenip duran, son derece zor ve tüm fıkhi konularla bağlantısı olan külli bir mesele hakkında düşünüyor idim. Gündüzler ve geceler boyunca konu hakkında fikir yordum. Sonra nasıl anlaşılacağı konusunda zihnimde bir ışık belirdi, ardından hakikat bütün aydınlığıyla ayan oldu. Kendisinden başka ilah bulunmayan, yaratan, başlangıcı olmayan, her şeyi düzenleyip idare eden ve zatından başkasına yeminin caiz olmadığı Allah'a and olsun ki hapiste bahsettiğim bu durumda iken, zihnimin meşgul olduğu o hakikati bulmam ve doğruyu anlamam nedeniyle yaşadığım o sevinç, bulunduğum hâlden serbest bırakılmaktan daha mutluluk vericiydi. İşte biz bu kitabımızı ve diğer pek çok eserimizi vatanımızdan, ailemizden ve çocuklarımızdan uzaklaştırılmış bir vaziyette gurbette telif ettik. Hem de zulüm ve düşmanlık nedeniyle canımızdan korkar bir vaziyette." İbn Hazm, *Resâil*, IV, 364.

eserler çeşitli ilim dallarına aittir. Bunlar elli kadar cilt içinde toplanmıştır. Öğrencisi İbn Kayyım el-Cevziyye de büyük küçük eser cinsinden elli cilt eser telif etmiştir. İmam Beyhakî de bin cüz eser telif etmiştir. Bunlar, benzeri nadir bulunan cinsten kıymetli eserlerdir. Faydaları çoktur. Beyhakî otuz yıl oruç tutmuş bir insandır.

Meşhur Muhammed ibn Suhnûn el-İfrîkî de fıkıh, siyer, tarih ve diğer ilim dallarını havi büyük eserini yüz cüz olarak bizlere miras olarak bırakmıştır. *Ahkâmu'l-Kur'ân* ve diğer kitapları da böyledir.

Fas'ta metfun, İmam Ebû Bekr ibnu'l-Arabî el-Meâfirî de büyük tefsirini seksen cüz olarak yazmıştır. Onun başka eserleri de vardır. *Tirmizî*, *Muvatta'* şerhleri ile büyük ve küçük *Ahkâmu'l-Kur'ân* kitapları gibi. Keza *el-Kavâsım ve'l-Avâsım*, *el-Mahsûl fî'l-Usûl* gibi. Bunlar en üst seviyede eserlerdir. Bu, az rastlanan bir durumdur.

İmam Ebû Ca'fer Tahâvî de pek çok eser yazmıştır. Bir tek mesele için bile eser yazmıştır. O da şudur: Hz. Peygamber'in haccı, kıran mı, ifrad mı yoksa temettu muydu? Bu eserini iki sayfa olarak yazmıştır. İslam âleminde buna benzer nice çalışmalar vardır.

Ebû Ubeyde Ma'mer ibn el-Musennâ'nın çeşitli ilim dallarındaki eserleri iki yüze ulaşmıştır. İbn Sureyc'in eserleri de dört yüze ulaşmıştır. Kâdî Fâdıl'ınkiler de yüze ulaşmıştır. Endülüslü âlim Abdulmelik ibn Habîb'in eserleri de bine varmıştır. Bunu *Nefhu't-Tîb*'de Lisânuddîn el-Hatîb zikretmiştir.

Eserleri ciltler dolusu tutmaktaydı. Mesela Sibt ibnu'l-Cevzî'nin tarihle ilgili *Mir'âtu'z-Zemân*'ı kırk cilt idi. Hatîb'in *Târîhu Bağdâd*'ı da on beş cilttir. *Eğânî* de yirmi cilttir. İbnu'l-Esîr'in *Kâmil*'i on iki cilttir. Ebû Hanîfe ed-Dîneverî'nin *Şerhu'n-Nebât*'ı altmış cilde ulaşmaktadır. Arap âleminin filozofu Ya'kûb ibn İshak el-Kindî'nin felsefe, tıp,

matematik ve diğer pek çok ilimlere dair eserleri de iki yüz otuz bire varmaktadır.[106]

Zikri geçen zevatın eserlerinin ciltleri yirmi sayfadan iki yüz sayfaya kadar değişmektedir. Bunların yazı malzemesinin zor bulunduğu zamanlarda yazıldığı düşünülürse durum daha iyi değerlendirilip anlaşılır.

Sonrakilere gelince; yazma malzemesi ve imkânlar artmasına rağmen, önceki âlimler kadar eserleri yoktur. Mesela *Fethu'l-Bârî*, *İsâbe* ve diğer eserlerin sahibi İbn Hacer, Zehebî, eserleri dört yüzden fazla olan Suyûtî gibi. Bunların eserlerinin çoğu iki veya dört sayfaya varıncaya kadar küçüktür.

Suyûtî'den daha da çok eser veren, Ebû'l-Feyd Muhibbuddîn Muhammed Murtazâ el-Hüseynî el-Vâsıtî ez-Zebîdî el-Hanefî Nezîlu Mısr da böyledir.[107] Ancak *Şerhu'l-Kâmûs*, *Şerhu'l-İhyâ* adlı eserleri çalışmalarının azametine delildir. Bu iki eserin faydası çok geniş olmuş ve İslam âlemi bunlara ziyadesiyle rağbet göstermiş, üzerlerinde çalışarak mükemmel hâle getirmişlerdir."[108]

Ben de yazımı vakitlere dikkat eden, anları bile değerlendiren, zamandan en güzel meyveleri elde etmesini bilen âlimlerden birisi olan Ebû'l-Kâsım ibn Asâkir ed-Dımaşkî'nin terceme-i hâlini kısaca vererek bitirmek istiyorum. Onun hayat hikâyesinde insandaki arzu ve istekleri hareket geçiren, uyuyanı uyandıran taraflar vardır. Şimdi sizlere onu anlatacağım.

24. O Kadar Çok Eser Yazmıştır ki Hepsi Basılamıyor

Hafız Ebû'l-Kâsım Ali ibn el-Hasan ibn Hibetillâh ibn Asâkir ed-Dımaşkî 499/1105 yılında Şam'da doğdu ve

---

[106] Bilakis üç yüz eserden fazladır.

[107] Mısır'a yerleşmiştir. Doğum ve yetişme yeri Hindistan'dır.

[108] *el-Fikru's-Sâmî fî Târîhi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, III, 41-5. Mağrib baskısı. Keza II, 45-8. Nemnekânî baskısı.

571/1175 yılında Hakk'ın rahmetine kavuştu. Allah Teâlâ kendisine rahmet etsin. Yaşamında anları bile değerlendiren bir insandı. İslam kütüphanelerine o kadar çok eser ikram etti ki bugün ilmî kurumlar bile bunları basmaktan âciz kalmaktadır. Oysa o, bunları tek başına yazmıştır. Evet, bunları bizzat kendi eli ve kalemi ile telif etti. İnceleyerek yazdı. İlk önce çalışmalarının asıl ham malzemesini topladı, daha sonra bunları özetledi, düzenleyip tertip etti. Bunun ardından, çok sağlam hafızası, geniş bilgisi, eser yazmaya ve fazlaca kitap telif etmeye karşı son derece gayret ve yeteneği olduğunu gösteren ve de yaşayan ve konuşan birer delil olan çalışmalarını insanlara sundu.

Burada sizlere onun hayat hikâyesinin bir yönünü sunacağım. Anlatırken ilim için çok yolculuk ettiğine, eserlerinin oldukça fazla olduğuna, vakitleri ve zamanını değerlendirme hususunda son derece gayretli olduğuna temas etmekle yetineceğim.

1. Tarihçi Kâdî ibn Hallikân *Vefeyâtu'l-A'yân* adlı eserinde onun terceme-i hâlini verirken şöyle der:

"Zamanın Şam bölgesi muhaddisi, Şafiî fıkhının önde gelen âlimlerinden idi. Daha ziyade hadis ilmiyle meşgul oldu ve bu yönüyle meşhur oldu. Hadis toplamak için son derece gayret gösterdi. Bu sebeple onun topladığı hadis kadar hadis toplamak başkasına nasip olmadı. Hadis toplamak için çok seyahatler edip beldeler dolaştı, yollar katetti. Pek çok hadis hocası ile görüştü. Hafız Ebû Sa'd Abdulkerîm ibnu's Sem'ânî ile bu yolculuklarda arkadaşlık yaptı.[109]

Hadis hafızı idi. Dinine son derece bağlıydı. Hadislerin metinlerini senedleriyle toplardı. Bağdat'ta (hadis hocalarından) hadis dinledi. Sonra Şam'a yöneldi. Ardın-

[109] Sem'ânî'nin İslam topraklarında hadis aldığı hocalarının sayısı yedi bindir.

dan Horasan'a gitti. Neysabur, Herat, İsfehan ve Cibal'e[110] de gitti. Çok faydalı eserler hazırladı. Senedleriyle beraber hadis kitapları yazdı. Hadisler hususunda çok güzel değerlendirme yapan birisiydi. Hadisleri toplamaktan ve eser yazmaktan son derece haz alıyordu. *Târîhu Dımaşk*'ı yazdı. Seksen ciltlik bu eser çok kıymetli bilgilere havidir. (Hatîb-i Bağdâdî'nin) *Târîhu Bağdâd*'ının usulünce hazırlanmıştır.[111]

Mısır'ın hadis imamı, hocamız, hafız, allame Zekiyyuddîn Ebû Muhammed Abdulazîm el-Munzirî, bu kitabın bahsi geçince, bir cildini bizlere çıkarıp getirdi. Eser ve ne kadar büyük bir çalışma olduğu hususundaki konuşma uzadı da uzadı. Sonra da şöyle dedi: 'Kanaatimce bu zat tarih kitabını buluğa erdiği günden itibaren yazmaya azmetti ve kitapla ilgili malzemeleri bu tarihten itibaren toplamaya başladı. Ancak yine de bir insanın, ders veya hadis rivayetiyle meşgul olurken, bir taraftan da şöhrete ulaşmışken (bu şöhret sebebiyle insanlar kendisine sürekli gidip gelirlerken, meselelerini arz ederlerken) böyle bir eseri telif etmesi bir ömre kısa gelir.'[112]

Gerçekten de doğruyu söylemiştir. Hayatını inceleyen kimse bu sözünün ne kadar doğru olduğunu anlar. Bir insanın fırsat bulup da bu hacimdeki bir eseri bu sürede yaz-

---

[110] Rey ve Batı İran.

[111] Hatîb-i Bağdâdî'nin eserinde zikrettiği zevat için aradığı, Bağdat'ta doğmak veya buraya gelmiş olmak gibi şartları, o, Şam için aramıştır. Bununla beraber hacim olarak ondan daha kapsamlı, çaplı ve şümullü olup geniş ve faydalı bilgileri ihtiva etmektedir. Dâru'l-Fikr tarafından neşri yapılan eserin basımı fihristleriyle birlikte seksen cilde ulaşmıştır. İbn Manzûr'un ihtisar ettiği eser *Muhtasaru Târîhi Dımaşk* adıyla aynı yayınevi tarafından yirmi dokuz cilt olarak basılmıştır.

[112] İbn Asâkir, ders vermesi veya hadis rivayet etmesi, ayrıca çok meşhur olmasına rağmen çok sayıda geniş, hacimli eserler telif etmiştir. Bu eserler yaşamış olduğu ömre bakılacak olursa daha uzun bir ömür ister. Bunu becerebilmesinin hikmeti, vakti değerlendirmesi ve anları bile boşa geçirmemesiydi. Gerçekten kendisine helal olsun, ne de azmi varmış! İlme karşı arzu ve iştiyakı ne kadar da ziyadeymiş! Başlamayı düşündüğü iş hususunda keza ona başlarken ne kadar sebat ve gayret sahibiymiş; ayrıca istediği minval üzere ne kadar da azimle yürüyen birisiymiş! Allah Teala'nın rahmeti üzerine olsun.

ması mümkün müdür? Ortaya çıkan bu eser (yani tarih kitabı) seçtiği bilgilerdir. Esas topladığı malzemeler neredeyse özetlenemeyecek kadar çok ve müsveddeler şeklinde idi. Bunlardan sahih olarak seçtiklerini bir araya getirdi (ve elimizdeki eser oluştu). Bunun dışında başka güzel eserleri, faydalı cüzleri de vardır."[113]

Hafız Ebû'l-Kâsım ibn Asâkir'in eserleri elliden fazladır. Bunlardan bir tanesi olan *Târîhu (Medîneti) Dımaşk*, daha önce bahsedildiği gibi seksen cilttir.

2. Hafız Zehebî *Tezkiretu'l-Huffâz*'da İbn Asâkir'in terceme-i hâlini verirken şöyle der:

"İmam, büyük hadis hafızı, Şam bölgesinin muhaddisi, ümmetin övünç kaynağı Ebû'l-Kâsım ibn Asâkir. Pek çok eserin ve *Târîhu Kebîr*'in sahibi. 499/1105 yılının başlarında doğdu. 505/1111 yılında babasının ve kardeşi Ziyâuddîn Hibetullâh'ın ilgilenmesi ile hadis dinlemeye başladı. Şam'da şu hocalardan hadis dinledi:... Yirmi yaşında iken yolculuğa başladı. Bağdat'ta hocalardan hadis dinledi. Mekke'de, Kûfe'de, Neysabur'da, İsfehan'da, Merv'de ve Herat'ta da pek çok hocadan hadis dinledi. (Kırk beldeden, kırk hocadan birer taneden kırk hadislik) *el-Erbeûnu'l-Buldâniyye*'yi hazırladı. Hocalarının sayısı bin üç yüzdür. Seksen küsur tanesi de kadındır.

Kendisinden pek çok insan hadis rivayet etmiştir. Bunlardan birisi de yolculuklarda arkadaş olan Ebû Sa'd es-Sem'ânî'dir. (Zehebî daha sonra eserlerini sayar. Bunlar elliye yakındır). Çeşitli ilim dallarına dair bilgilerini yazdırmak için dört yüz seksen meclis (oturum) tertip etti. (Her yazdırma meclisi bir eser telif etme mesabesindedir).

Oğlu, muhaddis Bahâuddîn Kâsım şöyle demiştir: 'Allah rahmet etsin, babam cemaate ve Kur'an okumaya devam eden bir insandı. Her cuma bir hatim bitirirdi. Ra-

[113] *Vefeyâtu'l-A'yân*, I, 335.

mazanda ise her gün bir hatim bitirirdi. (Şam Camii'nin) doğu minaresinde itikâfa girerdi. Çok nafile ibadet eden, zikir ehli bir insandı. (Şaban ayının) ortasındaki geceyi ve bayram gecelerini ihya eder, ibadet ve zikir ile geçirirdi. Giden her vakit hususunda kendi nefsini muhasebeye çekerdi. Kırk yıl, yani hocaları kendisine rivayet ve hadis nakli için icazet verdiği andan itibaren sadece hadisleri bir araya getirmekle ya da rivayet etmekle meşgul oldu. Gezerken ve yalnızken bile bu hâl üzere idi.'

Hafız Ebû'l-A'lâ el-Hemedânî de şöyle der: "Ebû'l-Kâsım ibn Asâkir'e, ateş gibi yanan ve son derece iyi kavrayan zekâsından dolayı 'Ateş Alevi' denmekteydi." Ebû'l-Mevâhib ibn Sasrâ da der ki: 'Ona, 'Efendimiz kendileri gibi bir kimse gördüler mi?' diye sordum. Bana şöyle cevap verdiler:

'Böyle söyleme. Çünkü Allah Teâlâ Kur'an'ında şöyle ferman ediyor: 'Nefislerinizi temize çıkarmayın.'[114]

Böyle deyince ben de dedim ki: "Fakat Allah Teâlâ şöyle de buyuruyor: 'Amma rabbinin nimetini söyleyip anlat.'"[115] Bu sefer şöyle cevap verdi: "Bir kişi benim gibi bir kimseyi gözlerinin görmediğini söylerse doğru söylemiş olur."

Ebû'l-Mevâhib daha sonra şöyle der: 'Ben de derim ki: Onun gibisini görmedim. Onda toplanan şu güzelliklerin bir başkasında toplandığını da görmedim: Kırk yıl boyunca hep aynı yol üzere devam etti. Bir özrü olmadıkça sürekli birinci safta yerini aldı. Ramazan ayında ve Zilhiccenin on gününde itikâfa girdi. Kendisinde mal ve binalar edinme yönünde bir arzu ve istek yoktu. Bu düşünceyi nefsinden atmıştı. İmamet ve hitabet gibi makamlardan yüz çevirmişti. Teklif edilince de kabul etmemişti. Kendini emr-i

[114] 53/Necm, 32. Ayet, başı ve sonuyla şöyledir: *"Nefislerinizi temize çıkarmayın. O, Allah'tan korkanın kim olduğunu çok iyi bilendir."*

[115] 94/Duhâ, 11.

bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-munkere vermişti. Kınayanın kınaması onu Allah yolundan alıkoymazdı.'"[116]

3. İmam Tâcuddîn es-Subkî de *Tabakâtu'ş-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ* adlı eserinde İbn Asâkir'in terceme-i hâlini verirken şöyle der:

"Büyük imam, ümmetin hadis hafızı Ebû'l-Kâsım ibn Asâkir. Dedelerinden ismi Asâkir olan birini bilmiyoruz, fakat bununla meşhur olmuştur. Allah Resulünün sünnetinin yardımcısı ve hizmetçisiydi. Muasırı olan hadisçilerin imamı, seçkin hadis hafızlarının sonuncusu, hadis talep eden öğrencilerin konaklayıp uğradığı kişi idi.

Kendisini çeşitli ilim dallarına verdi. İlim ve amel dışında bir şeyi arkadaş edinmiyordu. Nihai gayesi hep bu ikisiydi. Öyle kuvvetli bir hafızası vardı ki en küçük bir şeyi bile kaçırmıyordu. Öyle kuvvetli bir zabtı vardı ki, 'Yeni kazanılan mallar ve dedelerden intikal eden miras onun nezdinde eşitti.'[117] Çalışmalarını o kadar mükemmel yapardı ki bu onu kendisinden öncekilerin üzerine çıkarmasa bile aynı seviyeye taşımıştı. O kadar geniş ilmi vardı ki bununla zenginleşmiş ve tüm insanları kendisine muhtaç bırakmıştı.

Pek çok insandan hadis dinledi. Hocalarının sayısı bin üç yüzdür. Seksen küsur kadından da hadis dinlemiştir. Irak'a, Mekke'ye, Medine'ye hadis talebi için yolculuklarda bulundu. Acem beldelerine de gitti ve İsfehan, Neysabur, Merv, Tebriz, Miyhene, Beyhak, Husrevcird, Bistam, Damegan, Rey, Zencan, Hemedan, Esedabad, Cey, Herat, Beven, Beğ, Buşenc, Serahs, Nukan, Simnan, Ebher, Merend, Huvey, Cerbazekân, Muşkan, Ruzraver, Hulvan, Erciş gibi şehirlerde hadis dinledi.

---

[116] *Tezkiretu'l-Huffâz*, IV/1428.

[117] Eski, yeni elde ettiği tüm bilgilerin sağlamasını yaparak son derece doğru ve sağlam bir şekilde kaydederdi. Bu hususta onun için eski bilgi ile yeni bilgi arasında bir fark olmazdı. Bu deyim benzer bir kullanımla daha önce şu başlık altında geçmişti: "Faziletli Kâdî Beysânî'nin Neredeyse Zamanının Hiçbir Bölümü Zayi Olmaz, Mutlaka Taatle Geçerdi."

Ayrıca Enbar, Rafika (Silvan), Rahabe, Mardin, Maksin ve diğer pek çok beldede ve farklı yörelerde hadis dinledi. Bineğini hep uzak sahralarda yürütür, evinden sürekli ayrı kalırdı. Devamlı yalnız yaşardı. Kendisine dost olarak takvayı edinmişti. Öyle bir azme sahip idi ki hedeflediği bilgilere ulaşmayı büyük bir derece olarak kabul ediyordu.

Hocası Hatîb Ebû'l-Fadl et-Tûsî onunla ilgili olarak şöyle demiştir: 'Bugün onun dışında bu lakabı hak eden bir başka kimse bilmiyoruz.' Bu sözüyle, (yüz bin hadisi her yönüyle bilen, hadis ilminde iyice derinleşmiş manasına gelen) 'hafız' lakabını kastetmekteydi. İbnu'n-Neccâr da şöyle demektedir: 'Zamanındaki muhaddislerin imamıydı. Ezberlemede, işini sağlam yapmada, hadis ilimlerini kâmilen bilmede, güvenilirlikte, seçkinlikte, güzelce tertipli eser hazırlamada üstadlık ona aitti. Bu iş onunla son buldu.'

İbnu'n-Neccâr şunu da der: Hocamız Abdulvahhâb ibn el-Emîn'in şöyle dediğini işittim: 'Bir gün Hafız Ebû'l-Kâsım ibn Asâkir ve Ebû Sa'd ibn es-Sem'ânî ile beraberdim. Hadis almak ve hadis ravilerine uğrayıp onlardan hadis işitmek için gidiyorduk. Yolda böyle bir hocayla karşılaştık. İbnu's-Sem'ânî, bir hadis cüzünü okuması için o zattan durmasını rica etti. O da işitmiş olduğu hadislerin bulunduğu o cüzü çantasında aramaya başladı, fakat bir türlü bulamadı. Bulamayınca da canı sıkıldı. Bunun üzerine İbn Asâkir, İbn es-Sem'ânî'ye sordu: 'İşitmiş olduğu o cüz hangi cüzdür?' O da 'İbn Ebî Dâvûd'un *el-Ba's ve'n-Nuşûr* cüzüdür. Ebû Nasr ez-Zeynebî'den dinlemiş.' dedi. Bunun üzerine İbn Asâkir, 'Üzülme!' dedi. Daha sonra o cüzün tamamını veya bir kısmını hıfzından ona okudu.

İbnu'n-Neccâr der ki: 'Tamamını veya bir kısmını' şeklindeki şüphe (bu olayı bize aktaran) hocamız Abdulvahhâb'dan kaynaklanmaktadır.[118]

[118] İbn Asâkir'in o cüzün tamamını mı veya bir kısmını mı okuduğunu hatırlayamamış.

Onunla ilgili olarak, üstad Muhyiddîn en-Nevevî şöyle demiştir. Ben bunu bizzat kendisinin yazdığı yazıdan naklediyorum: 'Şam bölgesinin hafızıdır. Hatta tüm dünyanın hafızıdır. Mutlak olarak imam, güvenilir ve sağlam bir zattır.'

Oğlu, Hafız Ebû Muhammed el-Kâsım naklediyor: 'Babam pek çok kitabı(n okunuşunu, kıraatini) dinlemişti. Ancak bunlardan bir kısmının yazma nüshasını yol arkadaşı Hafız Ebû Ali ibn el-Vezîr elde ettiğinden dolayı kendisi edinmemişti. Çünkü İbnu'l-Vezîr'in elde ettiklerini babam almıyor, babamın elde ettiklerini de İbnu'l-Vezîr temin etmiyordu.

Bir gece ay ışığında camide bir arkadaşıyla konuşurlarken şöyle dediğini duydum: 'Hadis peşinde o kadar gezdim ama sanki hiç gezmemiş gibiyim, pek çok esere ulaştım ama şimdi hiç ulaşmamış gibiyim. Çünkü yol arkadaşım İbnu'l-Vezîr'in benim de kıraatlerini dinlediğim *Sahîhu'l-Buhârî*, *Muslim*, Beyhakî'nin kitapları ve diğer âlî (senedinde az ravisi olan) cüzlerle buraya geleceğini hesap ediyordum, ancak Merv'e yerleşip orada ikamete başladı.

Yol arkadaşlarım Yusuf ibn Fârrû el-Ceyyânî ile Ebû'l-Hasan el-Murâdî'nin de buraya gelmesini ümit ediyordum. Fakat Ebû'l-Hasan bana diyor ki: 'Belki Şam'a gelirim, oradan da ülkem Endülüs'e dönerim.' Velhasıl bunlardan hiçbirinin Şam'a geleceğine ümidim yok. Bu durumda büyük kitapları, mühim ve âlî cüzleri tekrardan elde etmek için üçüncü kez yolculuklara çıkmam gerekecek.'

Birkaç gün geçmeden arkadaşlarından birisi çıkageldi ve kapısını çaldı. 'Ben Ebû'l-Hasan el-Murâdî'yim. Geldim.' dedi. Babam karşılamak için dışarı çıktı, sonra buyur edip evinde misafir etti. Ebû'l-Hasan rivayetleri dinlenilmiş kitaplarla dolu dört sepetle gelmişti. Babam buna çok sevindi. Kıraatlerini dinlemiş olduğu eserlere, yorulmaksızın kolayca ulaştığı için Allah Teâlâ'ya şükretti. Çıktığı yolculukların semeresi olarak bunlar ona yetti. Hemen kitaplara

yöneldi. Bir kısmını kendisi istinsah etti, bir kısmını da ettirdi ve nihayet maksadına ulaştı. Eline aldığı bir cüz sanki dünyanın malını elde etmiş gibi sevindiriyordu onu. Allah Teâlâ rahmet etsin, ondan razı olsun."[119]

İşte bu anlatılanlar eşsiz İmam Hafız İbn Asâkir ed-Dımaşkî'nin hayatından parıltılar. Gördüğün gibi, yaşamında çok ilginçlikler, müthiş yönler var. Eğer zamanını değerlendirmeseydi, dakikaları ve anları bile gözetmeseydi bu kıymetli, yüklü ve şümullü büyük eserler meydana gelmezdi. Böylesi eserlerin telif edilmesi bir tarafa, ilmî kurumlar bugün onun eserlerini basmaktan âciz kalmaktadır. Lütfen vakitlerinize hatta anlarınıza bile dikkat edip değerlendiriniz. Çünkü bunlar bereket ve hayır hazineleridir.

25. Zihnin Dinlenmiş Olduğu Zamanları En Önemli İşlere Ayırmalıdır

Burada vakitle ilgili olarak dikkat çekilmesi gereken bir yön daha vardır. O da ilmî çalışmanın münasip bir vakitte yapılması gerektiğidir. Bazı ilmî çalışmalar için her vakit uygundur, zihin de ona hazırdır. Çünkü iş hafif olur, yapılması kolaydır. Mesela yazmak, basit mütalaalar, göz atma şeklindeki okumalar ve benzerleri gibi. Bunlar zihnin duru olmasını, tam dikkati, ince ve derin tefekkürü gerektirmez.

Ama bazı ilmî çalışmalar da vardır ki en güzel şekilde yapılmadıktan sonra tam netice elde edilmez. Bu sebeple zihinlerin durgun ve başka şeylerden vareste olduğu, insanın düşünce ve duygularının dinç ve tek bir şeye teksif edilebildiği, bereket ve berraklığın olduğu zamanlarda çalışılması gerekir. Mesela, seher, fecir ve sabah saatleri yanında ortamı sessizlik ile tam sükûnetin bürüdüğü, meşgul edecek hiçbir şeyin olmadığı gece vakti.[120]

---

[119] *Tabakâtu'ş-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ*, VII, 215.

[120] Âdemoğullarının en akıllılarından olan (filolog) İmam Halil ibn Ahmed el-Ferâhîdî şöyle der: "İnsanoğlunun zihninin en durgun olduğu zaman, seher vaktidir." Zemahşerî,

Zor problemlerin halledilmesi, kapalı müşkillerin çözülmesi, birbirine girift konuların ayıklanması, ağır hataların ve yanlışların düzeltilmesi, kapalı mananın anlaşılmasında zorluk çekilen ibarelerin halledilmesi, ezberlenilmesi istenen metinlerin hıfzedilmesi ve diğer hususlar için, bu duru saatlerin, bereketli vakitlerin fırsat bilinmesi gerekir.

Bazı ilimlerin kârı ve faydası azdır. Elde edilmesi mal gibidir. Bu sebeple kaybedilmesi bir eksiklik değildir. Faydası ve ona olan ihtiyaç diğerlerine oranla daha az olduğundan, vakitlerin bu tip işlere harcanmaması, zihinlerin ve bedenlerin bunlarla meşgul edilmemesi gerekir. Daha faziletlisi varken ondan daha aşağıdaki ile meşgul olmak, insanın daha faziletlisine ulaşmasına engel olur, kişinin elde etmeyi sevdiği ve arzuladığı şeye yönelik çalışmasına engel olur, vaktini heder eder, vücudunu yorar.

Esâsu'l-Belâğa adlı eserinde *vedaa* (koydu) kelimesini izah ederken bir misal getirip şöyle der: "İzâ kâne vechu's-seher, fe'kra' aleyye bâbî hattâ ta'rife mevdia re'yî. (Seher vakti olduğunda gel kapımı çal. O zaman benim görüşümü öğrenirsin)."

İmam, edip Ebû Ali el-Hasan ibn Reşîk el-Kayravânî, *el-Umde fî Mehâsini'ş-Şi'r ve Âdâbih ve Nakdih* adlı eserinin, "Bâbu Ameli'ş-Şi'r ve Şehzi'l-Karîhati Leh" (Şiir Yazma ve Zihni Şiir Yazmaya Hazırlama) adlı bölümünde, kapalı yerleri halletmek, muğlak ifadeleri çözmek ve gözükmeyen yerleri ortaya çıkarmak hususunda ilim talibinin istifade etmesi gereken önemli bilgiler zikretmektedir. Allah Teâlâ kendisine rahmet etsin, şöyle demektedir:

"İnsanın düşüncesini teksif etmesini sağlayan yollardan birisi de sırt üstü uzanmaktır. Fakat her hâlükârda, düşünce denizlerinin kilitlerini açmak için, uykudan kalkıp seher vakitleri erkenden çalışmaktan daha iyi bir anahtar yoktur. Çünkü insanın düşüncesi o vakit bir noktada toplanmıştır. Aklı, eğlence, maişet gibi kendisini meşgul eden yönlere bu vakitte dağılmaz. Çünkü beden dinlenmiş, kendine gelmiş, yeni bir silkinişle tazelenmiş gibidir. Velhasıl, havanın en güzel, esintinin en tatlı, gece ile gündüz arasındaki en müsait zaman seher vaktidir.

Akşam ise seher gibi değildir. (Akşam, gece ile gündüzün ortasında olma bakımından seherin karşısında yer alır). Çünkü bu vakitte karanlık aydınlığın üzerine çökmektedir. Seherde aydınlık karanlığın üzerini kaplarken, burada tam tersi olmaktadır. Hem bu vakitte insan çok yorgun, bitkin ve bitaptır. Çünkü gün boyu çalışmış, yapmış olduğu işler kendisini bitirmiştir. Bu sebepledir ki uykuyla tekrardan kuvvetlenmeye muhtaçtır ve biran önce uyumak ister.

(Şiir yazmak, eser telif etmek, ortaya yeni bir şey çıkarmak, kapalı ve muğlak yerleri çözmek gibi) bir şeyler yapmak isteyen kimse için en uygun vakit seher vaktidir. Ezberlemek, normal çalışmasını sürdürmek ve benzeri işleri yapmak isteyen kimse için ise geceler uygundur. Doğru sözlülerin en doğrusu Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: 'Muhakkak ki gece kalkan kişi, neşe bakımından daha kuvvetli, okuma bakımından da daha sağlamdır." 73/Muzzemmil, 6."

Sâlih ibn Abdulkuddûs şöyle demiştir:

Yöneldiğinde bir ilme,
Dikkat et yüklendiğine.
Çünkü o yüktür sırtına,
Bil ne yükledin arkana.
İlmin de kendi içinde,
Bir sırası var kendince.
Bunu öğrendiğine göre,
Yönel artık en öndekine.[121]

Akıllı kimsenin sağlam zihnini, kıymetli ve son derece pahalı vaktini, en faziletli işe ve en güzel netice verecek amele yöneltmesi gerekir. Böyle yapsın ki en zengin ve en güzel bilgiyi elde etsin.

Allah Teâlâ rahmet etsin, Hafız Hatîb-i Bağdâdî de şöyle der: "İlim, ölçülmesi mümkün olmayan derya, tamamını elde etmenin imkân dâhilinde olmadığı maden gibidir. Sen en mühim olanla ilgilen. Çünkü en mühim olan ile ilgilenmeyen en mühime de zarar vermiş olur."

Aynı şeye –seçkin bir insan, zeki, beliğ konuşan şair, Halife Hârûn Reşîd'in ardından Halife Me'mûn'un da dostlarından birisi olan– Abbâs ibn Hasan el-Alevî de işaret etmiştir.[122] Burada onun çok kıymetli nasihatinin tama-

---

[121] Hafız İbn Hacer'in *Lisânu'l-Mîzân*'da zikrettiği terceme-i halinde, III, 174.

[122] Kendileri seçkin bir insan, zeki, beliğ konuşan şair bir zattı. Halife Hârûn Reşîd, ondan sonra da Halife Me'mûn'un dostlarından birisiydi. Hatîb Târîhu Bağdâd, XII, 126'da şöyle demektedir: "Medinelidir. Hârûn Reşîd zamanında Bağdat'a gelmiştir. Burada onunla dost olmuştur. Reşîd'den sonra da Me'mûn'un dostluğunda bulunmuştur. Âlim, şair ve fasih konuşan birisiydi. (Hatîb kaç yılında vefat ettiğini burada zikretmez). Abdullah ibn Muslim der ki: 'Abbâs ibn Hasan, Me'mûn'un kapısına gelir. Teşrifatçı, yüzüne bakıp kapıyı suratına kapatır. 'Abbâs da ona şöyle der: 'İzin verilseydi içeri girerdik. Mazeret beyan edilseydi kabul ederdik. Geri çevrilseydik dönerdik. Ama yüzümüze baktıktan sonra kapının çarpılmasını anlayamıyorum.' Sonra da şu şiiri söyler:

Eşek benim istediğim,
Bir binek asla değildir.
Yaya giden ne yapsın?
Bulduğuna binmelidir.

Hatîb daha sonra terceme-i hâli içinde yukarıdaki nasihat ve vasiyetini zikreder. Bu en beliğ ve en faydalı nasihatlerden bir tanesidir.

mını zikretmekte fayda mülahaza ediyorum. Çünkü derin manalar ve tesir edici ifadeler ihtiva etmektedir.

26. Son Derece Önemli Bir Nasihat

Evet, Abbâs ibn Hasan (Allah ona rahmet etsin) şöyle demektedir:

"Bilesin ki senin düşüncen her şeyi ihata edemez. Bu sebeple mühim olanları bir tarafa ayır. Ayrıca herkesle ilgilenemezsin, ilgi ve teveccühünü hakikat ehli insanlara tahsis et. Keza cömertliğin de herkese şamil olamaz. Onu da fazilet sahibi insanlara sakla.

Gece ile gündüz devamlı gayret etsen bile, ihtiyaçlarını karşılamaya yetmez. Bu sebeple yapacağın işler ile bırakman gereken işleri birbirinden iyi ayır.

Düşünceni mühim olmayan ile meşgul ettiğin takdirde, mühim olanı hakir görmüş olursun.[123] Batıl yolda sarf etti-

[123] İmtihanlar döneminde ilim talibine en güzel ve hoş gelen şey, imtihanda sorumlu olmayacağı ilmî okumalar yapmasıdır. İmtihanda sorumlu olacağı (mühim) ilme karşı içinde bir isteksizlik ve kaçınma durumu hasıl olur. Bu, nefsin hastalığından, ilginin ve hevesin azlığından kaynaklı bir durumdur. Çünkü sorumlu tutulan ilimde mesuliyet yükleme, mecbur tutma ve gereğini yerine getirme durumu vardır ve bu, bitkin nefse ağır gelir. Sorumlu tutulmayan ilimde ise mesuliyet yüklenmiş olmadığından nefse hafif gelir. Akıllı kimsenin, nefsinin hevasına takılmaktan kendisini koruması gerekir. Çünkü bu, şeytanın onu kandırması ve doğru ve mühim olandan saptırmasıdır. Doğru yola eriştirecek hiç şüphesiz ki Allah'tır.
İlim taliplerinde –özellikle de üniversite öğrencilerinde– gördüğüm bir başka kötü durum da ilim yok diyerek ders müfredatına önem vermemeleri, başka kitaplara, başka derslere ve hocaların genele yönelik verdiği konferanslara gitmeleridir. Bunların durumu, farzları terk edip de nafilelere önem verenlere benzer.
Nitekim hikmetli bir sözde şöyle denilmiştir: Heva-i nefse uymanın alametlerinden birisi de nafile hayırları yapmaya koşmak, farzları yerine getirmek hususunda tembellik göstermektir.
Bu öğrenciler demagoji yaparak ders müfredatında ilim diye bir şey olmadığını iddia ederler. Oysa onlarda hırs ve ciddiyet olsaydı derslerini bitirirler ondan sonra diğer hocaları dinlemeye giderlerdi. Fakat kendilerine ağır gelip tembelliklerinden dolayı derslere karşı gevşeklik gösterince, dersler ilim içermiyor diyerek kendilerini kandırıyorlar.
Evet bu derslerde ilme dair her şey yok. Keza dersler bütünüyle ilim de değil. Lakin bunlarda gayret gösterip ciddi çalışanlar için ilmin anahtarları vardır. Anahtarları hakkıyla al ve evlere kapılarından gir.
Hakiki ilim dizlerin üzerine âlimlerin yanına varmakla, uzun saatler boyunca onların önünde oturmakla, bir kitabın peşinden bir başkasını okumakla, bir sorunun ardından bir başka suali sormak suretiyle yorularak elde edilir. Lakin üniversite eğitimi

ğin malı hak yolda sarf etmek istediğinde, çoktan elinden çıkarmış bulunursun. Ahlakı eksik kimselere ilgi ve alaka gösterdiğin zaman, zora düştüğünde faziletli kimselere teveccüh göstermememin sıkıntısını çekersin. İhtiyacın dışındaki şeylerle gece ve gündüzünü meşgul etmen durumunda, ihtiyacın olanı bir köşeye itmiş olursun."

İşte buraya kadar anlatılanlar, zamanın kıymetini beyan etme sadedinde, faziletli âlimlerimiz ve imamlarımızdan yapılan çeşitli alıntılar ve bölümler idi. Ben bunların pek çoğunu da zikretmedim. Bir kısmını zikretmekle yetindim. Şüphesiz bu insanlar İslam'ın hatta tüm beşeriyetin övünç kaynağı zatlardır.

Onlar övünmelerini Allah Teâlâ'nın kutladığı kimselerdir işte,
Övünç büyük şey olsa da yok daha büyüğü bunun üstünde.

Muhterem okuyucu!

Artık bundan sonra falanca âlimin yüzden fazla kitabı varmış, eserleri hemen hemen her ilimden nasipkârmış, çeşitli ilim dallarına yayılmış diye duyacak olursan bunu garipsememen gerekir. Çünkü bunun sebebi, onların vakitlerini değerlendirmeleri, zamanı boşa harcayan lüzumsuz işlerden ve gafil insanlardan uzak durmalarıdır. Ayrıca anları, dakikaları ve saatleri en güzel şekilde değerlendirmeleridir. Bizlere ulaşan eserler, işte bu şekilde meydana getirilmiştir.

1352/1933 yılında vefat eden üstad Cemîlu'l-Azm ed-Dımaşkî (Allah ona rahmet etsin) *Ukûdu'l-Cevher fî Terâcumi men Lehum Hamsûne Tasnîfen Femietun fe-Ekser* adını verdiği bir eser yazmıştır.[124] Bu çalışmasında çok eser

asrımızın zorunluluklarından ve gereklerindendir. İhmal edilmesi sıkıntıya sokar, zarar verir ve seni kafilenin kuyruğu yapar. İşlerin en hayırlısı orta yolun tutulduğudur. Bu nedenle üniversite eğitimin ile dışarıdaki hocalarla yaptığın dersleri birleştir ve böylece kervanın başı ol. Doğruya eriştirecek ve muvaffak kılacak Allah'tır.

[124] Sadece birinci cildi 1326/1908 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

ve kitap yazmakla meşhur âlimlerden büyük bir topluluğu zikretmiştir.

Bu faziletli büyük zevatın ve diğerlerinin hayat hikâyelerine baktığın zaman, onların yaşamları seni vaktin ve zamanın kıymetini anlamaya götürür. Gayreti olan biri isen bu idrak seni de onlardan olmaya sürükler. Bu dünyadan ayrılırken arkanda düşünce ürünü otuz, kırk, elli... eser bırakırsın.[125] Şüphesiz Allah Teâlâ kullarından dilediğine ikramını artırır, dilediğini özel rahmetine mazhar eder. Çünkü Allah'ın kudreti geniştir ve O her şeyi bilendir.

27. İlim Talibinin Özellikleri

İlim tahsil etmeye kabiliyetli, ilim yolunda ilerleyeceği ümit edilen ilim talibinin vakti değerlendirip kazanması için, sahip olması gereken hasletleri âlimler önceden zikretmişlerdir. Bu hasletler şunlardır: Hızlı yazmak, hızlı okumak ve hızlı yürümek.[126]

Hızlı yürümesinin hikmeti şudur: Az bir zamanda pek çok hocayı dolaşabilir.

Hızlı yazıp okumasının hikmeti de şudur: Vakit kazanır ve başka işlerine, ilmini daha artırmaya vakit bulur.

Şüphesiz bu hasletler, daha az bir zaman ve ömür diliminde insanın daha çok ilim elde etmesine ve daha çok hocadan istifade etmesine imkân sağlar.

Ben bu üç özelliğe bir dördüncü özellik ekliyorum. Hızlı yemek yemek.[127] Çünkü yemeğini hızlı yemezse, yeme-

---

[125] Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla merhum müellifin yetmişten fazla çalışması bulunmaktadır.

[126] Hafız İbn Receb el-Hanbelî'nin (Allah Teala kendisine rahmet etsin) *Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile* adlı eserinde, 481/1088 yılında vefat etmiş olan, hafız şeyhülislam (Abdullâh ibn Muhammed) Ebû İsmâîl el-Herevî el-Ensârî el-Hanbelî'nin (Allah Teala ona da rahmet etsin) terceme-i hâlinde şöyle geçer: "Hafız Muhammed ibn Tâhir el-Makdisî şöyle demiştir: Ebû İsmâîl Ensârî'yi şöyle derken işittim: Muhaddisin hızlı yürümesi, hızlı yazması, hızlı okuması gerekir."

[127] Yazarın, mideye aşırı yüklenerek hızlı yemeyi kastetmediği aşikârdır. Onun kastı, yemeği muhabbet ede ede, vakti öldürerek belki de en azından bir yarım saatte yemektir.

ğe karşı düşkün hâle gelir. Hızlı okumak, yazmak ve yürümek suretiyle kazandığı vakti, uzun süre sofra başında kalarak heba eder. Bu, insanın yapılan nasihati tam olarak anlamadığını gösterir.[128]

İmam Ebû'l-Vefâ ibn Akîl el-Hanbelî'nin (Allah Teâlâ kendisine rahmet etsin) şu sözü daha önce geçmişti:

"Yemek için elimden geldiğince az vakit ayırıyorum. Bu sebeple ekmek yerine suyla yumuşatarak kek dilimi yiyorum. Çünkü ikisi arasında çiğnem farkı vardır. Bunu da elde edemediğim bir bilgiyi mütalaa etmeye veya yazmaya daha çok vakit ayırmak için yapıyorum. Çünkü âlimlerin hepsinin ortak kanaati şudur: Akıllı insanların elde etmek için uğraşması gereken en değerli şey vakittir. Vakit bir ganimettir ve içindeki fırsatlar servet bilinmeli, kapılmaya çalışılmalıdır. Hayatta sıkıntılar çoktur ama vakitler de hızlı geçip gitmektedir."[129]

Ben yukarıdaki tespiti yaptıktan sonra, Hafız İmam Suyûtî'nin de (Allah kendisine rahmet etsin), ilim talibinin zaman kazanması için hızlı yürümek ve yazmak yanında,

---

[128] İmam Kâdî Iyâd (Allah Teala kendisine rahmet etsin) *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ* (sas.) adlı eserinin I, 109'uncu sayfasında, ikinci babın yedinci bölümünde şöyle der: "Öteden beri Araplar ve düşünürler az yemek ve az uyumakla övünürler, bunların çokça yapılmasını kınarlar. Çünkü çok yiyip içmek oburluğun, hırsın ve aç gözlülüğün işaretidir. Ayrıca bunlar beden hastalıklarına, vücudun bezginleşmesine ve beynin durgunlaşmasına davetiye çıkarır. Az yemek ve az uyumak ise kanaatin, insanın nefsine sahip olduğunun delilidir. Bunlar kişiyi sıhhatli kılar, hafızayı berraklaştırır, zihni keskinleştirir. Aynı şekilde, çok uyumak da zafiyetin ve bedenî bıkkınlığın göstergesidir. Bu hâl tembelliğe, kalbin katılaşmasına, gafletine ve nihayet ölmesine, ömrün faydasız bir şekilde zayi edilmesine sebebiyet verir. Çok uyumanın sebebi ise çok yiyip içmektir. Lokman Hekîm'in hikmetli nasihatinde şöyle geçer: "Oğul! Mide tıka basa dolunca düşünce uykuya dalar, hikmet kaybolur. Vücut azaları da ibadetten uzaklaşıp oturakalır." Süfyânu's-Sevrî de şöyle der: "Seher vakitlerine az yemekle güç yetirilir." Sahnûn da şöyle der: "Doyana kadar yiyen ilim yapamaz."
Suriye'nin son yüzyılda yetiştirdiği en büyük âlimlerinden olan Bedruddîn Hasenî (vefatı: 1935) ilim tahsil eden gençlerin, Suriye'yi işgal etmiş olan Fransızların ülkeyle yeni tanıştırdıkları ve kazûz adıyla maruf gazlı içeceği içtiklerini görünce, ne içtiklerini sorar. Onlar da içtiklerinin gazoz olduğunu ve yemeği sindirmeye yaradığını söylerler. Talebelere söylediği söz şu olur: "Ne diye doyuyorsunuz ki? Yemekten doymazsanız bu tür şeylere ihtiyacınız olmaz."

[129] Bkz. Yatıp Uzanırken Bile Tefekkür Ederlerdi.

hızlı yemesi gerektiğine işaret ettiğine rastladım. Bunu kendisine ait şu şiirde dile getirmektedir:

Hocamız Kinânî bizlere anlattı
Babasından, hitabesi kuvvetli:
İlim ehline gerek acele etmesi
Yazmayı, yürümeyi ve yemeği.[130]

Burada zikri geçen hocası Kinânî, imam, Kadiyulkudat İzzuddîn Ahmed ibn İbrahim el-Kinânî el-Mısrî el-Hanbelî'dir.[131] Allah Teâlâ her ikisine de rahmet eylesin.

Muhterem, anlayışlı, zeki ve akıllı kardeşim! Sen de nefsine sahip ol. Vaktin boş yere heder olup gitmesin. Çünkü içinde yaşamış olduğun zaman geçip giden bir akıntıdır. Ne yenilenir ne de geri döner. Zaten şiirde de denilmemiş mi?

Geçen artık geçip gitti,
Âtiye ümit meçhuldür.
Sana şimdi artık gerekli,
Hâli değerlendirmendir.

Zamanı kazanmaya, ondan istifade etmeye karşı hırslı ol. Bunun için de kendini, işlerini ve vakitlerini ayarla. Öğrenci de olsan, hoca da olsan, eser yazan da olsan, mütalaa eden de olsan, dinleyici de olsan, okuyan da olsan, nefsini ıslaha çalışan abid de olsan böyle olmalısın. Vaktini öldürerek hayatının saatlerini ve sahip olduğun anları çarçur etme. Ömrünü boşa harcayıp sakın aldanma.

28. Prensipler

Vakti değerlendirme hususunda şunlara dikkat edilmelidir:

a) İşlerini düzene koymak,

b) Boş ve faydasız meclislerden uzak durmak,

---

[130] Necmuddîn el-Gazzî'nin *el-Kevâkibu's-Sâira bi A'yâni'l-Mieti'l-Âşira* adlı eserindeki terceme-i hâlinde geçmektedir: I, 229.

[131] 876/1471 yılında vefat etmiştir. Hayatı için bkz. İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VII, 321; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, I, 205-208; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, I, 144.

c) Her hususta fuzuli şeyleri terk etmek,

d) Vakti ve dakikaları değerlendiren uyanık, zeki ve ciddi insanlarla beraber olmak,

e) (Bir kısmı geçtiği gibi) seçkin âlimlerin yüklü terceme-i hâllerini okumak,

f) İlmî bir şeyler ortaya koymak suretiyle vakti değerlendirmenin tadını almak,

g) Mütalaaya, daha çok malumat elde etmeye, tetkike ve elde edilen bilgileri ayıklamaya dalmak.

Bu işler sana zamanın kıymetini öğretir, vakti değerlendirme ateşini gönlünde yakar. Senin zamanı değerlendirmeni ve zayi etmemeni, korumanı, boşa harcamamanı temin eder.

Güzel nasihatler eden, kendisi doğruyu bulduğu gibi insanlara da doğruyu gösteren Üstat Hasan el-Bennâ (Allah Teala kendisine rahmet etsin) şöyle demektedir: "Vaktin hakkını idrak eden kimse, hayatının anlamını da idrak etmiştir. Çünkü vakit hayat demektir."

569/1173 yılında vefat eden, fakih, şair, edip Umâre el-Yemenî de kendisine ait olan ve Kâdî İbn Hallikân'ın *Vefeyâtu'l-A'yân*'ında geçen terceme-i hâlindeki şiirinde şöyle demektedir:

Sermayen ömrün olduğuna göre,
Gereksiz yerlerde harcama sakın.
Sürekli gidip gelen sabahla gece,
Bir savaş meydanıdır, bana inanın.
Hep üzerimize saldırırlar, daima,
Çok acayip ve ilginç silahlarıyla.[132]

Mısırlı şair, edip Ahmed Şevkî de (Allah kendisine rahmet etsin) şöyle demektedir:

Kalp atışları insana demektedir:
Hayat dakikalar ve saniyelerdir.

[132] *Vefeyâtu'l-A'yân*, I, 377.

Ölümünden sonra anılmak için,
Hazırlığınızı iyi yapmaya eğilin.
Devamlı anılmak ölümden sonra,
Bizler için ikinci hayat anlamında.

Uzun süren bir ömür, günbegün hiç durmaksızın geçer. Çoğu zaman vaktin ne kadar hızlı ve bir daha dönmemecesine gittiğini unutursun da onu değerlendirmekten ve istifade etmekten gafil kalırsın. Oysa İmam Ahmed ibn Hanbel (164/780-241/855) (Allah kendisinden razı olsun) şöyle diyor: "Gençliği, gömleğimin yenindeyken düşüveren bir şeye benzetirim."[133] Unutulmamalıdır ki yetmiş yedi yıl yaşamışlardı.

29. İlim Rahattan Fedakârlık İster

Üzücüdür ki bugün öğrenciler arasında zihnî tembellik yaygınlaşmıştır. Rahatı ve sükûneti, ciddiyet ve istikrarlı çalışmaya tercih etmektedirler. Rahat içinde yaşamak, lüzumsuz işlerle uğraşmak onlar için yaşamın gayelerinden biri olmuştur. Onların hedefleri nefsin arzularını temin etmektir. Derse ve ilim tahsiline vakitleri kalmamıştır.[134] Hâlleri âdeta 329/941 yılında doğup 395/1005 yılında vefat eden filolog İmam Ahmed ibn Fâris er-Râzî'nin (Allah kendisine rahmet etsin) bahsettiği kimselere benzemektedir:

Yazın sıcağı, güzün serinliği,
Kışın da soğuğu seni üzüyor.
İlkbaharın o güzelim dönemi,
Bu sefer de seni engelliyor.
Peki bana söyler misin şimdi:
Senin ilme arzun ne zamandır?[135]

---

[133] İbnu'l-Cevzî'nin *Menâkibu'l-İmâm Ahmed* adlı eserinden. Birinci baskı, s. 198. Tahkikli ikinci baskı, s. 257.

[134] Üstelik ilim tahsiliyle hedefledikleri şey sadece başarılı olmaktır. Öncekilerin ilim tahsilinden amaçları ise yükselmek ve ilimde tebarüz etmekti.

[135] "Başarılı olma yolunda senin ilk büyük düşmanın tembelliktir. Burada sana tembelliği tarif edecek değilim. Onu sen, ben, hepimiz az çok tanırız. Çünkü öteden

30. Yaz, Kış Derse Devam Ederlerdi

1342/1923 yılında vefat eden, Âlûsî'nin torunu, edebiyatçı, allâme-i kebîr Ebû'l-Meâlî Mahmûd Şukru el-Alûsî el-Bağdâdî (Allah kendisine rahmet etsin) vakte karşı son derece hassas olmakla ve ciddiyetle sahip çıkmakla tanınan birisiydi. Ne sıcak günlerin harareti, ne de kış aylarının soğukları onun derslerine mani olurdu. (Derse belirlenen vakitten geç gelen) talebelerini çok defa tarizli olarak azarlayıp kınardı.

Talebesi allame, üstad Behçet el-Eserî onunla ilgili olarak şunu söyler:

"Çok rüzgârlı, son derece yağmurlu, her tarafın çamur

---

beri denilegeldiği gibi 'İnsan tembel bir hayvandır.' Yalnız sana şunu söyleyeceğim ki, tembellik insan karşısına çıkıp da mertçe savaşan bir düşman değildir. Aksine, eski peri hikayelerindeki kahramanlar gibi, şekilden şekle girerek ve bin bir hile kullanarak yenmeye çalışan bir alçaktır. Tehlikesinin büyüklüğü de buradan gelmektedir.

Tembelliğin; yerine, adamına ve çağına göre girmediği kalıp yoktur. Herkesin mizacına göre tavır alır ve konuşur. Dilimizde aldığı çeşitli isimler de onun bu sinsiliğini gösterir. Tembelliğin adı uçarılıktır. Bir adı gevşeklik, bir adı hoppalık ve züppelik, bir adı uyuşukluk, üşengeçlik, keyfine düşkünlük, bencilliktir. Tembellik herkesin karşısına her zaman aynı kılıkta çıkmaz. O mesleksiz aktör gibi daima rol değiştirir. Bazen en geçerli bir mazeret kılığına girer; hasta olur, yorgun düşer ve herkesi haline acındırır. Bazen iş yapar görünür; aslında hiçbir şey yapmaz. Bazen tatlı bir dille konuşur ve gönül çeler. Onun kandırıcı bir felsefesi ve boş sözlerden örülmüş bir edebiyatı vardır. Tembelliğin kitabından sana bazı parçalar okuyayım da dinle:

'Adam sen de... Çalışanlar ne olmuş sanki?' 'Üzme kendini şu ölümlü dünyada, çalışmak yıpranmaktır.' 'Hayat dediğin bir şanstır.' 'Şansın varsa, her şeyin var demektir. Şansın yoksa kendini parçalasan da bir şey olamazsın.' 'Zaten suyu getiren de testiyi kıran da bir. Sen testiyi kır, suyu başkaları getirsin de afiyetle iç.' 'Hem bir işin olacağı varsa sırt üstü yatsan da olur, olacağı yoksa, yırtınsan da olmaz.' 'Hele dursun bakalım, şimdi şöyle yaslan da yarın sabah yaparsın.' 'Hem sana çalışmak yaramıyor, iştahın kaçıyor, neşen sönüyor.' 'Huy bu ya, ben bütün sene kitabı, defteri koltuğumda gezmekten; hele kütüphane köşelerinde pineklemekten hoşlanmıyorum.' 'Sınavlara şöyle yirmi gün bir ay kala kafayı vurur, dersleri hazırlar ve sınavları mis gibi geçerim.' 'Nedense benim yalnız sınav öncesi zihnime bir açıklık geliyor; sene içinde sanki uykudaydım.' 'Hem ne gerek var, başarılı olanın ve olmayanın gideceği yer mezarlık değil mi?' 'Dünyaya insan bir defa gelir; hayatın tadına varmaya bak.'

Tembelliğin kitabında daha neler ve ne saçma sapan sözler var. Bildiğin şeylerle başını ağrıtmayayım. Yalnız şunu söyleyeyim ki, eğer tembelsen ve tembelliğin organik bir hastalıktan ileri gelmiyor da ruhsal bir gevşeklik, uyuşukluk, üşengeçlik, hoppalık ve uçarılık şeklinde ise, iradeni kullanarak başarının bu düşmanını yenebilirsin. Eğer fiziksel bir hastalığın varsa bunun ilacını doktorlar bilir." Ali Fuad Başgil, *Gençlerle Başbaşa*, s. 19-21.

olduğu şiddetli bir gün, '(Hava bozuk) hocamız da medreseye gelmez.' diyerek derse gitmedim. Ertesi gün gittiğimde kızgın bir şekilde şu şiiri okudu:

Sıcak ve soğuk dersten alıkoyuyorsa,
Hayır yoktur o talebede gelmiyorsa.[136]

31. "İleriki Günlerimde Yaparım" Deme

Bazıları da gelecekteki günlerde meşgalesi olmayacağını, rahatça çalışabileceğini, üzücü ve engelleyici işlerden kurtulacağını hayal eder. Gençlik günlerindekinden daha çok boş vakte sahip olacağını düşler. Fakat müşahede edilen gerçek, durumun tam tersine olduğudur.

Sevgili okuyucu kardeşim,

Yaşın ilerledikçe mesuliyetlerin de artacaktır. Alakaların çoğalacak, vakitlerin daralacak, gücün, takatin düşecektir.[137] Yaşlılıkta vakit daha dar, vücut daha zayıf, sıhhat daha bozuk, takat daha azdır. Yapılması gereken işler ile meşgaleler ise hem daha çok, hem de daha ağırdır. Bu sebeple, ömrünün saatlerini iyi değerlendir, çünkü uçup gidiyor. Ortada olmayan, müstakbelle ilgili hülyalara kendini kaptırma. Çünkü her yaşanan zamanın kendisine göre meşguliyetleri, işleri ve aniden ortaya çıkan durumları vardır.[138]

Meşhur edip Ebû Osman el-Câhız yaşlanıp hastalıklar

---

[136] Üstat Adnan Abdurrahmân Dûrî'nin *İthâfu'l-Emcâd fî mâ Yesihhu bihi'l-İstişhâd* adlı torun Mahmûd Alûsî'nin eserine yazdığı mukaddimeden, s. 15.
Ahmed ibn Hanbel anlatıyor: "Bişr el-Müreysî, Kâdî Ebû Yûsuf'un emriyle ayaklarından sürüklenip huzurundan çıkarıldığında oradaydım. Daha sonra onu tekrar Kâdî'nin meclisinde gördüm. "Sana böyle yaptığı hâlde yine onun meclisine mi geliyorsun?" denilince, şöyle cevap verdi: "Dün bana yaptığından dolayı ilimden alacağım nasibimi heder edemem." el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye*, III, 613.

[137] Özellikle henüz evlenmemiş öğrenci kardeşlerimizin bu öğütlerden alacakları çok ibretler var. Çünkü evlilikle beraber, önlerinde eskisi kadar boş vakit bulamayacaklar.

[138] Bağdat'ta doğup, 598/1202 yılında Hama'da vefat eden, şerif, muhaddis, rehhâl (çok hadis yolculuğu yapan) Ebû Muhammed Ca'fer ibn Muhammed el-Abbâsî el-Bağdâdî el-Hamevî (Allah Teala kendisine rahmet etsin) kabrine şöyle yazılmasını vasiyet etmiştir: "İhtiyaçlar giderilmeden, emellere ulaşılmadan nefisler hüsranlar içinde ölüp gitti." Bu nakil Hafız Dimyâtî'nin özetlemesi olan *el-Mustefâd min Zeyli Bağdâd li'bni'n-Neccâr* adlı eserden alınmıştır. s. 96.

başlayınca; zayıflığın, yaşlılığın ve hastalıkların kendisini çok şeyden alıkoymasına üzülerek hasretle şu şiiri söyler dururdu:

Yaşlanmış olmana rağmen,
Gençlik dönemindeki gibi,
Kendini dinç mi sanırsın sen?
Nefsin yalan demiş bal gibi,
Olmazmış yıpranıp eskiyen,
Yepyeni nefis elbise gibi.[139]

Akıllı ve başarılı kimse ömrünün ve vaktinin her lahza ve dakikasını faydalı ve yararlı bir işle geçiren insandır. Efendimiz Ömer ibn Hattâb (radıyellâhu anh) miskinliği, tembelliği ve zamanın boş yere heba edilmesini sevmezlerdi. O şöyle derdi: "Birinizi, ne dünya ne de âhiret işiyle uğraşmaksızın bir şey yapmaz görmek hoşuma gitmiyor."

Allah, salih insan, allame, fakih, edip ve seçkin insan, İmam İbnu'l-Cevzî'nin hocası vezir Yahya ibn Hubeyre el-Bağdâdî el-Hanbelî'ye rahmet eylesin. Kendisi 449/1057 yılında dünyaya teşrif etmişler ve 560/1165 yılında Hakk'ın rahmetine kavuşmuşlardır. O şöyle demiştir:

En çok değerlendirmen gereken,
Vaktindir senin, geçip giden.
Maalesef en kolay kaybettiğin,
Bakıyorum aynı şeydir, neden?[140]

---

[139] Bu iki beyit Hatîb-i Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'ında bulunan terceme-i hâlinden alınmıştır. XII, 219.

[140] Hafız İbn Receb'in *Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile* adlı eserinde terceme-i hâli verilirken zikredilmiştir. I, 281.
Hikmetli bir sözde şöyle geçmektedir: "Zamanın boş geçmesi gençliğin cehaletle geçirilmesi demektir." Veciz konuşan üstatlardan biri de şöyle demiştir: "Gününü gereği gibi değerlendirmeden, bir farzı eda etmeden, şerefini pekiştirip güçlendiren bir iş yapmadan, övülecek bir iş başarmadan, hayırlı bir işin temelini atmadan, bir ilim öğrenmeden geçiren kişi gününü zayi etmiş, kendisine de haksızlık etmiştir." Bir şair de şöyle demiştir:
Boş zaman yüzünden nahoş meşgaleler,
Hep üzerine gelip seni meşgul ediyor,
Belalar boş vakitten kaynaklanıyor.
Mâverdî, *Edebu'd-Dunyâ ve'd-Dîn*, hzr. Mustafâ es-Sekkâ vd., Beyrut 1988, s. 95.

32. Boş Vakitler

1373/1953 yılında vefat etmiş olan Mısırlı yazar, edip, üstad Ahmed Emîn'in bir makalesine vâkıf oldum. Makalenin adı "Evkâtu'l-Ferâğ (Boş Vakitler)" idi.[141] Bu makalesini *Feydu'l-Hâtır* adlı eserinde neşretmiştir. Bunu kısaltarak ve birkaç kelime ilave ederek kitabımızın son kısmına koymayı münasip gördüm. Hem konumuzla ilgilidir hem de faydalı olacağı kanaatindeyim. O, makalesinde şöyle der:

"Evlerde milyonlarca öğrenci var. Bunlar dört-beş aylık yaz tatillerini geçirmekteler. Acaba babalar bu vakti, çocukların bedenlerine, akıllarına, tabiatlarına ve ülkelerine yararlı olacak şekilde nasıl geçirtebiliriz diye birbirlerine sordular mı? Evlerde milletin yarısını teşkil eden hanımlar var. Acaba bunlar boş vakitlerini nasıl geçirmektedirler?

Zaman mal elde etmek, ilim tahsil elde etmek, sıhhat bulmak için bir hammadde olduğuna göre, ömrümüzün ne kadarını zayi ettik kim bilir? Nice ömürler ne dünya ne de âhiret işlerinde sarf edilmeksizin boş işlerde zayi olup gidiyor![142]

Vaktin boşa harcanmasının neticelerinden birisi de servet kaynaklarından çoğunun zayi edilmesidir. Zamanı ihmal etmek ve nasıl değerlendirileceğinden habersiz olmak olmasa, ondan istifade etme imkânı elbette vardır. Nice çorak araziler var ki işlenmeye müsaittir. Nice şirketler var ki kurulmayı bekliyor. Nice muhtelif müesseseler var ki kuru-

---

[141] Şihâbuddîn Ahmed Farfûr, o anda bir şeyler okuyan ve Suriye'nin son dönem büyük âlimlerinden olan babası Muhammed Sâlih Farfûr'a (1986) sorar: "Boş vakitlerinizi nasıl geçiriyorsunuz?" Babası başını kaldırır ve "Boş vakit dediğin ne ki?" diye sorar ve okumasına devam eder. Çünkü onların hayatında "boş vakit" diye bir kavram yoktu. Kaldı ki rabbimiz de bir iş bitirildiğinde hemen diğerine geçilmesini tavsiye etmektedir. (94/İnşirâh, 7). Bunun anlamı ise Müslümanın hiçbir şey yapmadan geçireceği bir zamanın olamayacağıdır. Sâlih Farfûr'un Şam Emevi Mescidi'nde yaptığı derslerden birisi de yatsı namazından sonra caminin kapanmasına kadar geçen kısa sürede her gün *Hâşiyetu't-Tâî alâ Kenzi'd-Dekâik*'i öğrencilerine okutmasıydı.

[142] Cüneyd-i Bağdâdî diyor ki: "Ömür kısadır, vakit dardır, gün geçip gitmektedir. Vakit içinde fazla boş zaman yoktur." Beyhakî, *Kitâbu'z-Zuhd*, s. 53.

lup idare edilmeye amade. Tüm bunlar boş zamanın bir bölümünü ayırmakla yapılabilecek işlerdir.

Bizim coğrafyamızda zamanın zayi edilmesi, kitapların az yazılmasını, yazılanların okunmamasını ve cehalete razı olunması neticesini getirdi. Neredeyse cahillikten dolayı üzülen insanlar yok gibi! Bedenler rahata doğru meyliediyor. Ticaret piyasasındaki durum kitap dünyasından farklı sayılmaz. Az malla kanaat edip yetinme, kolaya kaçma, çabalamayı ve düşünmeyi gerektirmeyen işleri tercih edip bunları da uykuyla geçirmeyi yeğlemek insanlardaki genel durum olmuş. Böyle olunca da düşünceler hastalaşmış, zamanı nasıl değerlendireceğini bilen gayretli ecnebilere yol açılmıştır.

Ben zaman değerlendirilsin derken tamamının çalışmayla geçirilmesini, hayatın tümünün iş güçle doldurulmasını, dinlenmeden, neşesiz, sıkıntılı, gülme ve sevincin olmadığı bir yaşamı kastetmiyorum. Ben istiyorum ki boş zamanlar, çalışma zamanlarını tahakkümü altına almasın, hayatın merkezini teşkil edip çalışma vakitleri bunun kenarında, köşesinde kalmasın.

Bundan daha fazlasını istiyorum: Boş vakitler, iş vakitleri gibi aklın hükmüne tabi olsun. Çünkü bizler işlerimizde belli bir gaye için çalışırız. Aynı şekilde boş vakitlerin de belli bir gaye için harcanması gerekir. Ya meşru dairede, vücuda faydalı spor oyunlarıyla, ruha tat veren ilmî tetkiklerle ya da Kur'an, hadis okumak, nafile ibadet ve taatler gibi ruhi gıdalar ile meşgul olunarak geçirilsin.

Ama insanın amacı vakti boşu boşuna öldürmek olursa bu meşru bir gaye olmaz. Çünkü vakit hayatın kendisidir.[143] Vakti öldürmek hayatı öldürmektir. Uzun vakitlerini tavla,

[143] Eflatun, talebelerinden birini kumar oynarken yakalayınca şiddetle azarlamış. Talebesi, "İyi ama ben çok az bir parasına oynuyordum." diye itiraz edecek olunca Eflatun cevap vermiş: "Ben seni kaybettiğin para için değil, kaybettiğin zaman için azarlıyorum." (İnternetten indirilmiştir).

satranç, boş oyunlar ve lüzumsuz eğlencelerle harcamak meşru değildir. Çünkü bu insanlar aklın razı olduğu bir gaye uğrunda çalışmamaktadırlar. Kahve köşelerinde, kulüplerde ve yollarda şaşkın şaşkın oturanların da bunlardan bir farkı yoktur. Bunların yegâne gayesi vakit öldürmektir. Sanki vakit onların bir düşmanı imiş gibi katletmeye çalışıyorlar.

Bu problemi halletmenin anahtarı, insanın hoşlandığı ve hoşlanmadığı şeyleri dilediği gibi değiştirebileceğine, zevk aldığı şeyleri dilediğince alt üst edebileceğine, daha önce tat almadığı şeylerden alıştıra alıştıra zevk alabileceğine, aynı şekilde hoşlandığı şeylerden alıştıra alıştıra hoşlanmayabileceğine inanmasıdır. (İradeleri kuvvetli olan) insanların çoğu, boş zamanlarını sıhhatlerine, akıllarına ve dinlerine faydalı olacak işlere taksim etme gücüne sahiptirler.

Ne üzücüdür ki insanların ekserisi basit hikâyeleri okumayı, değersiz dergilere göz gezdirmeyi aklın gıdası olarak yeterli zannetmektedir. Bunları ellerine aldıklarında bir yudumda içercesine bitirmektedirler. Zihnî lezzet olarak bununla yetinmektedirler. Oysa bunları okumak sadece aklı uyuşturur ya da şehevi duyguları tahrik eder. Hâlbuki az bir sabır ve kuvvetli bir irade, öğrenen kimseyi ciddi olarak çalışmaya ve faydalı şeyleri okumaya alıştırır.

Her kültürlü insan herhangi bir dalda ciddi bir şeyler yapmak için kendi nefsini harekete geçirebilir. İlk önce, giriştiği konuda okuyup araştırmaya başlar ve zamanla bunda geniş bilgi sahibi olup derinleşebilir. Edebiyat olsun, hayvanlar olsun, çiçekler olsun, mekanik olsun veya herhangi bir dönem tarihi olsun, velhasıl insanoğluna ait herhangi bir ilim dalı olsun fark etmez, bunlardan birisinde kendisini yetiştirebilir. Daha sonra bu dala olan ilgi ve alakasını artırır, ardından gününün belli bir kısmını bu ilim alanında tetkike ve ilgilenmeye ayırır.

Böyle yapa yapa bakar ki başka bir insan oluvermiş. Bir

başka güçlü yönü olmuş. Muhterem bir şahsiyet kazanmış. Hem kendisine hem çevresine hem de başkalarına yararlı bir insan olup çıkmış.[144]

Fertler böyle olunca, toplum da çeşitli ilim ve bilgi dalları ile farklı sahalarda yetişmiş evlatlarıyla zenginleşir. Hayatın gerektirdiği her yönde yetişmiş evlatlarına müracaat edip dayanır, onlardan istifade eder.

Bu gerçekleştiğinde, insanların bir araya geldiklerinde konuştukları meselelerin seviyesi yükselir. Düşünceleri terakki eder, hayatları hoş olur. İnsanlar birbirlerinden kültür, ilim, edebiyat ve düzenli bir hayat çizgisi takip etme ile zamanın kıymetini anlama yönünde yardımlaşır.

Bir de bakarsınız ki toplumun kültür seviyesi yükselmiş, akılların ufukları genişlemiş, hayat bir anlam kazanmış, toplumun kuvveti artmış, maişeti temin yolları kolaylaşıp çoğalmış.

Böyle bir toplumda, insanlar midelerini gıdalandırdıkla-

---

[144] *86.400 Saniye*

Bankada bir hesap sahibi olduğunu düşün, hesabına her sabah 86.400 dolar para yatırılıyor, fakat bu paranın hepsini akşama kadar harcamak zorundasın, ertesi güne transfer edilemez. Paranı kullansan da kullanmasan da hesap her akşam sıfırlanıyor, günün bakiyesini yakıyor. Ne yaparsın? Tabii ki hepsini harcamaya çalışırsın; Hepimiz, zaman adlı bu bankanın müşterileriyiz.

Her sabah 86.400 saniyeye sahip oluyoruz; yarına transfer edilemez, Her sabah hesabımız dolar, her akşam boşalır. Geri dönüş yok, saniyelerini şu anı yaşayarak harca, en iyisi bunlarla yatırım yap.

Mutluluk, sağlık ve başarı için. Zaman kaçıyor. Her gün için en iyisini yap.

Bir senenin değerini anlamak için sınıfta kalmış bir öğrenciye sor.

Bir ayın değerini anlamak için, sekiz aylık bir bebek doğuran anneye sor.

Bir haftanın değerini anlamak için, haftalık dergi çıkaran bir çilekeşe,

Bir saatin değerini anlamak için, kavuşmayı bekleyen sevgililere sor.

Bir dakikanın değerini anlamak için, treni kaçıran yolcuya sor.

Bir saniyenin değerini anlamak için, bir kazayı önleyemeyen sürücüye sor.

Bir saniyenin yüzde birinin değerini anlamak için olimpiyatlarda gümüş madalya kazanan koşucuya sor.

Her anını değerlendir, her dakikanı çok özel biriyle paylaş. Zamanına ortak edebileceğin kadar özel biriyle.

Unutma! Zaman hiç kimse için durmaz. Geçmiş zaman tarihtir. Gelecek zaman sırlar, meçhullerle dolu.

Sadece şu an sana verilen gerçek bir armağandır. Gün bugündür... Vakit: şimdi!

Bir ideal sahibi olun ve idealinizi gerçekleştirmek için çalışın. Bu size ayrıca mutluluk verecektir." (İnternetten indirilmiştir).

rı gibi akıllarını da beslemeleri gerektiğini bilirler. Akıl gıdası olmadan hayat hakları olmadığını, vakti koruyup gözetmeden, layık olduğu gibi zamandan istifade etmeden gıda da temin edilemeyeceğini anlarlar. Bunu anlayınca, hem düşünce, hem iş, hem netice elde etme, hem de birbirlerine bir şeyler verip faydalı olmak suretiyle toplum toptan kalkınır.

Kendine prensip edin. Her gün nefsine şunu sor: "Bugün boş zamanımda ne yaptım? Sıhhatime yarayan bir iş, mal veya ilim kazanma yolunda bir uğraş; kendime veya başkalarına yönelik faydalı bir faaliyet yaptım mı?" Bir bak bakalım: Boş zamanın aklına boyun eğmiş mi? Senin güzel bir hedefin vardı. Bak bakalım zamanını o yönde sarf edebilmiş misin? Cevabın 'evet' ise başardın demektir. Yok eğer cevabın 'hayır' ise başarmak için çalışmalısın, gayret etmelisin.

Şunlar gibi ahlaklanmaya bak sen:
İhtiyacını görmek için sabreden,
Girmek azmini asla kaybetmeden,
Kapıları çalmaya hep devam eden.

Her gün az bir zamanın aynı şeye tahsis edilmesi hayat akışını değiştirir ve seni sandığından daha kuvvetli kılar, hayal ettiğinden daha yükseklere çıkarır.

Bu millet yaşaması gereken hayatın ancak onda birini hakkıyla yaşıyor. Gerek mali sahada, gerek düşünce ve kültür sahasında ve gerekse sağlık sahasında olsun, durum böyledir. Ümmetin geri kalan hayatı ya tembellik ve meskenet içinde ya da tavla, satranç, oyun, eğlence peşinde veya hiçbir şey yapmadan heder olup gidiyor. Hâlbuki milletin yaşaması gerektiği gibi yol tutması yönünde hiçbir eksiği yok. Bilakis zamanı dolu dolu geçirebilir, din ve aklın icaplarına göre değerlendirebilir."[145]

[145] *Feydu'l-Hâtır*, III, 67. Mektebetu'n-Nahdati'l-Mısriyye, dördüncü baskı, tarihsiz.

Muhterem okuyucu kardeşim!

Allah Teâlâ hem bizleri hem de sizleri vakti değerlendirmeye, onu faydalı bir iş ve yararlı bir ilimle doldurmaya muvaffak kılsın. Bizleri zamanın ve hayatın kıymetini idrak eden, Allah Teâlâ'nın ikram ettiği nimeti heba etmeyerek kendilerini, milletlerini ve ülkelerini kandırıp aldatmayan, Allah Teala'nın nefislerine ikram ettiği nimetleri heba etmeyen ve doğru yol üzere bulunan kullarından eylesin.[146]

---

[146] Almanca dil kursundaydım. Hoca çok disiplinli biriydi. Bilhassa zaman açısından hiç müsamahası yoktu. Bir hafta boyunca kimin ne kadar geç geldiğini tespit ediyor ve onları geç geldikleri toplam süre kadar sınıfta tutuyordu. Tabi bu durum, zaten kursa zor zaman ayırmış iş sahiplerinin hiç de hoşuna gitmiyordu. Bir gün haftalık cezası 18 dakika tutan bir arkadaşımız kızarak şöyle dedi:
–Neredeyse saniyeleri de hesap edeceksiniz. Neyse hatırınız için bir başka zaman on dakika kalayım sınıfta. Şimdi çok acil bir işim var...
Yaşlı Alman gözlerini kırpıştırarak bir süre süzdü bu arkadaşı ve şöyle konuştu:
–Olmaz. Çünkü siz acil işlerinize bu kadar önem vermiş olsaydınız şimdi benden on sekiz dakikalık bu cezayı almazdınız. Zira ders de sizin için günlü, saatli acil bir işti. Bu bakımdan şimdi kalacaksınız ve on sekiz dakikalık bir ders vereceğim size.
Belli ki, hoca da kızmıştı. Ben de merak ederek kaldım sınıfta. Sıra aralarında bir kaç tur attıktan sonra şöyle konuştu:
–Arkadaşlar, zamanı iyi kullanmıyorsunuz. Hatta bu konuda benim gösterdiğim hassasiyete kızıyorsunuz. Ama ben haklı olduğuma inanıyorum. Belki de içinizden, "Ne olacak, gâvur kafası?" diyorsunuzdur.
Masasına gitti. Çantasından basılı bir broşür çıkardı.
–Şuna bakınız lütfen, dedi. Bu bir tren tarifesiydi. Arkadaş göz ucuyla bakıp iade edecekti ki, "Hayır daha iyi tetkik etmenizi istiyorum." dedi. Trenlerin kalkış ve varış saatlerini tercüme ettirdi. Bunlar hep değişik ve karmaşık rakamlardı. Mesela kalkış saati 18:18'di, 21:35'ti. Varışlar da hep öyleydi. 12:46, 9:27 gibi...
On sekiz dakika cezalı arkadaşımız bu minval üzere uzayan rakamları görünce hocaya dedi ki:
–Bakınız işte burada Avrupalı kafanın mantıksızlığı açıkça görünüyor. Ne demek yani 18 geçeler, 12 geçeler, 36 geçeler... Şuna üç buçuk, dört buçuk deseniz olmaz mı? Hiç olmazsa, çeyrek geçe deseniz de, akılda kalacak bir sayı ve saat olsa...
Yaşlı Alman'ın yüzünde belli belirsiz bir tebessüm gezindi. Ve bakışlarından söyletmek istediği düşünceyi yakalamış olduğu belli oldu.
"Bana bakın! dedi. "Kendinize hakaret etmeyin. Çünkü bu tarifenin böyle düzenlenmiş olması, 'Avrupalı kafa'nın mantıksızlığı değil, 'Müslüman kafa'nın tutarlılığıdır. Çünkü biz, zamanı kullanmayı ve değerlendirmeyi Müslümanlardan öğrenmişizdir. İşte bu tren tarifesi de aynı anlayışın güzel bir örneğidir."
Bizler hayret ve şaşkınlıkla ona bakarken, hoca şöyle devam etti:
"Siz Müslümanların ibadetlerinde yer önemli değildir. Dünyanın her yerinde ibadet edilebilir. Ama zaman çok önemlidir. Çünkü her ibadetin kendine ait bir vakti vardır. Hatta bu vakit, ibadetin şartıdır. Yani vakitsiz ibadet, ifa edilmiş sayılmaz. İbadetlerin vakitleri de bizim tren tarifesi gibi, hep böyle 18, 17, 13, 10, 09 geçelerdir. Üstelik bu saatler de devamlı değişir. Bugün sabah namazını 07:21'e kadar kılabilirsiniz, ama yarın 7:22'ye kadar kılabilirsiniz. 23 geçe olmaz. Sadece namaz böyle değildir. Oruca başlama ve bitirme saatleri de böyledir. Üstelik bu

ince hesaba dayanan saatler, her gün değişmektedir. Böylece de Müslümanlar, her gün değişmekte olan zamana karşı uyanık durmakta, zamanın kıymetini anlamakta ve onu iyi değerlendirmek üzere hazırlanmaktadırlar. İbadetlerini yapan bir Müslüman, her gün değişen dakikalara ayak uydurmaya ve dakikaları değerlendirerek yaşamaya mecburdur. Bizim zamana bakışımızın ilham kaynağı Müslümanlardır..."

Yaşlı Alman Hoca, "Çıkabilirsiniz." dediği zaman, hepimiz tarifi imkânsız bir mahcubiyet içindeydik. (İnternetten indirilmiştir).

EKLER

ZAMANIN KIYMETİNE DAİR VECİZELER

BEDİÜZZAMAN SAİD NURSÎ (ö. 1960)

Her gün yirmidört saat sermaye-i hayatı Hâlıkımız bize ihsan ediyor. Tâ ki, iki hayatımıza lâzım şeyler o sermaye ile alınsın.[1]

Ömür sermayesi pek azdır. Lüzumlu işler pek çoktur.[2]

Dünya bir misafirhanedir. İnsan ise onda az duracaktır ve vazifesi çok bir misafirdir ve kısa bir ömürde hayat-ı ebediyeye lâzım olan levazımatı tedarik etmekle mükelleftir. En ehemm ve en elzem işler, takdim edilecektir.[3]

İ'lem Eyyühel-Aziz! Senin iktidarın kısa, bekan az, hayatın mahdud, ömrünün günleri ma'dud ve her şeyin fânidir. Öyle ise, şu kısa, fâni ömrünü fâni şeylere sarfetme ki, fâni olmasın. Bâki şeylere sarfet ki, bâki kalsın.

Evet yaşadığın ömürden dünyada göreceğin istifade ancak yüz sene olur. Bu yüz sene ömrünü yüz tane hurma çekirdeği farzedelim. Bu çekirdekler iska edilip muhafaza edilirse, ilâ-mâşâallah semere verecek yüz tane ağaç

---

[1] *Asâ-yı Mûsâ*, Envâr Neşriyat, İstanbul-2011, s. 11.
[2] *Asâ-yı Mûsâ*, s. 20.
[3] *Sözler*, Türkiye Diyanet Vakfı, 2. baskı, Ankara-2016, s. 315.

olur. Aksi takdirde ateşe atıp yakmaktan başka bir istifadeyi temin etmez. Kezalik senin o yüz senelik ömrün de, şeriat suyu ile iska ve âhirete sarfedilirse, âlem-i bekada ilelebed semerelerinden istifade edeceksin.

Binaenaleyh semeredar yüz tane hurma ağacını terk ve yüz tane çekirdeklerine kanaat ile aldanırsa, o adam, Hutame'ye (cehenneme) hatab olmaya lâyıktır.[4]

Kayyum-u Bâki olan Zât-ı Zülcelal'e verilen ve onun yolunda sarfedilen şu ömr-ü zâil, bâkiye inkılab eder, bâki meyveler verir. O vakit ömür dakikaları, âdeta tohumlar, çekirdekler hükmünde zahiren fena bulur, çürür. Fakat âlem-i bekada, saadet çiçekleri açarlar ve sünbüllenirler. Ve Âlem-i Berzah'ta ziyadar, munis birer manzara olurlar.[5]

Eğer kendini misafir bilse, misafir olduğu Zât-ı Kerim'in izni dairesinde sermaye-i ömrünü sarfetse, öyle geniş bir daire içinde uzun bir hayat-ı ebediye için güzel çalışır ve teneffüs edip istirahat eder. Sonra, a'lâ-yı illiyyîne kadar gidebilir. Hem de bu insana verilen bütün cihazat ve âlât, ondan memnun olarak âhirette lehinde şehadet ederler.[6]

Mükellefiyet-i askeriye iki buçuk senedir. Amma mükellefiyet-i ubudiyet, müddet-i ömürdür.[7]

Bu faaliyet-i hakîmiyeden anlaşılıyor ki; zamanın seyliyle beraber gelip geçen eşya-yı seyyaleden ve geçen günlerden, senelerden, asırlardan, leyl ve neharın takallübü ile pek çok mensucat-ı gaybiye ve uhreviye yapılmaktadır. Evet âlemin fihristesi hükmünde olan insan fabrikasında dokunan mensucat o hakikatı tenvir eder. Öyle ise, bu fâni dünyada mevt, fena, devair-i gaybiyede safi bir bekaya intikal ederek bâki kalır.

Evet rivayetlerde vardır ki; insanın ömür dakikaları in-

---

[4] *Mesnevî-i Nûriye*, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. baskı, İstanbul-2016, s. 257.
[5] *Sözler*, s. 35.
[6] *Sözler*, s. 388.
[7] *Mesnevî-i Nûriye*, s. 311.

sana avdet ederler. Ya gafletle muzlim olarak gelirler veya hasenat-ı muzie ile avdet ederler.[8]

İ'lem Eyyühel-Aziz! Senin önünde çok korkunç büyük mes'eleler vardır ki, insanı ihtiyata, ihtimama mecbur eder.

Birisi: Ölümdür ki, insanı dünyadan ve bütün sevgililerinden ayıran bir ayrılmaktır.

İkincisi: Dehşetli korkulu ebed memleketine yolculuktur.

Üçüncüsü: Ömür az, sefer uzun, yol tedariki yok, kuvvet ve kudret yok, acz-i mutlak gibi elîm elemlere maruz kalmaktır. Öyle ise, bu gaflet ü nisyan nedir? Devekuşu gibi başını nisyan kumuna sokar, gözüne gaflet gözlüğünü takarsın ki Allah seni görmesin. Veya sen Onu görmeyesin. Ne vakte kadar zâilat-ı fâniyeye ihtimam ve bâkiyat-ı daimeden tegafül edeceksin?[9]

İ'lem Eyyühel-Aziz! Aklı başında olan insan, ne dünya umûrundan kazandığına mesrur ve ne de kaybettiği şeye mahzun olmaz. Zira dünya durmuyor, gidiyor. İnsan da beraber gidiyor. Sen de yolcusun. Bak, ihtiyarlık şafağı, kulakların üstünde tulû' etmiştir. Başının yarısından fazlası beyaz kefene sarılmış. Vücudunda tavattun etmeye niyet eden hastalıklar, ölümün keşif kollarıdır. Maahaza, ebedî ömrün önündedir. O ömr-ü bâkide göreceğin rahat ve lezzet, ancak bu fâni ömürde sa'y ve çalışmalarına bağlıdır. Senin o ömr-ü bâkiden hiç haberin yok. Ölüm sekeratı uyandırmadan evvel uyan![10]

Hasbihal

Ey ihtiyarsız sür'atle kabre, haşre, ebede giden Said-i şaki! Bil ki: Uzun ve kısalığı nisbetinde iki hayatın levazımatını tahsil etmek için Mâlik-i Kerim sana, bir sermaye-i ömür verdiği halde; sen o sermayenin kısm-ı a'zamını, hayat-ı

[8] *Mesnevî-i Nûriye*, s. 303.
[9] *Mesnevî-i Nûriye*, s. 300.
[10] *Mesnevî-i Nûriye*, s. 191.

bâkiyeye nisbeti bir bahrin bir katre seraba nisbeti gibi olan şu hayat-ı fâniye katresinde zayi' ettin. Eğer aklın varsa elde kalan kısmının yarısını veya üçte birini veya lâakal onda birisini, deniz gibi hayat-ı bâkiyeye sarfet.[11]

Senin zamanın ve ömrün, berkten daha çabuk geçer; hayatın, çaydan daha sür'atli akar.[12]

Eyvah! Aldandık. Şu hayat-ı dünyeviyeyi sabit zannettik. O zan sebebiyle bütün bütün zayi' ettik. Evet şu güzeran-ı hayat bir uykudur, bir rü'ya gibi geçti. Şu temelsiz ömür dahi, bir rüzgâr gibi uçar gider...[13]

"Eyvah! Hem gençlik gitti, hem ömür gitti, hem müflis olarak kabre gidiyorum; keşki aklımı başıma alsaydım."[14]

Gençlik sersemliğiyle zayi' ettiğim sermaye-i ömrümün meyvelerini; bütün günahlar, hatiatlar gördüm. Niyazi-i Mısrî gibi feryad eyleyerek dedim:

Bir ticaret yapmadım, nakd-i ömür oldu heba,
Yola geldim lâkin göçmüş cümle kervan bîhaber.
Ağlayıp nalân edip düştüm yola tenha garib,
Dîde giryan, sîne biryan, akıl hayran bîhaber.[15]

Niyazi-i Mısrî'nin

Günde bir taşı bina-yı ömrümün düştü yere,
Can yatar gafil, binası oldu viran bîhaber...

dediği gibi, ruhumun hanesi olan cismimin de hergün bir taşı düşmekle yıpranıyor ve dünya ile beni kuvvetli bağlayan ümidlerim, emellerim kopmaya başladılar. Hadsiz dostlarımdan ve sevdiklerimden müfarakat zamanının yakınlaştığını hissettim. O manevî ve çok derin ve devasız görünen yaranın merhemini aradım, bulamadım. Yine Niyazi-i Mısrî gibi dedim ki:

---

[11] *Nur'un İlk Kapısı*, Envâr Neşriyat, İstanbul-2007, s. 39.
[12] *Lem'alar*, Envâr Neşriyat, İstanbul-2011, s. 137.
[13] *Sözler*, s. 252.
[14] *Mektûbât*, Türkiye Diyanet Vakfı, 2. baskı, Ankara-2016, s. 544.
[15] *Lem'alar*, s. 225.

Dil bekası, Hak fenası istedi mülk-ü tenim,
Bir devasız derde düştüm, ah ki Lokman bîhaber![16]

Ey nefis! Eğer şu dünya hayatına müştaksan, mevtten kaçarsan kat'iyyen bil ki: Hayat zannettiğin hâlât, yalnız bulunduğun dakikadır. O dakikadan evvel bütün zamanın ve o zaman içindeki eşya-i dünyeviye, o dakikada meyyittir, ölmüştür. O dakikadan sonra bütün zamanın ve onun mazrufu, o dakikada ademdir, hiçtir. Demek güvendiğin hayat-ı maddiye, yalnız bir dakikadır. Hattâ bir kısım ehl-i tedkik, "Bir âşiredir belki bir ân-ı seyyaledir." demişler. İşte şu sırdandır ki; bazı ehl-i velayet, dünyanın dünya cihetiyle ademine hükmetmişler. Madem böyledir, hayat-ı maddiye-i nefsiyeyi bırak. Kalb ve ruh ve sırrın derece-i hayatlarına çık, bak; ne kadar geniş bir daire-i hayatları var. Senin için meyyit olan mazi, müstakbel; onlar için haydır, hayatdar ve mevcuddur. Ey nefsim! Madem öyledir, sen dahi kalbim gibi ağla ve bağır ve de ki:

"Fâniyim, fâni olanı istemem.
Âcizim, âciz olanı istemem.
Ruhumu Rahman'a teslim eyledim, gayr istemem.
İsterim, fakat bir yâr-ı bâki isterim.
Zerreyim, fakat bir Şems-i Sermed isterim.
Hiç-ender-hiçim, fakat bu mevcudatı birden isterim."[17]

Ey nefsim ve ey arkadaşım! Aklınızı başınıza toplayınız. Sermaye-i ömür ve istidad-ı hayatınızı hayvan gibi, belki hayvandan çok aşağı bir derecede şu hayat-ı fâniye ve lezzet-i maddiyeye sarfetmeyiniz. Yoksa sermayece en a'lâ hayvandan elli derece yüksek olduğunuz halde, en ednasından elli derece aşağı düşersiniz.[18]

Ey bedbaht nefsim! Acaba ömrün ebedî midir? Hiç kat'î senedin var mı ki, gelecek seneye belki yarına kadar kala-

[16] *Lem'alar*, s. 224.
[17] *Sözler*, s. 584.
[18] *Sözler*, s. 151.

caksın? Sana usanç veren, tevehhüm-ü ebediyettir. Keyf için, ebedî dünyada kalacak gibi nazlanıyorsun. Eğer anlasa idin ki, ömrün azdır hem faidesiz gidiyor. Elbette onun yirmidörtten birisini, hakikî bir hayat-ı ebediyenin saadetine medar olacak bir güzel ve hoş ve rahat ve rahmet bir hizmete sarfetmek; usanmak şöyle dursun, belki ciddî bir iştiyak ve hoş bir zevki tahrike sebeb olur.[19]

Vazife-i asliyen hayvan gibi çabalamak değil; belki hakikî bir insan gibi, hakikî bir hayat-ı daime için sa'y etmektir. Bununla beraber meşagil-i dünyeviye dediğin, çoğu sana ait olmayan ve fuzuli bir surette karıştığın ve karıştırdığın malayani meşgalelerdir. En elzemini bırakıp, güya binler sene ömrün var gibi en lüzumsuz malûmat ile vakit geçiriyorsun.[20]

Ey nefis! Bil ki dünkü gün senin elinden çıktı. Yarın ise senin elinde sened yok ki, ona mâliksin. Öyle ise hakikî ömrünü, bulunduğun gün bil. Lâakal günün bir saatini, ihtiyat akçesi gibi, hakikî istikbal için teşkil olunan bir sandukça-i uhreviye olan bir mescide veya bir seccadeye at. Hem bil ki: Her yeni gün, sana hem herkese, bir yeni âlemin kapısıdır. Eğer namaz kılmazsan, senin o günkü âlemin zulümatlı ve perişan bir halde gider, senin aleyhinde âlem-i misalde şehadet eder.[21]

Senin hayatın ve ömrün, âyinedir. Senin dünyanın direği ve âyinesi ve merkezi, senin ömrün ve hayatındır. Her dakikada o hane ve şehir ve bahçenin ölmesi mümkün ve harab olması muhtemel olduğundan, her dakika senin başına yıkılacak ve senin kıyametin kopacak bir vaziyettedir. Madem öyledir; sen, bu hayatına ve dünyana, çekemedikleri ve kaldıramadıkları yükleri yükletme!..[22]

---

[19] *Sözler*, s. 320.
[20] *Sözler*, s. 322-323.
[21] *Sözler*, s. 324.
[22] *Lem'alar*, s. 114.

ÇALIŞMA HAYATININ GENEL KANUNLARI

ALİ FUAD BAŞGİL (ö. 1967)

Her işin ve mesleğin kendi bünyesine göre çalışma ve işleme usul ve kuralları vardır. Bunu meslek sahipleri bilir. Bir de fiziksel ve zihinsel her türlü iş ve çalışma hayatının özellikle de başarılı olmanın, düşünen aklın şaşmaz kanunları hâlinde birtakım genel ve rasyonel kanunları vardır ki ben burada bunlardan benim bildiği kadarını açıklayacağım.

1. Çalışmak için uygun gün ve saat bekleme. Bil ki her gün ve her saat çalışmanın en uygun zamanıdır.

2. Çalışmak için uygun yer ve köşe arama. Bil ki her yer ve her köşe çalışmanın en uygun yeridir.

3. Bir günde ve bir zamanda yapman gereken bir işi (bir dersi, bir vazifeyi) ertesi güne bırakma. Zira her günün derdi gibi, işi de kendine yeter.

4. Bir zamanda yalnız tek bir iş yap, yalnız bir ders, bir kitap, hatta bir bölüm üzerinde çalış. Ta ki dikkattin ve kuvvetin yayılıp zayıflamasın. Bir zamanda birden fazla iş yapayım diyen, hiçbirini tam ve temiz yapamaz. Dünyaca tanınmış büyük İslam mütefekkiri İmam-ı Gazâlî'ye *İhyâ-i Ulûm* adlı muazzam eserini nasıl bir çalışma ile vücuda getirdiğini sormuşlar: "Bir zamanda yalnız bir bölüm, bir bahis, bir mesele üzerinde çalıştım." demiş.

5. Başladığın bir işi (bir dersi, bir kitabı, bir vazifeyi yapıp bitirmeden başka bir işe (derse, kitaba ve vazifeye) başlama. Yarıda kalan iş başlanmamış demektir.

6. Bir günün işini (dersini, vazifesini) bitirdikten sonra ertesi gün ne iş yapacağına karar ver. Yahut hiç olmazsa çalışmaya başlamadan evvel, hangi iş (ders, kitap) üzerinde çalışacağını düşünüp kararlaştır ve çalışmaya bu kararla otur.

7. Bir işe başlamadan, bir dersi öğrenmeye, bir kitabı okumaya oturmadan evvel düşün ve çalışman için gerekli olan şeyleri yanında ve elinin altında bulundur. Ta ki ikide bir kalem, kâğıt aramaya kalkıp da dikkatin dağılmasın.

8. Çalışmaya oturduğun zaman tıpkı ateş hattında düşmanı gözetleyen bir asker gibi uyanık ol ve dikkat kesil ve bütün ruhsal ve fiziksel kuvvetinle kendini işe ver.

9. Bir işe başlamadan evvel o işi (dersi, vazifeyi, kitabı) en kısa bir zamanda, en kolay ve en temiz bir şekilde nasıl yapmak, nasıl öğrenip etüt etmek mümkün olduğunu iyice düşünüp hesapla.

10. Çalıştığın bir iş (bir ders, bir kitap, bir yazı) üzerinde herhangi bir güçlüğü yenmeden bir adım bile gerileme ve bil ki yılgınlık maskeli bir tembelliktir. Gene bil ki çalışma sevgisi güçlükleri yenmekten doğar ve kuvvetlenir. Güçlüğü yenmekten hasıl olan manevi zevk eşsiz bir zevktir. Emin ol ki harpte zafer ve işte başarı yılmayanındır. Sebat önünde güçlükler erir ve imkânsız görünen, mümkün olur.

11. İşinde rastladığın bir güçlüğü ilk önce parçala. Her parçayı birer birer ve sıra ile yenmeye çalış. Bunun için de mesela bir dersi, bir kitabı en basit elemanlarına, kısım, fasıl ve bahislerine ayır. Sıra ile her bahsi iyice ve noksansızca anlayıp öğrenmeden öbür bahse geçme. Fasıllar ve bahisler üzerinde bir kör gibi yürü. Yani attığın adımı iyice basmadan öbürünü atma.

12. Devamlı ve planlı çalış ve her gün aynı saatlerde

mutlaka çalışmaya otur. Çalışmayı uzun süre kesip terk etme. Hasta ve yorgun değilsen tatil aylarında bile yavaş ve az da olsa çalış ki çalışma alışkanlığın körlenmesin ve tekrar çalışmaya koyulmak için zahmet çekmeyesin.

13. Bir iş üzerinde yorulursan dinlenmek için işini değiştir ve çalışma hızını yavaşlat. Fakat dinlenme bahanesi ile asla boş oturma. Boş oturanın içi işlemeyen demir gibi pas tutar.

14. Çok düşün ve bil ki çalışmak mutlaka hareket etmek veya okumak, yazmak demek değildir. Düşünen bir insan, maden kuyularında kazma sallayan işçiden daha çok çalışıyordur.

15. Verimli çalışmayı sakın iş üzerinde geçirdiğin zamanla ölçüp de eh bugün şu kadar saat çalıştım, yetişir deme. Çalışmanın sonucuna ve öğrendiğine bak.

16. Fikrî çalışmalar için, aynı saatlerde devamlı ve düzenli bir surette, günde iki üç saat bile yeterlidir. Büyük İslam filozofu İbn-i Sînâ, dünyaca meşhur olan *Kitâbu-ş-Şifâ*'sını, her gün, sabah namazından sonra Bağdat'taki bir camiin büyük kandili altında otururak, kuşluk vaktine kadar, yani takriben iki saat çalışmak suretiyle vücuda getirmiştir. Meşhur İngiliz düşünürü Spencer, muazzam eserlerini, günde iki saat çalışarak yazmıştır. Her sene bin, bin iki yüz sahifelik eser veren Fransız edibi Emile Zola'ya bu başarısının sırrını sormuşlar, "Her gün yalnız üç saat çalışır ve yazarım." demiş.

17. Vazgeçme, genç dostum, vazgeçme! Damlaya damlaya göl olur ve aynı noktaya düşen damlacıklar zamanla mermeri bile deler.

18. Bir işe başladığın, bir dersi öğrenmeye, bir kitabı okumaya koyulduğun zaman telaş edip sabırsızlanma. Sakin ve metin ol. Yol al, fakat acele etme. Sindirerek çalış ve öğren.

19. İşinde ve dersinde herhangi bir fikri veya noktayı küçümseyerek ihmal edip geçme. Küçük ihmalden bazen büyük zararlar doğduğunu unutma.

20. Gece yatağına uzandığın zaman, o gün ne yaptığını ve yarın ne yapacağını kendine sormadan uyuma.

21. Her gün iyi bir eserden yüksek sesle beş on sahife oku. Bu sayede konuşma ve söz söyleme yeteneğin gelişir.

22. Rastladığın edebi, felsefi bazı güzel parçaları ezberle. Bu sayede hem kelime ve ifade hazinen zenginleşir hem de hafızan kuvvetlenir.

23. Çalıştığın bir dersin, bir kitabın fasıl ve bahislerini bitirdikçe, kitabı kapayıp, okuduğunu ezberden özet hâlinde not et. Bir dersi, bir kitabı en iyi anlayıp öğrenmenin yolu, onu bu şekilde yazmaktır.

24. Bir dersten öğrendiğin, bir kitaptan okuduğun fasıl ve bahisleri arkadaşlarınla ezberden müzakere ve münakaşa et. Bu suretle hem zekân işler ve öğrendiğin hazmolur, hem hafızan kuvvetlenir; hem de düzgün konuşma ve fikirlerini açık olarak ifade etme yeteneği kazanırsın.

25. Dikkat et: Sözlerin ve yazıların kısa, açık ve anlamlı olsun.

26. Fikrî çalışmanın herkesin mizacına göre değişen verimli ve eşref saatleri vardır. Bunlar bazı kimseler için sabahın erken saatleri, bazıları için de öğleye doğru, öğleden sonra, gece saatleridir. Kendini yokla ve senin eşref saatlerin hangileri ise bunları hiç bir eğlenceye feda edip kaçırma.

27. Okuduğun bir kitapta rastladığın güzel bir parçayı veya orijinal bir fikri yerini ve sahifesini işaret ederek not et. Bu suretle biriktirdiğin notları bir dosyaya veya bir fiş kutusuna sırasıyla yerleştir. Bir yazı yazmak veya bir eser yapmak istediğin zaman, bu notlar senin için zengin bir malzeme hazinesi olur.

28. Bir konu hakkında bir yazı veya bir eser yazmaya karar verdiğin zaman, evvela bu konu üzerinde evvelce yazılmış eserleri oku. Ta ki yazılmış ve söylenmiş şeyleri tekrar edip ömrünü israf etmeyesin.

29. Gök kubbe altında yepyeni hiçbir fikir yoktur. En yeni fikir, eski bir fikrin yeni bir elbise giymişidir.

30. Her şeyden evvel, ana dilini iyi konuşmayı ve iyi yazmayı öğren. İnsan için en faydalı olanı kendi ana dilidir.

31. Dilbilgisi bir amaç değil, bir araçtır. Asıl amaç, fikir zenginliğidir.

32. Kişinin kıymeti dilinin altında ve kaleminin ucunda gizlidir. Onu söz ve yazı açığa vurur.

33. Bir işi yapıp yapmamakta kararsızlığa düştüğün vakit, iki şıktan her birinin fayda ve zararlarını iyice hesapla. Faydası çok, zararı az olan şıkkı tercih et.

34. Bir işe öfkeli ve sinirli iken karar verme. Bekle öfken geçsin. Zira öfke ile kalkan zararla oturur.

35. Çok konuşma. Yerinde ve özlü konuş. Kıymet ve tesir çok sözde değil, yerinde ve özlü sözdedir.

36. Dilini tut ve bil ki dil yarası bıçak yarasından daha kötüdür.

37. Kimseye karşı kin tutma ve kimsenin başarısını ve mutluluğunu kıskanma, fakat imren. Sen de öyle bir başarı ve mutluluğa erişmeye çalış. İmrenmek yükselmenin şartıdır. Kin ve kıskançlık ise iç huzurunun, sağlık ve mutluluğun iki azgın düşmanıdır.

38. Yaşlıların tecrübesinden faydalan ve tecrübe edilmişi yeniden tecrübeye kalkışma, ta ki pişman olmayasın.

39. Sonunda pişman olacağın bir işi başında düşün. Pişmanlık, ahmaklıktır.

40. Boşuna iddia ve inat etme. Hakikati ara ve sev. Hakikat sevgisi, insan için, sevgilerin en yükseğidir.

41. Kusurlarını kendin gör ki onları tamir edip tamamlayabilesin.

42. Başarılarınla gururlanma. Bil ki gurur, gelecekteki başarılarının en büyük düşmanıdır.

43. Hayatta cesur ol. Fakat bil ki cesaret gözü kapalı tehlikeye atılmak değildir.

44. Başkasının düşünce ve inancına hürmet et. Ta ki başkası da seninkine hürmet etsin.

45. Kibirli olma. Kibirli insan sarımsak kokan ağız gibidir. Herkesi kendinden uzaklaştırır.

46. Alçak gönüllü ol. Mütevazı insan, meyve ağacına benzer. Meyve dalının yere eğilmesi meyvesinin çokluğundandır.

47. Çalış, daima çalış, fakat hırsı bırak. Çünkü hırs, verimli çalışmanın, sağlık ve mutluluğun düşmanıdır.

48. Hayatın ve tutacağın yol hakkında kararsızlığa düşüp de bir ışık aradığın zaman, fikrini ve görüşünü soracağın kimseyi iyi seç. Düşün ki isabetsiz bir fikirden hareket ederek verdiğin karardan bütün ömür boyunca pişmanlık duyman mümkündür. Fakat isabetli bir fikirden aldığın âşık da bütün ömrünce yolunu aydınlatır.

Burada sırası gelmişken, hiç unutamadığım bir hatıramı anlatacağım:

Birinci Dünya Harbi'nde, dört buçuk sene, Kafkaslarda cepheden cepheye koştuktan ve bu felaketlerle dolu harbin bütün sefalet ve ıstıraplarını çektikten sonra, nihayet İstanbul'da terhis edildim. Terhisimin ilk haftalarında müthiş bir avarelik ve kararsızlık içinde kaldım. Ne yapmalı ve hayatta nasıl bir yol tutmalıydım? Yarım kalan tahsilime devam mı etmeliydim; yoksa terhis edilen birçok arkadaşım gibi, tahsilden vazgeçip bir iş hayatına mı atılsaydım? İçimi kemiren bu tereddüdü yenemiyor, bir türlü karar veremiyordum. Görüp konuştuğum kimseler beni hep tahsil hayatından soğutuyor ve bir iş tutmaya teşvik ediyordu.

Bir aralık, Sirkeci kahvelerinden birinde genç bir tüccar hemşerime rastladım. Mal almaya gelmiş. Bana ne yapacağımı ve ne iş tutacağımı sordu. Ben de kararsız olduğumu, fakat gönlümün tahsile dönmeye aktığını söyledim. "Şaşarım aklına, okuyup da kütüphane faresi olacağına, benim gibi iş yap da para kazan." dedi. Bilahare hırsının kurbanı olup genç ya-

şında ölen bu tüccar hemşerimin sözleri, zaten sallanan içimi, bütün bütün alt üst etti. Âdeta şaşkına dönmüştüm.

Nihayet, ilmine ve kemaline derin bir hürmet beslediğim Şevketi Efendi isminde eski müderrislerden bir zat vardı. Bu zatı ziyaret edip fikrini öğrenmeye karar verdim ve kendisini Çarşıkapı'daki evinde ziyaret ettim. Hoşbeşten sonra, Hoca bana ne yapacağımı sordu. Ben de kendisine kararsızlığımı anlattım. Bana şunları söyledi: "Tereddüdü bırak ve tahsile devam et. İnsan, ihtiyarlığa kadar ömrünün her çağında iş hayatına atılabilir ve az çok muvaffak olur. Fakat okuyup öğrenmenin muayyen bir çağı vardır. Sen bugün bu çağdasın. Bu çağı geçirirsen ona bir daha dönemezsin ve istidadına heder etmiş olursun. Okuyup öğren de sonra istersen tüccar ol. Bunda bir zararın olmaz."

Bu hikmet dolu sözler üzerine kararımı verdim ve pişman olmadım. Gariptir ki merhum Şevketi Efendi Hocanın bu güzel nasihati, yalnız benim değil, benim gibi tereddüt karanlığı içinde bocalayan diğer birinin de yoluna ışık tutmuştur. Filhakika, benden biraz sonra, terhis olup İstanbul'a gelen Kemal Galip Balkır ile buluştuk. Çok aziz ve kıymetli bir insan olan bu arkadaşım da tıpkı benim gibi şaşırmış kalmış, tahsil mi, iş hayatı mı tereddütleri içinde bunalmıştı. Kendisine merhum hocanın nasihatini anlattım ve kendi kararımı söyledim. Gözlerinin önündeki belirsizlik perdesi kalktı, yolu aydınlandı ve tahsil hayatına döndü. Kendisi hâlen Türkiye'mizin varlığı ile iftihar edeceği yüksek bir hukuk adamıdır ve bu sıfatla Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi İdare Hukuku Profesörü ve Devlet Şurası Başkanının sözcüsüdür. Allah Şevketi Efendi merhumu nur içinde yatırsın.[1]

[1] Ali Fuad Başgil, *Gençlerle Başbaşa*, s. 67-79 (Kısmî düzenlemelerle özetleyerek alınmıştır).

MÜMİNE TAVSİYELER

MEHMED ZÂHİD KOTKU (ö. 1980)

- Az ye.
- Az uyu.
- Az konuş.
- Cömert ol.
- Nefsine muhalefet et.
- Tevazulu, alçak gönüllü ol.
- Güler yüzlü ol.
- Dedikoduya karışma.
- Tefekkürü unutma.
- Mümkün olduğu kadar kimseden bir şey isteme.
- Katiyyen kimseyle münakaşa etme.
- Kimsenin ayıbını görme ve araştırma.
- Halka fazla meyletme.
- Kim bir şey isterse vermeye çalış.
- Tembellik etme.
- Zamanını boşa geçirme.
- Gaflet yerlerine hiç uğrama.
- Peygamber sallellâhu aleyhi ve sellemin sünnetine tam sarıl.
- Kardeşlerine itiraz etme, peki demeyi öğren.
- Ruhsatlarla değil, azimetle amel et.
- Muhakkak her gün Kur'an-ı Kerim'den bir bölüm oku.

- Dersini her gün muntazam yap.
- Tam edepli ol.
- Sabır dinin yarısıdır; unutma.
- Mekruhlardan mutlaka kaç.
- Şek ve şüpheden uzak ol, sıdk ehli ol.
- Öleceğini bilsen yalan söyleme.
- İzinsiz başkasının evine veya odasına girme.
- Aceleci olma.
- Asabi olma.
- Su-i zannı bırak.
- Hırsı bırak.
- Her şeyin sonunu tevekkül ile bekle, kadere her zaman teslim ve razı ol.
- Müslümana karşı aman buğzetme.
- Benlik taşıma:

  Eller yahşi, ben yaman
  Eller buğday ben saman
  de ve öyle de ol.

- Nefsini daima zemmet (kötüle).
- Dua ederken kardeşlerini unutma.
- Uyuyan kardeşinin uykusunu hayırlı bil.
- Şeytana fırsat verme, uyanık ol.
- Nefsine fırsat verme, kontrol et.
- Dilini zikrullahta daim eyle.
- Evinden dışarı çıkınca "nazar ber kadem" eyle, (ayak uçlarına bakarak yürü).
- Sadakayı unutma.
- Erken yat erken kalk.
- Akaid ve fıkıh öğren.
- Hadisleri öğren ve onlarla amel et, en az kırk tane.
- İlminle amil ol, bildiklerini uygula.
- Devamlı istiğfar ehli ol.
- Kimden bir nasihat duysan, kendi ayıplarını düşün.
- İbadetleri beğenmezlik etme.

• Haktan uzaklaştıracak kötü arkadaşın bulunmasın; varsa terk et!

• Asi kimselerin yüzüne bakma ki basiret gözün kapanır.

• Sabah akşam murakabeyi (iç kontrolü) elden bırakma.

• Kibir ve ucubu (amellerini ve kendini beğenmeyi) terk et.

• Namazın vaktinden evvel abdest al, ezan okunmadan camide bulunmaya çalış.

• Allah'ı ve ölümü aklından çıkarma.

• Yaptığın iyilikleri ve sana yapılan kötülükleri unut![1]

Abdülhâlik-ı Gücdevânî'nin sözünü de unutma! Ne dedi? (Vukûf-i zamânî) "Zamanını iyi bil!" dedi. Zamanını boşa kaçırma! Zaman bir kılıçtır. Sen onun kıymetini bilmezsen o seni keser atar. Binaenaleyh zamanın kıymetini bilmek için de aldığın nefesi, verdiğin nefesi, boşa alıp verme!.. Oyunla ve gafletle kaçırma bu zamanları...

Her nefes aldıkça ve verdikçe Allah Teâlâ'nın azametini ve bize olan lütuflarını düşün de huzur ile nefes al! Allah Teâlâ'nın huzurunda olduğunu unutma!.. Onun bizim her hâlimizi gördüğünü, bildiğini, hatta içimizden geçenleri de bildiğini; hatta ve hatta gelecekte yapacaklarımızı da bildiğini; geçmişte yaptıklarımızı da bildiğini unutma!.. Her hâlimize vâkıf yani... Hiçbir hâlimiz ondan saklı değil! Meleklerin yazışı ayrı...[2]

Biz bugün çok aldanmış durumdayız. Gaflet içindeyiz. Derviş olmayı isteyen çok... Her tarafta bunları talim eden de çok... Fakat gayeden hep uzak!.. Gaye, Allah demek ise de o gayenin kökü Allah Teâlâ'nın huzurundan ayrılmamaktır. Vukûf-i zamânî ki zaman an demektir. Dakika değil saniye değil, an... Bir an içerisinde, insan çeşitli kılıklara girebiliyor. Binaenaleyh, o anın nasıl geçtiğine bak!.. Hayırla mı geçti, şerle mi geçti? Hayırla geçtiyse, şükret Allah'a.

---

[1] Mehmed Zâhid Kotku Hazretlerinin hadis derslerinde tutulan notlardan derlemedir.

[2] https://mehmetzahidkotku. (İ'tikâf 1). 25 Temmuz 1980 tarihli sohbetten.

Eğer gafletle ve hayırsız bir şekilde geçtiyse, onlara da nedamet ve pişmanlıklarla tövbe ve istiğfar eyle!..

Onun için, büyüklerimizin hepsi –Nakşıbend Hazretleri de bunun içinde– diyorlar ki: "Bu, amelleri hesap etmektir." Her gün ve her akşam amellerini teraziye koy... Yani yirmi dört saatte yaptığın işleri teraziye koy, ölç... Bakalım ne yaptın? Hayırlı işler mi yaptın, yoksa zararlı işler mi yaptın? Bunu ölçmekle hepimizi mecbur tutuyor. Bunu ölçmedikçe ve bunu yapmadıkça dervişlikten uzaksın sen!

Allah demek; o boynumuzun borcu... Tesbih çekmek; boynumuzun borcu... İşte, namazlarımızda olduğu gibi. Fakat asıl anını boş geçirme!.. Gafletle geçirme!.. Allahsızlıkla geçirme anını... Her an gönlün Allah ile olsun. Elin işte olur, dilin sözde olur, kendin vazifende olursun... Fakat gönlünü Allah'tan ayırma!.. Netice buna bağlanıyor.

Her an için, Allah Teâlâ'nın huzurunda olduğunu bil!.. Çünkü o diyor ki: "Ben seninleyim, ben sizinle beraberim! Nerede olursanız olun, ben sizinle beraberim!"

"Ve huve meakum eyne mâ kuntum = Nerede olursanız olun, o sizinle beraberdir." Bunu diyen Allah Celle ve A'lâ... Sûre-i Hadîd'de[3] ve başka ayetlerde de mevcut.

Cenab-ı Peygamber de diyor ki:

"İmanın en efdali, en güzeli, Allah'ın seninle olduğunu bilmendir."[4]

Sen bil ki Allah seninledir, görüyor, biliyor. Her işine vâkıf. Kaçacak bir tarafımız yok!.. Bunu bildiğimiz hâlde de ne kadar kabahat ettiğimiz gözümüzün önünde... Bu da bizim gafletimizin bir eseri. Allah cümlemizi bu gafletten uyandırsın...

Onun için Müslümana lazım olan, uyanık olması ve her anını değerlendirmesi... "Benim bu anım nasıl oluyor da

[3] 57/Hadîd, 4.
[4] Taberânî, *Evsat*, VIII, 336; Munâvî, *Feydu'l-Kadîr*, II, 29.

boşa gidiyor? Niçin Allah'a yarar bir iş yapamadım? Niçin Allah'ın kullarına yarar bir iş yapamadım?" diyerekten üzülmesi lazım!..

Kitaplarda yazılı bunlar... Okuyanlar çok, fakat tatbik edenimiz yok!.. Zamanlarımız boşa gidiyor, gafletle kayboluyor. Bundan dolayı mesulüz. En kıymetli şey nefesimiz, en kıymetli varlığımız nefesimizdir; milyonlar kaybolsa zararı yok...

Dün bir yerdeydim, çok üzüldüm. O gittiğim evin önüne evler yapılmakta, kooperatif evleri...

"Kaç para bunlar?" dedim.

"Bir tanesine 25 milyon..." dediler.

dedim:

"Topu mu?"

"Yok, yok; bir katı!" dediler. "Gittik sorduk, alımkâr olduk. Bir katının yirmi beş milyon lira olduğunu ve bunların da kâmilen satıldığını, yalnız bir daire kaldığını söylediler." dediler.

Şaşırdım kaldım. Allah affetsin... Demek bizde milyonlar çok... Milyonların da kıymeti yok. Lazım olan insanın anını bilip Allah'ın huzurunda olduğunu bilip, Allah'a yarar iş yapabilmek... Allah'ın sevdiği ve razı olduğu bir kul olabilmek... Yoksa hepimiz geldik, hepimiz gideceğiz. Buna kimsenin şüphesi yok... Geldik; nasıl geldiysek öylece gideceğiz. Bu gün mü, yarın mı; o da belli değil. İnsanın daima hazırlık içerisinde olması lazım!..[5]

[5] https://mehmetzahidkotku (Abdülhâlik-ı Gücdevânî Hazretleri'nin Nasihati). 27 Haziran 1980 tarihli sohbetten.

ZAMANIN KIYMETİNİ BİLELİM

MAHMUD ES'AD COŞAN (ö. 2001)

Peygamber Efendimiz, "Zamanını bileni Allah rahmetine erdirsin." buyuruyor.[1]

Zamanını bilmek ne demek?

Zaman; iki olay arasındaki geçen süre. Zaman bu ve geçiyor, daima çalışıyor. Biz durduğumuz zaman, zaman durmuyor. Biz dursak da uyusak da zaman akıp gidiyor. Ömür bitiyor. Sayılı nefesler sayıca azalıyor, tükenmeye doğru gidiyor. Onun için "Zaman çok kıymetli bir sermayedir." denmiş.

Almanya'da dolaşıyoruz. Almancasını söyleyelim: Zeit ist geld. Yani, "Zaman para gibidir, zaman çok kıymetlidir." diyorlar. Para nasıl kıymetliyse; cepleri doldurduğu zaman insanın göğsünü kabartan kocaman kocaman paralar nasıl kıymetliyse; zaman da kıymetli...

Zaman herkeste var ama zamanı boşa harcıyoruz. Zamanın kıymetini bilmiyor çoğu kimse... Zaman kahvelerde gidiyor. Zaman stadyumlarda gidiyor. Zaman boş şeylerle geçiyor, elden kaçıyor. Ömür bitiyor, ortada bir şey yok... Dönüp baktığın zaman koca bir ömrü heder, boşa geçmiş

[1] Ali el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, III, 352; Munâvî, *Feydu'l-Kadîr*, IV, 29; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 488. Rivayet mevzu olarak değerlendirilmektedir. Bkz. Elbânî, *Daîfe*, IV, 253; *Daîfu'l-Câmii's-Sağîr*, s. 458.

bir ömür... Sonra çok kederleniyor insan, üzülüyor; "ah!" ediyor, "vah!" ediyor ama zaman bir daha geri gelmiyor. Zamanının kıymetini bilecek.

"Zamanın kıymetini bilmek" sözünden ben, birincisi; zamanın kadrini kıymetini, önemini bilmek diye anlıyorum. Zamanın çok kıymetli olduğunu, saniyesinin boş geçirilmemesi gerektiğini düşünüyorum, bir bu...

Bir de her zamanda, Müslümanın o zamana uygun olarak yapması gereken uygun bir iş vardır. Mesela Ramazan'da oruç tutması lazım. Cuma vaktinde Cuma namazına gitmesi lazım.

Cuma namazına gitmiyor, "Dükkânım açık, çalışıyorum." diyor. Allah "Cuma vaktinde ticareti bırakın, camiye gelin!"[2] diye buyurmuş. Haram işliyor, Allah'ın emrine aykırı iş yapmış oluyor. O zamanda cuma namazına gitmek lazım. Cuma namazı kendisine farz olmuş olan, erkek ve hür bir insanın cumaya gitmesi lazım!

Sabahleyin güneş doğmadan önce kalkıp sabah namazını kılması lazım! Mümkünse camide kılması lazım çünkü evde kılmasından yirmi yedi kat daha sevaplı... Cuma namazı kılınan bir camide namazı kılarsa elli kat sevap var.

Zamanın kıymetini bilmek önemli. Bir de "İçinde bulunduğu zamanda yapması gereken en önemli iş hangisi?" diye düşünüp onu yapmak lazım!

İçinde bulunduğun zamanı düşüneceksin: "Bugün günlerden ne? Günün hangi saati? Şu sırada ne yapmalıyım? Bu vakit namazını kıldım mı? Şu anda ben vaktimi neyle geçiriyorum, aslında neyle geçirmek lazımdı?" diye, insan zamanını böyle de bilebilir.

Efendimizin tavsiye buyurduğu "zamanı bilmek" konusu böyle de olabilir. Hem zamanın kıymetini bilmek hem

[2] 62/Cum'a, 9.

de hangi zamanda hangi sevaplı işi yapacağını bilip onu kaçırmamak...

Seher vakti tevbe ve istiğfar zamanıdır. Seher vakti, imsak kesilmeden önceki zaman, gecenin son bölümleri, sahura kalkıp da oruç tutacakların namaz kıldığı vakitler... O vakitler kalkıp abdest alıp namaz kılıp dua edip tevbe ve istiğfar etme zamanı...

Sabah namazı vaktinde sabah namazına gitmek lazım! Cuma namazının vakti gelince cumaya gitmek lazım! Akşamı, yatsıyı, ikindiyi zamanı gelince kaçırmamak lazım. Bunların hepsi önemli.

Zamanının içinde o anda ne yapması gerektiğini bilmiyorsa bilenlere bakmalı, sormalı, öğrenmeli. Eski büyüklerimizin yazdığı bazı güzel kitaplar vardır. Günün içinde yirmi dört saatin hangi saatini neyle geçirmesi gerektiğini anlatan kitaplar vardır. Bir günün, bir gecenin ameli diye bunları yazan kitaplar vardır. Ne kadar güzel... İnsan onları okumalı ve zamanının kıymetini bilerek, günün o saatinde hangi işi yapması gerektiğini bilerek zamanını değerlendirmeli, sevapları kazanmalı! İslam için çalışmalı. Ahireti için çalışmalı. Allah'ın rızasını kazanmak için çalışmalı. Hayırlı işte koşturmalı, şerli işten uzak durmaya gayret etmeli. Zamanını boşa harcamamalı.[3]

Hayatta düzenli bir şekilde çalışan, ciddi bir insan. Savruk değil, derbeder değil, laubali değil, gevşek değil. Sağlam, ciddi, sözü sağlam, özü sağlam,... vaadine sadık, vefalı, ciddi bir insan....Yamuk değil, çürük değil. Sağlam bir insan nasıl olur? O eğitimi de alıyoruz. Onun için burada toplantılara anında gelmeye dikkat edin. Saat ayarlansın... Ne dediler, beş dakika önce gelin toplantıdan. Neden? Tam vaktinde gelirseniz bile,... o zaman sandalyeleri çekmek,... gacırtı-gucurtu, oturma falan derken, sizin beş

[3] http://mecmerkezi.org/makale/71/makale.aspx

dakika geç gelmeniz bizim toplantımızı yarım saat geriye atıyor. Biz yarım saat geç toplantı yaparız burada, hava hoş bizim için, hava hoş bir şey değil ama eğer trene yetişecek idiysen, uçağa yetişecek idiysen hava aldın; uçağı kaçırırsın. Onun için saatinde gelmeye alışalım. Çok dikkat edelim, kendi kendimize söz verelim; saatinde geleceğim, anında oturacağım sandalyeme diye... söz verelim kendimize. Anında gelmek çok önemli. Ben fakültede ders verirken saatime bakardım, derse girilecek, mesela saat on birde dersim var. Gelmişim, on bire otuz saniye var... Saniyesine bakardım, vallahi bakardım. Saatimin saniyesine bakardım, ayarlı saat. Benim saatim iddialıdır... Saniyesini ben hesaplıyorum, dakikasını değil, saatini değil. Saniyesini hesaplardım. İçeri girerdim, çocuklara da söylerdim: "Saatinize bakın, 'on bir', 'sıfır sıfır' yani dakikası..., ondan sonra bir 'sıfır sıfır' daha, yani saniyesi de tamam."... Böyle saatime bakarak girerdim sınıfa. Neden yapardım bunu? Zamanın kıymetini öğrensinler diye. Ömür bir sermayedir, zaman çok değerlidir. Zamanı değerlendirmesini bilelim. Harcamayalım, gecikmeyelim, çürütmeyelim, yok etmeyelim, elden kaçırmayalım diye. Çok önemli. Tasavvufta da çok önemli: Derviş zamanını değerlendirmesini en iyi bilen insandır diye tarif ediliyor. Derviş zamanını boşa geçirmemesini bilen, değerlendirebilen insan diye tarif ediliyor. Zamanı bilmezse derviş, zamana aldırmazsa, zaman kılıç gibidir keser onu deniliyor. Cırt keser, testere gibi, motorlu testere gibi, hizar gibi cıızt kafasından ayağına kadar ikiye ayırır insanı. Zaman çok önemli. Sofi derviş zamanını gözetecek, o zaman içinde ne yapması gerekiyorsa onu bilecek ve yapacak. Benim şu anda ne yapmam lazım, onu yapacak, o çok önemli.[4]

[4] https://www.youtube.com/watch?v=RFZ9DhQMepc

ZAMANDA İSRAF

OSMAN NÛRİ TOPBAŞ

İnsanoğlunun gerek meccânen, gerekse çalışıp kazanarak nâil olduğu bütün nîmetler, Cenâb-ı Hakk'ın bir lutfudur. Zîrâ nîmetleri yoktan var eden de, onları elde etmek için kulun muhtaç olduğu istîdat ve kuvveti ihsân eden de, Hak Teâlâ'dır. Bu bakımdan insanoğlu, sâhip olduğu nîmetlerin, aslında sırf Allâh'ın bir lutfu olduğunu hatırından çıkarmamalıdır. Bunların, günün birinde hesâbı verilecek emânetler hükmünde olduğunun idrâki içinde yaşamalıdır. Zîrâ âyet-i kerîmede:

"Bizim sizi boşuna yarattığımızı ve tekrar huzurumuza döndürülüp hesap vermeyeceğinizi mi sandınız?"[1] buyurulmaktadır.

Dolayısıyla, sâhip olduğumuz maddî ve mânevî nîmetleri kullanırken, tamâmen serbest bırakılmadığımızı ve bunları rızâ-yı ilâhîye muvâfık bir şekilde kullanmak mecbûriyetinde olduğumuzu düşünmemiz îcâb eder.

Rabbimiz diğer bir âyet-i kerîmede de:

"Nihâyet o gün (dünyâda faydalandığınız) nîmetlerden elbette ve elbette hesâba çekileceksiniz."[2] buyurarak bü-

[1] 23/Mu'minûn, 115.
[2] 102/Tekâsur, 8.

yük hesâbı hatırlatmakta ve mes'ûliyetimizi vurgulamaktadır.

Yâni Cenâb-ı Hak, lutfettiği nîmetleri elde etme yollarında olduğu gibi onları kullanmada da uyulması gereken birtakım ölçüler tâyin ve tesbit etmiştir. Bunları da, "helâller ve haramlar" olmak üzere beyan buyurmuştur. İşte israf da, Allâh'ın rahmet ve muhabbetini kaybetmeye, üstelik ilâhî gazabı celbetmeye sebebiyet veren haramlardan biridir. Âyet-i kerîmede şöyle buyrulur:

"...İsrâf etmeyin; çünkü Allâh isrâf edenleri sevmez."[3]

Zamanda İsraf

İnsanoğlunun gaflet ve nisyânı sebebiyle en çok içine düştüğü hatalardan biri de zaman isrâfıdır.

Hayat, Cenâb-ı Hakk'ın her canlıya bir defâ kullanmak üzere bahşettiği ve muayyen bir zamanla tahdîd buyurduğu son derece kıymetli bir nîmettir. Zamanı, onun değerine en lâyık amellere sarf etmek şarttır. Çünkü hayatta her an yapılabilecek birden fazla iş vardır. Fakat bunların o an için en ehemmiyetli olanlarını öne almak ve diğerlerini de ehemmiyet derecelerine göre sıraya koymak, zamanı gereği gibi kullanabilmek için dikkat edilmesi gereken mühim bir düsturdur.

Meselâ bir annenin çocuğuna süt emzirmesi, merhamet ve şefkatinin îcâbı güzel bir davranıştır. Ancak evde yangın çıktığında çocuğuna süt vermeye devâm etmesi büyük bir hamâkat ve vebâldir. O esnâda bir kova su ile de olsa yangını söndürmeye gayret etmelidir. Zîrâ bu vazîfe, diğerine göre daha hayâtî bir ehemmiyet arz etmektedir. Şâyet bu hususta tembel davranırsa bir müddet sonra kendisi ve evlâdı da o yangının içinde helâk olacaktır.

Aynen bunun gibi, günümüzde de zamanın nezâketi

[3] 6/En'âm, 141.

sebebiyle, diğer işlerden daha çok, Allâh'ın dînine revaç verebilmek, zaman husûsundaki mes'ûliyetimizin îcaplarındandır.

Vakti en güzel şekilde değerlendiren ashâb-ı kirâm için hayâtın en zevkli ve mânâlı anları, insanlara tevhîd mesajını ilettikleri zamanlar idi. İdâm edilmek üzere olan bir sahâbî kendisine üç dakîka zaman tanıyan bedbahta teşekkür etmiş ve:

"Demek ki sana hakkı tebliğ edebilmek için üç dakîkalık vaktim var. Umulur ki hidâyet bulursun." demiştir.

Günümüzde de bir kısım insanlar îmansızlık ve ahlâksızlık erozyonunda kaybolup giderken, onlara tatlı bir lisan ile yaklaşarak İslâm'ın güzelliklerini, zarâfet ve nezâketini aksettirmek, her mü'min için büyük bir îman ve vicdan borcudur.

Son derece kıymetli bir sermâye olan zamanı, boş ve abes şeylerle israf etmek, âhiret hayâtını tehlikeye atmaktır. Bu yüzden, gaflet perdelerini aralayabilenler için zaman, hiçbir şeyle kıyaslanamayacak derecede kıymetli bir nîmettir. Cenâb-ı Hak Asr Sûresi'nde:

"Asra (zamana) yemin ederim ki insan gerçekten ziyan içindedir. Bundan ancak îmân edip sâlih ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler müstesnâdır."[4] buyurmaktadır.

Zamana yemin ile başlayan bu sûrede; îman, amel-i sâlih, hakkı ve sabrı tavsiye ile ihyâ edilmeyen zamanların israf edildiği ve bir hüsran vesîlesi olduğu bildirilmektedir. Zamanı hakkıyla değerlendirebilenlerden istisnâ kaydıyla bahsedilmesi de, insanların bu hususta ekseriyetle aldandıklarına işâret eden acı bir hakîkattir.

Cenâb-ı Hak, kullarının zamanı kullanma husûsunda

[4] 103/Asr, 1-3.

hüsrandan kurtularak ilâhî ikramlara nâil olabilmeleri için şu tavsiyede bulunmaktadır:

"Bir işi bitirince, hemen başka işe giriş, onunla uğraş! Hep Rabbine yönel, (O'na yaklaş!)"[5]

Yâni ibâdet ve hayırlı işlerin biri bittiğinde hemen diğerine koşmak, herhangi bir zamanın ibâdetsiz ve hayırdan uzak geçmesine fırsat vermemek îcâb eder. Çünkü hayat, bize uhrevî saâdeti kazanmak için verilmiş bir nîmettir. Ölüm ise bir borç senedinin îfâ zamanını gösteren ödeme târihi gibidir. Bir tüccar, borcunu ödemek için hazırlık yapmak üzere alacaklıya bir senet verir. Bundaki vâde, o zaman zarfında ödenecek miktarı hazırlamak içindir. Dünyâ hayatı da bize âhireti kazanmak ve ilâhî rızâya nâil olmak için verilen bir mühletten ibârettir. Nasıl bir tüccar, ödeyeceği senedin vâdesini ciddiye almaz, kendisine tanınmış olan müddet zarfında hazırlıkta bulunmaz ve neticede ödeme günü büyük bir sıkıntıya düşerse, insanoğlu da Allâh'ın kendisine verdiği ömür mühletini iyi kullanmadığı takdirde hüsrâna uğramaktan kurtulamaz. Çünkü her insan, doğduğu andan itibâren, tahakkuk müddeti meçhul bir ölüm hükmü ile mahkûmdur. Bu hükmün gerçekleşme zamanı ise Azrâil –aleyhisselâm– ile karşılaşacağı andır. Üstelik senette ödeme târihi belli olduğu hâlde, insan ömrünün mutlak olan nihâyeti meçhul kılınmıştır. Bu da hesap vermeye her an hazır olmayı gerektiren, dehşetli bir gerçektir.

Tasavvufî terbiyenin en mühim esaslarından biri olan "Vukûf-i Zamânî" de zaman nîmetini çok hassas bir şekilde kullanmanın zarûrî olduğunu ifâde etmektedir. Buna göre nefsini tezkiye, kalbini de tasfiye etmek isteyen bir mü'min, ecelin meçhûliyeti dolayısıyla her an kendini muhâsebe mecbûriyetinde bulunduğunun idrâki içinde olup vaktini sâlih amellerle değerlendirmelidir. Lüzumsuz

[5] 94/İnşirâh, 7-8.

işleri terk ederek mânâsız konuşmalardan uzak durmalı, yâni Hazret-i Mevlânâ'nın ifâdesi ile lisânını "sözün maskarası" olmaktan muhâfaza etmelidir. Zîrâ Cenâb-ı Hak Kur'ânî ifâde ile "kurtuluşa eren" mü'minlerin bir vasfını da şöyle beyân buyurmaktadır:

"Onlar boş ve faydasız şeylerden yüz çevirirler."[6]

"...Boş söz ve işlere rastladıklarında vakarla oradan geçip giderler."[7]

Sâlih bir mü'min, her an kendi iç âleminden haberdâr olup, istiğfar, hamd, şükür ve rızâ hâlinin hangi seviyede olduğunu tefekkür etmelidir. Her bir uzvunda mevcut olan sayısız nîmetleri ve onların şükrünü muhâsebe ederek gafletle tükettiği zamanlar için tevbekâr olmalıdır. Gafletten sakınarak lüzumsuz istikbâl endişelerinden kurtulmalı ve içinde bulunduğu hâlin ihyâsıyla meşgûl olmalıdır. Diğer bir ifâdeyle "İbnü'l-Vakt" yâni ömrünün ve husûsiyle fiilen içinde yaşadığı vaktin kıymetini bilen ve onunla en güzel şekilde âhiretine hazırlık yapan kâmil bir mü'min olmalıdır. Zîrâ zamanın boşa harcanması, en büyük nedâmet sebeplerindendir. Nitekim Allâh Rasûlü –sallâllâhu aleyhi ve sellem-: "Cennet halkı, başka bir şeye değil, sadece, dünyâda Allâh'ı zikretmeksizin geçirdikleri anlara, hasret ve nedâmet duyacaklardır!"[8] buyurarak vakitlerin, ebedî hayat sermâyesi olacak hayırlı amellerle değerlendirilmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Çünkü nîmetler elden gittiğinde, pişmanlık fayda vermez. O hâlde, fırsat eldeyken hayâtımızı sâlih amellerle değerlendirmek zorundayız. Her uzvun şükrünü hakkıyla edâ etmeye çalışmalıyız. Meselâ lisan nîmetini, kalblerimize şifâ olan zikrullâh ile ihyâ etme gayreti içinde olmalıyız.

---

[6] 23/Mu'minûn, 3.
[7] 25/Furkân, 72.
[8] Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, X, 73-74.

Peygamber Efendimiz –sallâllâhu aleyhi ve sellem–, muhtereme Hafsa vâlidemize şu tavsiyede bulunmuştur:

"Yâ Hafsa! Çok konuşmaktan sakın. Allah'ın zikri dışındaki çok konuşmalar kalbi öldürür. Fakat Allâh'ı çokça zikret! Çünkü bu kalbi diriltir."[9]

Cenâb-ı Hak iki husûsa çok dikkat etmemiz için bizi şöyle îkaz buyuruyor:

"Herhangi birinize ölüm gelip de: "Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka versem ve sâlihlerden olsam!" demeden önce, size verdiğimiz rızıktan infâk edin."[10]

Ömrünü ziyân edenlerin feryatlarını ve mâzeretlerinin geri çevrilişini canlandıran şu âyet-i kerîme de, ne kadar ibretlidir:

"Onlar orada imdâd istemek için: "Ey Yüce Rabbimiz! Ne olur, bizi buradan çıkarıp dünyâya geri gönder de, daha önce yaptıklarımızdan başka, sâlih ameller yapalım!" diye feryâd ederler. Allâh Teâlâ onlara şöyle buyurur: "Biz size, düşünüp ibret alacak ve hakîkati görecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Hem size peygamber de gelip îkâz etti. Öyleyse tadın azâbı! Zâlimlerin hiçbir yardımcısı yoktur!"[11]

Hayattaki bütün nîmetlerde olduğu gibi zaman israfının ana sebebi de, ölümü lâyıkıyla idrâk edememek veya bu müthiş hakîkati kendimizden uzak görmek gafletidir. Hâlbuki hadîs-i şerîfte: "Bütün zevkleri kökünden yok eden ölümü çokça hatırlayınız!" buyrulur.[12] Bu îkâz-ı nebevîye rağmen devâm eden lâkaydîliklerin, günün birinde acı bir azap faslı olacağı muhakkaktır.

Rasûlullâh –sallâllâhu aleyhi ve sellem– birgün: "Ölüp

---

[9] Ali el-Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, I, 439/1896.
[10] 63/Munâfikûn, 10.
[11] 35/Fâtır, 37.
[12] *Tirmizî*, Kıyâme, 26.

de pişmanlık duymayacak hiçbir kimse yoktur." buyurmuşlardı. Ashâb-ı kirâm: "Onun pişmanlığı nedir yâ Rasûlallâh?" diye sordular. Efendimiz: "Muhsin bir kişi ise, bu hâlini daha fazla artırmamış olduğuna; kötülük eden bir kişi ise o kötülükten vazgeçmemiş olduğuna pişman olacaktır." buyurdular.[13]

İnsan, kendi üzerinde ve kâinât manzûmesinde sergilenen ilâhî kudret akışlarına gönül gözüyle nazar ettiğinde, kendini, dünyâ hayâtını nasıl yaşaması gerektiği husûsunda düşünmeye mecbûr hisseder. İnsanı hayatta en çok alâkadar etmesi gereken en büyük gerçek de, "ölüm" hâdisesidir. O muhteşem vedâ ânı, insan için ne büyük bir ibret tablosudur. Ölümü bilen, fânî lezzetlere; âhiret yolcusu olduğunu bilen de dünyâ misâfirhânesindeki oyuncaklara aldanmaz, onlarla oyalanıp vakit kaybetmez. Âyet-i kerîmede: "Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık. Biz onları hak bir sebeple ve hikmetle yarattık. Fakat onların çoğu bunu bilmezler."[14] buyrulmuştur.

Bütün fânî nîmetler bir kişide toplansa ve o, huzur ve saâdet içinde bin yıl yaşasa ne fayda!.. Sonunda gireceği yer, şu bastığımız kara toprağın altı değil midir?! İnsan ibret almaz mı ki, her fânî varlığın tâzelik ve zindeliği zaman değirmeninde dâimî bir sûrette öğütülmektedir. Âhiretten habersiz yaşanan bir dünyâda nefsânî hayâtı besleyen iltifatları kalıcı, dünyâ oyuncaklarını da sâhici zannetmek, ebedî istikbâl adına ne korkunç bir aldanıştır!.. İmâm Şâfiî Hazretleri'nin ifâdesiyle: "Kervanların, yolculuk esnâsında ev inşâ etmeleri akıl kârı mıdır?"

Böyle gâfilâne yaşanan bir hayat; çocuklukta oyun, gençlikte şehvet, erginlikte gaflet, ihtiyarlıkta elden giden-

[13] *Tirmizî*, Zuhd, 59.
[14] 44/Duhân, 38-39.

lere hasret, bin bir türlü çırpınış ve nedâmetten ibârettir. Hâlbuki ölüm, insanı her an pusuda beklemektedir. Âhiret düşüncesinden mahrum bir vaziyette dünya ferahlığı elde etmek için dünyâ süslerine bürünerek son gününe kadar fânî lezzetlerle yorulanların hâli, ne hazin bir ömür israfı ve ne acı bir tükeniştir!.. Hiç ölmeyecekmiş gibi zamanlarını helâk edenler, bir gün o ziyân ettikleri zamanlar için ne büyük bir nedâmet ve hasret duyacaklardır!..

Kendilerini nefsânî arzulara teslîm edenler, nefis planında ömürlerini devâm ettirmek için kabir ve onun ötesini düşünmekten sürekli kaçarlar. Bu bakımdan sînesine girecekleri ölüm, onlar için bir istikbâl endişesine dönüşür ve dehşetli bir kâbus kesilir. Çünkü her insan hayâl ettiği ve gönül verdiği dünyâda yaşamak ister. Bu dünyâyı îmâr ederek âhiretini harâbe hâline getiren bir kimse, hiç kâşâneyi bırakıp da harâbeye gitmek isteyebilir mi? Bunun aksine, âhiretini mâmûr eden bir mü'min de, ölümü kâbus gibi görüp, dehşet ve ıztırap içinde kıvranır mı?

Hazret-i Mevlânâ, dünyâ esâretinden kurtulup ebedî saâdete kavuşmanın yolunu şöyle gösterir:

"Mala mülke fazla sarılma ki, vakti gelince kolayca bırakabilesin! Hem kolayca verip gidesin, hem de sevap kazanasın! Sen, seni sımsıkı tutana sarıl ki, Evvel de O'dur, Âhir de O'dur." "İnsanların çoğu bedenlerinin ölümünden korkarlar. Asıl korkulması gereken husus kalblerin ölümüdür."

Her canlı için takdir edilmiş olan bir son nefes vardır ki, bunun bertarâf edilmesi ve dünyâ hayâtının belli bir müddet daha devâmı sağlanamaz. Zaman, –âdetullâh îcâbı– memur olduğu minvâl üzere akıp gitmeye devâm eder. Dünyâ hayâtında her şeyi satın almak veya geri almak azçok mümkündür, lâkin geçen zamanı asla... Küçük bir altın parçasının çöpe atılmasına kimse kayıtsız kalamazken –ne tuhaftır ki–, milyonlarca altın vererek satın alınamaya-

cak zamanın boş işlerle heder olmasına ekseriyetle lâkayd kalınmaktadır.

Feridüddîn Attar –kuddise sirruh–, öğütlerinde şöyle buyurur: "Elden gittikten sonra dört şey geri döndürülemez: Ansızın ağızdan çıkan bir söz, yaydan fırlayan bir ok, olmuş bir kazâ ve boşuna harcanan bir ömür."

Bir Hak dostu, zamânın kıymetini iyi idrâk ederek gaflete düşmememiz ve günlerimizi lâyıkıyla değerlendirebilmemiz husûsunda şu tavsiyelerde bulunur:

"Zaman zaman hastahânelere giderek hastaları ziyâret et! O muzdaripler gibi hastalıklara müptelâ olmadığını ve üzerindeki sıhhat nîmetini düşünerek hâline şükret! Zaman zaman hapishânelere giderek oradaki mahkumların bin bir ıztırapla dolu zindan hayatlarını tefekkür et! Cinâyetlerin bir anlık gaflet veya cinnet netîcesinde işlendiğini, diğer taraftan mazlûm olarak hapse düşüp o cefâya katlananların da bulunduğunu, onların yerinde kendinin de olabileceğini düşün! Allâh Teâlâ seni bu hâle düşmekten muhâfaza ettiği için O'na şükret! Oradakilerin selâmeti için de duâ et! Sonra kabristanlara git, oradaki mezar taşlarından hâl lisânı ile yükselen sessiz feryatları, âh u figânları dinle, ömür nîmetini kaybettikten sonra pişmân olmanın bir fayda vermeyeceğini düşünerek vakitlerinin kıymetini bil! Mezarda yatanlar için bir Fâtiha oku ve bundan sonraki günlerini hamd, şükür ve zikir ile değerlendirmeye gayret et!"

Demek ki bir mü'min, Cenâb-ı Hakk'ı hiçbir zaman ve mekânda unutmadan sâlihâne bir hayat yaşamaya gayret etmelidir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Allâh'ı unutan ve bu yüzden Allâh'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın! İşte onlar fâsık olanlardır."[15]

Ebû Abdurrahman es-Sülemî, zamanı ziyân etmenin ve

[15] 59/Haşr, 19.

dünyâdan başka kaygıları olmayan kimselerle fazla düşüp kalmanın, nefsin en büyük ayıplarından olduğunu bildirdikten sonra, bunun tedâvîsini şöyle îzâh eder:

"Zamanı, hayattaki en değerli şey bilmek ve çok değerli olan zamanı yine kendisi gibi değerli faâliyetlerle, yâni Allâh'ı zikretmek, dâimî bir ibâdet hâlinde olmak ve kalbe ihlâsı yerleştirmeye çalışmakla geçirmek îcâb eder. Allâh Rasûlü –sallâllâhu aleyhi ve sellem-: "Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi, müslümanlığının güzel olmasındandır." buyurmuştur.[16]

Zamanın kıymetini takdîr edip onu kalbî bir teyakkuz içinde değerlendirmenin mecbûriyetini bildiren hadîs-i şerîflerde şöyle buyrulur:

"Beş şey gelmeden önce beş şeyi ganîmet bil: İhtiyarlığından önce gençliğini, hastalanmadan önce sıhhatini, fakirliğinden önce zenginliğini, meşgul zamanlarından önce boş vakitlerini ve ölümünden önce hayâtını!"[17]

"Kıyâmet gününde dört şeyden sorgulanmadıkça, kulun ayakları yerinden kımıldamaz:

1. Ömründen; onu ne ile yok etti?
2. Gençliğinden; onu nerede çürüttü?
3. Malından; onu nereden kazandı ve nereye sarf etti?
4. İlminden; onunla ne yaptı?"[18]

"İki nîmet vardır ki, insanların çoğu bu nîmetleri kullanmakta aldanmıştır: Sıhhat ve boş vakit."[19]

Cenâb-ı Hak, lutfettiği maddî-mânevî bütün nîmetlerden âhirette biz kullarını hesâba çekeceğini birçok âyet-i kerîme ile beyân buyurmuştur. İslâm âlimleri, ilâhî hesâba mevzû olan en mühim nîmetlerin neler olduğu husûsunda farklı îzahlarda bulunmuşlardır: İbn-i Mes'ûd –radıyellâhu anh–,

[16] *Tirmizî*, Zuhd, 11.
[17] Hâkim, *Mustedrek*, IV, 341; Buhârî, Rikak, 3; *Tirmizî*, Zuhd, 25.
[18] *Tirmizî*, Kıyâme, 1.
[19] Buhârî, Rikak, 1.

bunların, "emniyet, sıhhat ve boş vakit" olduğunu söylemiş, Muâviye bin Kurre –rahmetullâhi aleyh– de; "Kıyâmet günü en şiddetli hesap, boş vaktin hesâbıdır." buyurmuştur.[20]

İmâm Gazâlî Hazretleri'nin vakit isrâfına karşı şu îkazı çok ibretlidir: "Oğul! Farzet ki bugün öldün. Hayâtında geçirdiğin gaflet anlarına ne kadar üzüleceksin. Âh, keşke diyeceksin. Lâkin heyhât!"

Cüneyd-i Bağdâdî Hazretleri de şöyle buyurur: "Dünyânın bir günü, âhiretin bin yılından hayırlıdır. Zîrâ kazanç ve kayıp keyfiyetleri bu dünyâya âittir. Âhirette artık kazanmak veya kaybetmek yoktur."

Boşa harcanan zaman, telâfîsi mümkün olmayan acı bir kayıptır. Zîrâ geçmişe âit bütün dosyalar kapanmıştır. Ancak israf edilen zamanların nedâmetiyle; duâ, tevbe ve istiğfâra yönelerek her an Hakk'a iltică hâlinde bulunmak sûretiyle o kayıpların, hiç olmazsa mânen telâfîsi için gayret göstermeliyiz.

Hayat ırmağı çok hızlı bir şekilde akıp gitmektedir. İlâhî irâde ile tahdîd edilmiş olan fânî ömrümüzün günleri, bir bardağı dolduran damlalar gibidir. Her geçen gün, sınırlı hayatımızın bitme noktasına doğru ilerlediğimizi, dünyâdan bir gün daha uzaklaşıp kabre bir gün daha yaklaştığımızı unutmamalıyız. Ecel vakti bize meçhûl olduğundan, her an Azrâil –aleyhisselâm– ile karşılaşabileceğimizi hatırımızdan çıkarmamalıyız ki son nefesimizde kendi dramımızı seyretmeyelim. Şâir Necib Fâzıl'ın veciz ifadesiyle:

O demde ki perdeler kalkar, perdeler iner;
Azrâil'e "hoş geldin" diyebilmekte hüner!..

Dindarlık, sâdece Ramazan ayına ve muayyen günlere mahsus değildir; ömürlük bir takvâ hayatıdır. Bu bakımdan Ramazan'dan sonraki aylarda da zamanımızı değerlendirme husûsunda gafletten sakınmalıyız. Tıpkı Ramazân-ı

[20] Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, X, 504.

Şerîf gibi ilâhî irâde ile sınırlandırılmış olan ömürlerimizi, kulluk heyecânı ve âdâbı ile geçirmeye gayret edelim ki; âhiretimiz, bayram günümüz olsun. İhlâslı niyet ve amellerle îfâ ve ihyâsına gayret ettiğimiz bu Ramazân'ımızı –Rabbimizin lütfuyla– aynı rûhaniyet ve feyiz ile gelecek senenin Ramazân'ına bağlayabilme azmi içinde olmalıyız.

Diğer taraftan düşünecek olursak istikbâl; müjdeler kadar, tehlikelerle de doludur. Ömür takvimimizden kaç yaprağın kaldığı ve gelecek Ramazan'da hayatta olup olmayacağımız meçhûldür.

Cenâb-ı Hak, âyet-i kerîmede buyurduğu vechile, yakîn (ölüm) gelinceye kadar kulluk hâlinde bulunmamızı ve müslümanlar olarak can verebilmemizi ihsân eylesin. İsraftan uzak bir ömür sürerek, iç ve dış âlemimizde îtidâl ve muvâzeneyi ikâme edebilmemizi ve lutfettiği zaman nîmetini hayr u hasenâtla tezyîn edebilmemizi cümlemize nasîb eylesin! Âmîn!..[21]

[21] Bkz. 15/Hicr, 99; 3/Âl-i İmrân, 102. Osman Nûri Topbaş, "Zamanda İsraf", *Altınoluk*, Kasım 2005, sayı: 237, s. 32-37. Yazıdaki imlâ sisteminde değişiklik yapılmamıştır.

ZAMAN BİLİNCİ

BÜNYAMİN ERUL

Belki de hiçbir din, hiçbir kültür ve medeniyet, zamana son hak din İslam kadar önem atfetmemiştir. Zaman, Yüce Rabbimizin insanoğluna verdiği nimetlerin en başında yer alır. Yeryüzündeki birçok nimetin alternatifi veya yitirilmişse telafisi mümkün iken, geçen hiçbir anın geri getirilmesi asla mümkün değildir. Önemine binaen Kur'an-ı Kerim'de bazı sureler, Asr, Duhâ, Leyl, Fecr, Cum'a, Felâk gibi zaman ifadelerine yeminle başlar, isimlerini de bu ifadelerden alır. Yine pek çok ayette dehr, karn, asr, sene, yaz-kış, ay, gece-gündüz, sabah-akşam, kuşluk vakti, zeval ve gurub vakti, gece yarısı, an gibi vakitlerden söz edilir. Bazen "süresi elli bin yıl olan bir günden"[1] bazen de "göz kırpması veya daha az bir zamandan" bahsedilir.[2] Hatta Yüce Rabbimiz öyle bir zamandan söz eder ki o vakit insan henüz adı anılan bir varlık bile değildir.[3] Yine Kur'an'da öyle bir saatten bahsedilir ki kıyametin kopuşunun kastedildiği bu anın ne zaman gerçekleşeceğini Allah'tan başka hiç kimse bilemez.[4] İşte Cenab-ı Hakk'ın bu iki zaman dilimi

[1] 70/Me'âric, 4.
[2] 16/Nahl, 77.
[3] 76/İnsân, 1.
[4] 7/A'râf, 187.

arasında insanoğluna verdiği kesintisiz nimetin adıdır zaman. Biz insanlar açısından ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'le başlayan bu kesintisiz nimet, yüzlerce asırdır, binlerce neslin üzerinden akıp gider.

Asır, yıl, ay, hafta, gün, saat, dakika, saniye, salise ve an... En uzunundan en kısasına kadar, her zaman dilimi geçer gider ve bir daha asla gelmez geri. Değerlendirebilenler için ne büyük servettir onlardan her biri. Özellikle asrımızda bırakın yılları, ayların, dakikaların, saniyelerin önemi hepimizin malumudur. Modern insan, bilim ve teknoloji ile ekonomide âdeta zamanla yarışmakta, en kısa zamanda en iyi işi yapma yarışındadır.

Aslında her anından sorumlu olan Müslüman için de en kısa bir zaman diliminin önemi büyüktür. Sayılı günleri ve sınırlı bir ömrü olan Müslüman, sahip olduğu zaman bilinci ile âdeta kendisiyle yarışır. Bunun en güzel örneklerini büyük İslam âlimlerinde görürüz. Öyle âlimlerimiz vardır ki elleriyle yazdığı bir kitabı bitirdiğinde, onu baştan sona kontrol etmeyi bile zaman israfı sayar ve hemen bir sonraki kitabını yazmaya koyulur. Onlar, Yüce Rabbimizin Resul-i Ekrem Efendimizin şahsında her birimize, "*Bir işi bitirince diğerine koyul.*"[5] şeklindeki buyrukla amel etmişlerdir. Yine onlar kültürümüzdeki, "İki günü eşit olan ziyandadır." anlayışını başarıyla uygulamışlardır. Onlar, Yüce Allah'ın Asır suresindeki şu tespitin idraki içinde yaşamışlardır: "Asra yemin ederim ki insan gerçekten ziyan içindedir. Bundan ancak iman edip iyi ameller işleyenler, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır."

Şu hâlde ziyanda olmamak için öncelikle asrın, zamanın kıymetini bilmemiz gerekmektedir. Geçen zaman geri gelmeyeceğine göre, gelecek zamanı ne kadar yaşayabileceğimizi de bilemeyeceğimize göre eldeki ve önümüzdeki

[5] 94/İnşirâh, 7.

zamanı çok iyi değerlendirmeliyiz. Yeni bir günü, yeni bir haftayı, yeni bir yılı, sanki son gün, son hafta, son ay ve son yılmış gibi her şeyden daha aziz bilmeliyiz. Bir zamana şahit olmalıyız, zaman da bize ve yaptıklarımıza! Zamanın kadrini kavradığımız gün, zamanın sahibi olan Rabbimizi de tanımışız demektir. Diğer bir ifade ile Allah inancımız ile zaman bilincimiz arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Sözün özü, Allah ve âhiret inancı olanlar, aynı zamanda zaman bilinci olanlardır. Ergenlikten itibaren ömrünü nasıl geçirdiğinin, zamanı nasıl harcadığının hesabını vereceğine inananlardır.

Dinimizdeki sorumluluk anlayışına göre "Yüce Allah, kişiyi ancak verdiğinden ve ancak gücü nispetinde sorumlu tutar." Bu yüzdendir ki, her birimize âhirette sorulacak ilk soru, bir ayet-i kerimede de ifade edilen, "Dünyada ne ile meşgul idiniz? Ne yaptınız?" sorusu olacaktır.

"İki nimet vardır ki insanların çoğu (onları değerlendirme hususunda) aldanmıştır: Sağlık ve boş zaman."[6] buyuran Sevgili Peygamberimizin ashabından birine söylediği şu hikmetli tavsiyesi ne kadar manidardır: "Beş şey gelmeden önce beş şeyin değerini iyi bil: ölümden önce hayatın, meşguliyetten önce boş zamanın, yokluktan önce varlığın, ihtiyarlıktan önce gençliğin ve hastalıktan önce sağlığın."[7]

Ne var ki Allah ve Resulünün zamana verdikleri bu kıymet ve öneme paralel bir duyarlılığı bugün pek çok Müslümanda görebilmek maalesef mümkün değildir. Bırakın zamanın kıymetini bilmeyi, böyle bir nimet karşısında bizdeki duyarsızlık hatta vurdumduymazlık içler acısıdır. Oysa Müslümanlar olarak bizlerin sağlam bir zaman tasavvuruna sahip olmamız, zaman bilincini geliştirmemiz, zamanın

---

[6] Buhârî, Rikâk, 1.
[7] Hâkim, *Mustedrek*, IV, 341.

bize verilen en değerli nimet olduğunu bilmemiz gerekmektedir. Ne yazık ki dilimize ve kültürümüze de yerleşmiş olan "Zaman çok kötü!" "Zaman öldürmek.", "Zamanım yok!" "Zamane çocuğu!" "Zaman sana uymazsa sen zamana uy!" şeklindeki söylenmeler, aslında zamana nasıl baktığımızın birer göstergesidir. Hâlbuki değeri bilindiği ve değerlendirildiği müddetçe zaman daima iyidir, mübarektir. Yaşadığı en küçük zamandan sorulacağı bilinciyle hareket edip zamanı değerlendirerek "iyi ve aydınlık" kılacak da aksini yaparak onu "kötü ve karanlık" hâle getirecek de biziz.

Unutmamak gerekir ki Müslümanlar açısından zaman apayrı bir sorumluluktur. Zira nefes alıp verdiğimiz her bir an bile bir kulluktur. Her anın, her dakikanın hesabını vereceğimize inanırız biz. Ona göre yaşar, ona göre zamanı, ayları, günleri değerlendiririz. Maalesef kültürümüzde "zaman öldürmek" diye bir kullanım varsa da kitabımızda, inancımızda böyle bir mana ve mefhum yoktur. Sözüm ona "zaman öldürenler" aslında kendi ruhlarını öldürmekten başka bir şey yapmazlar. "Felekten bir gün çalalım." diyenler, sadece kendi ömür sermayesini çarçur etmektedirler. "Delikanlıdır, gençtir gezecek, eğlenecek." diyenler, insanın baharını kışa, en güzel fırsatlarını boşa çıkarmayı marifet sayarlar ne yazık ki! Arap özdeyişinde denildiği gibi "اَلْعَيْبُ فِينَا نُعِيبُ زَمَانَنَا = Ayıp bizdedir amma, zamanımızı ayıplarız!"

Müslüman açısından zaman, öldürülecek bir şey değil, tam tersine planlanacak bir unsurdur. Çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık... Yahut yirmi dört saatlik bir gün planlanır, ezanlarla, namazlarla... En bereketli seher vakti ile başlanır güne. Geceyi de gündüzü de onların sahibi olan, baş eden Allah'ı razı edecek şekilde değerlendirir Müslüman.

Allah Rasulünün şu mesajı ne kadar da çarpıcıdır: "Tüm

insanlar sabaha çıkar. Her biri nefsini satışa sunar. Ya (iyi işler yaparak) nefsini azat eder. Yahut (kötü işler yaparak) nefsini helak eder."[8] Yani ya kulluk ve sorumluluk içerisinde yaşayarak özgürlüğüne kavuşur kazanır yahut nefsinin kulu, kölesi olarak helak olur ve kaybeder. İşte bu bilinç ve inançla seherde güne başlayan mümin, gece yatağına vardığında günün bir hesabını, muhasebesini yapar. "Bugün Allah için ne yaptım?", "Ne kazandım, neyi kaybettim?", "Kârda mıyım zararda mıyım?" diye düşünerek dalar uykuya... Ve "Öldükten sonra beni dirilten Allah'a hamd olsun." diyerek yeni bir güne çıkmanın hamdini, şükrünü dile getirir yeni güne kalkarken.

Her bir gün, yeni bir başlangıçtır, yani bir imkândır insanoğluna verilen. Yeni bir hafta, yeni bir ay ve yeni bir yıl da böyledir. Her biri bembeyaz bir sayfadır, en güzel amellerin yazılması gereken. İnançla, ibadetle, ilimle, ahlakla, iyiliklerle, güzellikle geçirilen. Karalanmamalı, karartılmamalı, öldürülmemeli, tembelce, hoyratça harcanmamalıdır.

Yüce Rabbimizden niyazımız, bize zamanı iyi planlama ve iyi değerlendirme bilincini bahşetmesi; geçirdiğimiz yılın ve yılların iyi bir muhasebesini yapmamız; gireceğimiz yılların başta ülkemiz, gönül coğrafyamız ve İslam âlemi olmak üzere tüm insanlığa barış, huzur ve mutluluk getirmesi; hayırlarla dolu bolluk ve bereketler içinde olmasıdır.

[8] Muslim, 223.

ZAMANI YAŞAMAK/ZAMANDA YAŞAMAK/ ZAMANLA YAŞAMAK

GÜRBÜZ DENİZ

Filozofların ekserisi, "Zaman, hareketin birimidir/sayımıdır."[1] düşüncesini paylaşır. Bu tanımın sosyal hayattaki karşılığı olarak, harekette olan için zaman vardır öncülünü kullanarak ifade edebiliriz. Hareket etmeyen için zaman durur. Bu, diyalektiğin en naif gerçeğidir. İnsani varlığımız, dünyanın dışındaki bir hareket kanununa bağlı olarak kendi güncesini belirliyor ve biz bu hareket kanununa öznel karşılıklar vererek yazgımızı inşa ediyoruz.

Kur'an bize evrenin hareketiyle ilgili gerçeği şu ayetlerle öğretir: "Gece onlar için bir mucizedir. Gündüzü ondan soyup alırız da onlar karanlığa gömülüverirler. Güneş, kendine özgü bir durak noktasına doğru akıp gidiyor. Azîz, Alîm'in takdiridir bu. Aya gelince, biz onun için de birtakım durak noktaları/birtakım evreler belirledik. Nihayet o, eski hurma sapının eğrilmişi gibi geri döner. Güneşin Aya ulaşıp çatması gerekmiyor. Gecenin de gündüzü geçmesi gerekmez. Her biri bir yörüngede yüzmektedir."[2] Kur'an; zihnimizi, hareketle-zamansal akış arasındaki gerçeklik ko-

[1] Arno Borst; *Avrupa Tarihinde Zaman ve Sayı Computus*; çev. Zehra Aksu Yılmazer, Ankara 1997, s. 17.

[2] 36/Yâsîn, 37-40.

nusunda sürekli canlı tutar. Nihai noktada insan yazgısı, başlangıç ve bitiş arasında değerini kuran bir vakte yazgılıdır. İki türlü de zamanın diyalektiğinin dışına çıkmamız mümkün değil. Evrenin hareketi bize bir ömür bağışlıyor ama ölüm bize hareket kanununun dışında bir gerçeklik alanı yaratarak bilinen zaman algısının nihayete erdiği bir durma/bekleyiş aralığı oluşturuyor. Bu zamanın yok hükmüne sokulmasıdır. Bu düşünceyi, ilk olarak zamanın izafiyetini savunan filozof Kindî'de (252/866) görmekteyiz.[3] Albert Einstein (1879-1955), *'İzafiyet Teorisi'*yle bu düşüncenin bilimsel formülasyonunu oluşturmuştur.[4] Teorisinin temel noktası, 'zamanın, hareketin hıza bölümü' olduğu düşüncesidir. Hareket hızlandıkça zaman küçülmekte, hız azaldıkça zaman büyümektedir. Bu anlamda, yer çekimi ve ışığın sabit hareketi hakkında yapılan açıklamalar bu teorinin en önemli ayaklarını oluşturmaktadır. Bu düşünceden hareketle oluşturulan ikizler teorisine göre; ikiz kardeşlerden yavaş hareket edene nispetle hızlı hareket eden daha genç kalmaktadır. Doğal olarak biliyoruz ki hızlı ve doğru hareket eden, yavaş ve doğru hareket edenden fersah fersah öndedir.

Zamanı bir *varlık* olarak nasıl tanımlamalıyız? Tanım için fizik bilimi bize, hareketi işaret ediyor. Tarih ise insanın nihai yazgısını. Bu iki gerçeklik alanını buluşturmak, farklı iki *yasa* düşüncesini aynı anda düşünmeyi gerekli kılmaktadır: 'Fizik kanunları' ile 'insan varlığında *yasa* kabul etmeyen ruhsal alan.' Kur'an bize sürekli olarak iki gerçeklik alanının diyalektik yapısı içinde düşünmeyi salık vermektedir. Dikkatimizi, evrenin devinimi konusunda, fiziki yasalardan bahsederek bu gerçeklik içinde tutar, ama insan yazgısı söz konusu oldu mu, düşüncenin psişik ve yasa ka-

[3] Bkz. Mehmet Bayraktar, *İslam Felsefesine Giriş*, Ankara 1999, s. 170-173.
[4] Einstein, *Bilim İle Felsefe Yazıları*, ed. ve trc. Nejat Bozkurt, İstanbul 2006, s. 315 vd.

bul etmez gerçeği devreye girmektedir. Bu geçiş, bilimsel olandan, şiirsel olana geçiş sınırıdır. Kur'an, geçmiş bir kavmin, sert, güçlü uygarlık yapısından bahsettikten sonra birden, bizi, onların hiçbir zaman duyulmayacak fısıltılarını dinlemeye davet eder. Geçmiş tam bu anda yeniden inşa edilir ama bu sefer, nihai sonun insan yazgısındaki anlamını yeniden öğretmek için. Bu durumu, "geçmiş, an ve gelecek" üzerinden anlamamız gerekiyor. "Dün/geçmiş, diye bir varlık yoktur. Yarın/gelecek, diye bir varlıkla da hiç karşılaşmadık. Bizler her zamanı, 'bir an' olarak yaşarız ve o an bütün zamanları ve zamanlarımızı kuşatır." Merhum Elmalılı (1878-1942) bu konuyu açıklar mahiyette Asr suresi için yaptığı tefsirinde şu şiiri paylaşır:

Mazî hayâl, manzarı âtî henüz adem!
Hâl oynatır şuurumu bilmem nedir budem?
Bir an imiş meali kitab-ı vücudumun,
Ömrüm şu gamgüsârım olan satrı mürtesem.[5]

Geleneğimizde, zamanı/vakti iyi kullananlar için söylenen; o "vaktin çocuğudur/ibnu'l-vakt" özdeyişi, çerçevesi 'an' olarak çizilen zamanı bilmemiz noktasında önemli bir yer işgal etmektedir. Bütün varoluşumuzu bu sözün anlamına uygun geçirmemiz hayrımızadır. İçinde iş tuttuğumuz vakit bizimdir, ötesinin bizimle hiçbir ilgisi yoktur. Bereket de hayır da harekettedir. Yüce kitap şöyle buyurur: *"Her canlının/dâbbe rızkı Allah'a aittir."*[6] Burada dikkatimizi çeken "dâbbe" kelimesidir ki onun sözlük anlamı, "asgari düzeyde sırtı üzerinde hareket eden varlık" demektir. Rızkın ilahî kefaleti, asgari düzeyde de olsa harekette bulunmaktır.

---

[5] Geçmiş hayal, geleceğin manzarası henüz yok.
Şimdiki zaman oynatır şuurumu bilmem nedir bu an?
Bir anmış anlamı vücut kitabımın,
Ömrüm şu keder ortağım olan yazılmış satır.
Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, Eser Kitabevi, IX, 6070.

[6] 11/Hûd, 6.

Hayat ve zaman; esasta bir nefes, nefes ise esen bir rüzgârdır. Her şeyi eskiten bu rüzgâr, akıp gitmektedir ömrümüzden. Kimine göre meçhule doğru, kimine göreyse, hesabın görüleceği bir maluma doğru seyir hâlindedir. Bu rüzgâr, en sert kayaları toz toprak yaparak yumuşatmakta. Bizler bu zaman çemberinde, zamanla kayıtlı/sayılı dünyaya geliyor ve vaktimiz nihayete erince, "Kayıttan düşüyoruz." Dünyaya 'kaydımız/kaygımız' bitiyor ve yeni bir kayıt başlıyor.

Bazı İslam büyüklerinden son derece anlamlı "İbadetin kazası mümkündür, ancak vaktin kazası yoktur." sözü aktarılmaktadır. İnsanın bu dünyada ve âhirette mutluluğa ulaşması, zamanının değerini iyi bilmesiyle doğru orantılıdır. "Vakit nakittir." demişler ki aslında vakit; nakitten kat be kat daha kıymetlidir. İnsanın ömrü, her nefes alışta tükenirken, insan o nefesleri iyi, güzel ve hayırlı işler için kullandığında, bu dünyada ömrü azalsa da öte dünyada ömrü kat be kat artmaktadır. Ömrün bereketi, iyiliğin ömrü uzattığının manası bu olmalıdır.

Zamanın büyüsü, gelecek söz konusu olunca, uzun zaman sürecek bir zorluğu telkin eder insana. İlerde görülen zaman, ağır bir yorgunluğu esinler insana. "O An"ların içinden, o katı yorgunlukların içinden usulca geçeriz ve her şey bir anda geçmişe bürünür. Biz, bütün bir insanlık tarihinin gerçekte kendi ömrümüzle mukayyet kılındığı vehmiyle yaşarız ve geride bıraktığımız her an, yaşamın sonunu bize hatırlatarak, sonun gizemini yeniden kurar insani varlığımızda.

İnsanların günleri, ayları ve yıllarının hayat içerikleri birbirine benzer ve neredeyse aynı tarz, şekil ve tempoda devam edip gitmektedir. Hz. Muhammed'e de (sallellâhu aleyhi ve sellem) nispet edilen bir söz bize, bitişin yazgısıyla, mükellef olduğumuz ömr-i hayatımız arasında kurmamız gereken gerçekliğe dair açık bir bilinç hâlini öğretir:

"İki günü eşit olan aldanmıştır."[7] Hayat kanununu bize öğreten bu söz, ne yazık ki Müslümanlar tarafından değeri takdir edilmiş değildir. Her gün aynı işi yapan, yeni bir şey öğrenmeyen, yeni bir şey keşfetmeyen, kimseye de bir şey öğretmeyen bir kimse, yüz yıl yaşasa da bir gün, bir ay, iyi niyetle söylersek bir yıl yaşamış gibidir. Ömrün uzaması ve bereketi; o ömrü nasıl kullandığımızla doğrudan ilgilidir. Aksi hâlde fazla yaşamakla, fazladan zaman harcamış oluyoruz. Bu sebeple, bize, yaptığımız iş dolayısıyla fazlasıyla ömür verilmiştir. Hayatın kısalığından şikâyete mahal yoktur.

Vakti herkes aynı yoğunlukta ve etkinlikte elbette kullanamaz. Her bir insan teki, kendi kapasitesi, ortamı, tarihsel arka planına göre vakti kullanır ve vakitten etkilenir. Birine göre; "gün olur asra bedel"dir, başka birine göre yüzyıl geçer bir gün gibi. Önemli olan, her bir insanın kendi kapasitesi ve konumunu bilmesi ve bu farkındalığına uygun şekilde zamanını kullanmasıdır. Allah'ın yarattığı en müstesna varlık olan insan ve özellikle de orta seviyedeki bir insan bile vaktini iyi kullanırsa, bir dâhinin yapacağı birçok işi yapmaya muktedir bir varoluş seviyesine kavuşabilmektedir. Büyük eserler ortaya koyan, dâhi diye adlandırdığımız birçok düşünür ve mucidin ortak ifadesi şudur: "Dehamızın kaynağı; vakti iyi kullanmamızdır. Usulüne/metoduna uygun ve sürekli çalışmamızdır."

Zamanımız hız çağıdır. Modern yaşam, teknolojinin gelişmesiyle hız kazanan araçların etkisi altında bir kültür yapısı içinde yaşanmaktadır. Bir uçak, kısa zamanda mesafeler katederek bizi uzak memleketlere ulaştırır. Eskiden altı aya, bir yıla ulaştığımız yerlere şimdi üç-beş saat içerisinde varabiliyoruz. Asrımızın büyük keşiflerinden başka biri de

[7] *Hilyetu'l-Evliyâ*, VIII, 35; Sehâvî, *el-Mekâsidu'l-Hasene*, I, 631; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 276.

geçmişteki bilim paradigmasını tersine çeviren, bu çağı bilgi çağı hâline getiren bilgisayar ve onun özelinde internettir. Birçok bilgiye kısa zamanda ulaşabiliyor, eski zamanlarda kendisine ulaşmak için çok zaman harcadığımız bir kitaba ya da bilgiye anında ulaşma imkânına kavuşabiliyoruz. Rahatlıkla görebilmekteyiz ki hız bize kocaman zaman kazandırmaktadır. Ancak hızlı olmak ve bunlara ulaşmak, bunların sahip olduğu bilgiyi içselleştirdiğimiz, onunla yeni inşalarda bulunduğumuz anlamına gelmiyor. Bu hususta istenen hedefe varmamız, o bilgileri fiilî hâle getirmemiz, bu bilgilerin bize ait olmasını temin etmemiz ve o bilgiler üzerinden yeni bilgiler inşa etmemiz için, bireysel emeklerimize daha fazla ihtiyaç vardır. Hızlı hareket ile aceleciliği birbirinden tefrik etmeyi göz ardı etmemeliyiz. Aksi hâlde ilahî inayet bize uğramaz.

İlahî inayet fikrinin öncüsü İbn Sînâ; zamanı göksel kürelerin ve feleğin hareketi ile tanımlar. Ona göre bir felek ne kadar maddi bağımlılığın dışında ise o kadar soyut ve zamandan bağımsızdır. Bir varlıkta maddi olma mahiyeti azaldıkça, o varlık akli olarak genişlemekte, zaman üstü açılımlar sağlamaktadır. Zaman ve mekân üstü olan, kuşattığı varlık alanları üzerinde fail konumdadır ki en dıştaki küre bütün kürelerin hareket kaynağı, kürenin hareket kaynağı, kendi nefsi iken, nefis kaynağını felekten, felek ise gücünü ve kaynağını el-Evvel'den almaktadır. Böylece bu meydana gelen hareketler zorunlu iradi olsa da iş, aşk ile yapılmaktadır.[8] Aşkın ve aşkla yapılan işlerin zamanla ilgisi ya yoktur ya da çok azdır. İlahî aşkla işlerini yapan en müstesna varlıklar meleklerdir.

Allah şöyle buyuruyor: "Sizin yanınızda elli bin gün, Rabbin yanında bir gün (yevm) gibidir."[9] Bu ayetten ka-

[8] Bkz. İbn Sînâ, *İlahiyat-ı Şifa/Metafizik*, trc. Ömer Türker, İstanbul 2011, s. 308-318.

[9] 22/Hacc, 47.

sıt; Allah adına iş yapan meleklerdir.[10] Buradan hareketle şöyle bir yoruma gitmemiz yadırganacak bir durum olmamalıdır: Meleklerin diğer varlıklardan üstünlüğü; bir anda çok ve doğru iş yapmalarındandır. Çok ve doğru iş yapmaları ise Allah'ın emrine uymaları ve zamanı iş için hızla kullanmalarından kaynaklanmaktadır. O zaman, eğer meleklere benzemek istiyorsak, bir işi onlar kadar olmasa da doğru, hızlı ve aşkla yapmamız gerekir. İnsan, meleki bir yetenek olan soyut akla sahip olması nedeniyle melekler gibi vakti hızlı ve hayırlı kullanma nimetine ve imkânına sahiptir.

"Akıl nedir, neden önemlidir?" şeklindeki bir soruya cevap olarak, "Akıl; soyut, ayrım yapan, hafızası bulunan ve bu sebeple de bilgi üreten bir varlık olması dolayısıyla büyük varlık ve varoluş imkânına sahip şeydir." deriz. Soyut bir varlık olan akıl, mekânı hızlıca katetme, zamana hapsolmaktan azade olduğundan, yaptığı işe anında müdahale eden, onu kuşatan ve onu varlık alanına çıkarmaktan dolayı; az zamanda çok iş yapan, çok zamanda ise kâinatı idare edecek imkâna ve güce ulaşarak insanı üstün varlık mertebesine çıkarmaktadır

Akli ve zihnî hareket, en çok muhtaç olduğumuz hayat tarzıdır. Ancak hayra yönelik hızlı harekete sahip olmamız, yaptığımız işin niteliğinin bozulacağı anlamına gelmemelidir. Hıza nitelik katmak, hızın amacına uygun fiiliyatta/amelde bulunmaktır. Vakti iyi kullanmak demek, yapılması elzem şeyleri ehemmiyetlerine göre konumlandırıp yerinde ve zamanında yapmaktır. Ve zaman harekete tabi ise zaman bizim hareketimiz sayılan işimize tabi olmalıdır. Zaman işimizi önceliyorsa, hayata geriden başlıyoruz demektir.

[10] Ayetin zikri geçen manaya geldiğini şu ayet tavzih etmektedir. *"Melekler ve ruh, miktarı elli bin yıl olan bir günde (yevm) O'na yükselir."* 70/Me'âric, 4.

Her şeyi, yerine ve konumuna uygun yapmamızla ilgili olarak şuurumuzun uyanması için şu örneği unutmamalıyız: Bir Müslümanın Kur'an okuması, onu anlamaya gayret etmesi takdire şayan bir husustur. Ancak Kur'an okuyorum, vaktimi bu hayırlı işe harcıyorum, namazları kılmasam ya da vaktinde eda etmesem de olur demek, zamanın amacının dışında kullanılmasıdır. Hareket hâlinde olsak da varacağımız hedefin aksi yönüne gidiyoruz demektir. Ziya Paşa (1825-1880) bu hususu Terkîb-i Bend'indeki muhteşem mısralarıyla şöyle ifade etmektedir:

Yıldız arayıp gökte nice turfa müneccim,
Gaflet ile görmez kuyuyu reh-güzerinde.[11]

Birçok acemi müneccim, gökte yıldız arayıp yön ve zaman tayinine çalışırken gaflete dalarak yolları üzerindeki kuyuyu bile görmekten âciz bir hâl içinde ve belki de o kuyuya düşüp hayatını bile kaybetmiştir. Miletli Thales'in hikâyesi eğlenceli bir örnektir bunun için. Gökyüzündeki yıldızlara bakarken kuyuya düşer filozofumuz. Bu durumu gören köle bir kadın şunu söyler: "Sen göktekileri görmek isterken ayaklarının altındakini görmüyorsun!"

Allah, zaman ve mekândan münezzehtir. O, Evvel'dir, Âhir'dir. Evveli de kuşatır, ahiri de. Kuşattığı âlemi bilen Allah; bu sebeple de âleme kudretiyle istediğini yapan ve yaptırandır. Yüce Allah'ın isimleri hem yarattığı bütün varlıklarda tecelli eder ve hem de her varlık bu tecelliye yönelir, ondan müstefit olur. Öyleyse neyi kuşatıyorsak; o şey bizim bilgimiz ve egemenliğimiz altına girmiş demektir. Konumuz itibariyle zamanı ne kadar kuşatır ve kullanırsak zaman da o kadar bizim bilgimize ve kudretimize boyun eğer. Bu açıdan bizlerin ilahî kemalatı –noksan da olsa– fiilimizde tecelli ettirmemiz gerekmektedir.

[11] Birçok acemi müneccim gökte yıldız ararken,
Gaflete dalarak yollarındaki kuyuyu görmezler.

KİTABİYAT*

Abbâs el-Kummî, *el-Kunâ ve'l-Elkâb*, Matbaatu'l-İrfân, Sayda, Lübnan 1358.

Abdurrahmân el-Alvecî, *Muellefâtu İbni'l-Cevzî*, Vezâretu's-Sekâfeti'l-Irâkiyye baskısı, Bağdat 1385.

Ahmed ibn Hanbel, *el-Musned*, el-Matbaatu'l-Meymeniyye, 1313.

Ahmed Emîn, *Feydu'l-Hâtır*, Mektebetu'n-Nahdati'l Mısriyye baskısı, dördüncü baskı, tarihsiz.

Bedr el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, el-Matbaatu'l-Munîriyye, 1348.

Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, İbn Hacer'in şerhi *Fethu'l-Bârî* ile beraber, el-Mektebetu's-Selefiyye, 1380.

Cemîlu'l-Azm ed-Dımaşkî, *Ukûdu'l-Cevher fî Terâcumi men Lehum Hamsûne Tasnîfen femietun feekser*, el-Matbaatu'l Ehliyye, Beyrut 1326.

Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Hass alâ Talebi'l-İlm ve'l-İctihâd fî Cem'ih*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1406.

Ebû'l-Abbâs ibn Ebî'l Avvâm, *Fedâilu Ebî Hanîfe ve Ashâbih*, yazma nüsha.

Ebû'l-Vefâ ibn Akîl, *el-Funûn*, el-Mektebetu'ş-Şarkiyye, Beyrut 1986.

Edvâu'ş-Şerîa, Câmia İmam Muhammed ibn Suûd el-İslâmiyye'ye bağlı olarak Riyad'da bulunan Kulliyetu'ş-Şerîa'nın dergisi. 1394 yılı, beşinci sayı.

* Burada gerek metinde ve gerekse dipnotta isimleri geçen ve kendilerine atıfta bulunulan eserler zikredilmiştir. Müracaat edip de isimlerini zikretmediğim eserleri bu listede anmadım. Keza Mısır'da basılmış eserlerin baskı yerlerini zikretmedim.

Fahruddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, el-Matbaatu'l-Behiyyeti'l-Mısriyye, tarihsiz.

Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Munîr fî Ğarîbi'ş-Şerhi'l-Kebîr*, Matbaatu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1368.

Hafızuddîn el-Kerderî, *Menâkibu'l-İmâm Ebî Hanîfe*, el-Muvaffak el-Mekkî'nin *el-Menâkıb*'ı ile beraber, 1401.

Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Mustedrek alâ's-Sahîhayn*, Haydarabad, Dekkan, Hindistan 1334.

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, Muhammed Tahhân'ın tahkikiyle, Mektebetu'l-Meârif baskısı, Riyad 1403.

_____, *Takyîdu'l-İlm*, el-Ma'hedu'l-Fransî baskısı, Şam 1949.

_____, *Târîhu Bağdâd*, es-Seâde, 1349.

Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Mektebetu'l-Kudsî, 1352.

İbn Asâkir, *Tebyînu Kezibi'l-Mufterî*, Matbaatu't-Tevfîk, Şam 1347.

İbn Ebî Cemre el-Endelûsî, *Behçetu'n-Nufûs ve Tehallîhâ*, es-Sıdku'l-Hayriyye, 1348.

İbn Ebî Useybia, *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etibbâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1376.

İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, Haydarabad, Dekkan, Hindistan 1329.

_____, *Tevâli't-Te'nîs bi Meâlî Muhammed ibn İdrîs (İmam eş-Şâfi'î)*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1406.

İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, el-Matbaatu'l-Meymeniyye, 1310.

İbn Kâdî Şehbe, *Tabakâtu'ş-Şâfi'iyye*, Haydarabad, Dekkan, Hindistan 1398.

İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Hafız İbn Kesîr (Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm)*, Dâru'l-Endelûs, Beyrut 1385.

İbn Mâce, *es-Sunen*, Matbaatu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1372.

İbn Muflih el-Hanbelî, *el-Âdâbu'ş-Şer'iyye ve'l-Minâhu'l-Mer'iyye*, Menar Matbaası, 1348.

İbn Receb el-Hanbelî, *Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile*, Matbaatu's-Sunneti'l-Muhammediyye, 1372.

İbn Ruşeyk el-Mağribî, *el-Umde fî Mehâsini'ş-Şi'r ve Âdâbih*

ve Nakdih, es-Seâde, ikinci baskı, 1374. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd'in tahkikiyle.

İbn Şâkir el-Kutbî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, Bulak 1299.

İbnu'l-Cevzî, *Menâkibu'l-İmâm Ahmed*, 1934 es-Seâde baskısı ve 1399 yılı Abdullâh et-Turkî tahkikiyle Mektebetu'l-Hancî baskısı.

_____, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-Umem*, Haydarabad, Dekkan, Hindistan 1357.

_____, *Saydu'l-Hâtır*, Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, Mısır, tarihsiz. Keza üç cüz hâlinde Dâru'l-Fikr baskısı, Şam 1380.

İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, Matbaatu Îsâ el-Bâbî el-Halebî baskısı, 1383. Daha sonra ofsetle Beyrut'ta tarihsiz olarak basıldı.

İbnu'l-Kayyim, *Medâricu's-Sâlikîn*, Matbaatu's-Sunneti'l-Muhammediyye, 1375.

_____, *el-Vâbilu's-Sayyib mine'l-Kelimi't-Tayyib*, el-Matbaatu'l-Munîriyye, 1375.

İbnu'l-Verdî, *Tetimmetu'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, Vehbiyye baskısı, 1285.

İbnu'n-Neccâr, *Zeylu Târîhi Bağdâd*, Haydarâbâd, Dekkan, Hindistan 1398.

Kâdî Iyâd, *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut 1404.

Kadrî Hafız Tûkân, *Turâsu'l-Arabi'l-İlmî fi'l-Felek ve'r-Riyâdât*, Üçüncü baskı, Daru'l-Kalem, 1382.

Kevserî, *Makâlâtu'l-Kevserî*, Matbaatu'l-Envâr, 1373.

Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1374.

Mahmûd Şukrî el-Alûsî el-Hafîd, *İthâfu'l-Emcâd fî mâ Yesihhu bihi'l-İstişhâd*, Matbaatu'l-İrşâd, Bağdat 1402.

Muhammed ibn el-Hasan el-Hiccevî, *el-Fikru's-Sâmî fî Târîhi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Fas, Rabat baskısı, 1340 ve en-Nemnekânî baskısı, Şam ve Kahire 1396.

Muhsin Abdulhamîd, *el-Alûsî Mufessiran*, Matbaatu'l-Meârif, Bağdat 1388.

Munâvî, *Feydu'l-Kadîr bi Şerhi'l-Câmii's-Sağîr*, Matbaatu Mustafâ Muhammed, 1356.

Muvaffak el-Mekkî, *Menâkibu'l-İmâm Ebî Hanîfe*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut 1401.

Necm el-Gazzî, *el-Kevâibu's-Sâira bi A'yâni'l-Mieti'l-Âşira*, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, İkinci baskı, 1979.

Risâletu İbn Kayyım el-Cevziyye fî Esmâi Muellefâti İbn Teymiyye, el-Mecmeu'l-İlmî baskısı, Şam 1380. Daha sonra iki kez Beyrut'ta basılmıştır.

Suyûtî, *Buğyetu'l-Vuât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, es-Seâde, 1326.

_____, *el-Câmiu's-Sağîr min Hadîsi'l-Beşîri'n-Nezîr*, el-Munâvî'nin *Feydu'l-Kadîr*'i ile beraber. Matbaatu Mustafâ Muhammed, 1356.

Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli' bi Mehâsini men Ba'de'l-Karni's-Sâbi'*, es-Seâde baskısı, 1326.

Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Vezâretu'l-Evkâf baskısı, Bağdat 1398.

Tâc es-Subkî, *Tabakâtu'ş-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ*, Matbaatu Îsâ el-Bâbî el-Halebî, 1382.

_____, *Tabakâtu'ş-Şâfi'iyyeti'l-Vustâ*. *el-Kubrâ*'da var olan dipnotlarla bu eserden istifade edilmiştir. (Çünkü *el-Vustâ* matbu değildir).

Tirmizî, *es-Sunen*, Matbaatu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1384.

_____, *eş-Şemâilu'l-Muhammediyye*, *el-Bâcurî* şerhiyle beraber, Matbaatu'l-İstikâme, 1353.

Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, Dâru'l-Me'mûn, 1355.

Zebîdî, *İthâfu's-Sâdeti'l-Muttekîn* (İhyâ şerhi), el-Meymeniyye baskısı, 1311.

Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1401.

_____, *Tezkiretu'l-Huffâz*, Üçüncü baskı, Haydarâbâd, Dekkan, Hindistan 1375.

Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, Matbaatu Evlâdi Orfand, 1372.

DİZİN

A
Abbas ed-Dûrî el-Bağdâdî 33
Abbas ibn Hasan 87, 88
Abbâs ibn Hasan 87, 88
Abbasi halifesi 27
Abd ibn Humeyd 32
Abdulazîm 79
Abdulazîm el-Munzirî 79
Abdulfettâh Ebû Gudde 14, 68
Abdulğâfir el-Fârisî 45
Abdulğanî el-Makdisî 59
Abdulhamîd el-Alvecî el-Irâkî 58
Abdulhayy el-Leknevî el-Hindî 71
Abdullâh bin Abbâs 20
Abdullah ibn Melik 33
Abdullâh ibn Mesûd 25
Abdullah ibn Mubârek 33
Abdullah ibn Rûmî 33
Abdulmelik bin Habîb 76
Abdulvahhâb el-Enmâtî 57
Abdulvahhâb ibn el-Emîn 83
Abdurrahman ibn Ebî Hâtim 75
Abdurrahman ibn Mehdî 26, 33
Abdurrezzâk es-Sanânî 33
Âdem (Hz.) 140
Âdemoğlu 26, 34, 55
Ahmed Emîn 98
Ahmed ibn Hanbel 19, 33, 34, 37, 94
Ahmed ibn Merduveyh 42
Ahmed ibn Yahyâ eş-Şeybânî el-Kûfî el-Bağdâdî 30
Ahmed Şevkî 93
Alâuddîn ibnu'n-Nefîs Ali ibn Ebî Hazm el-Karşî 65
Ali ibn Ubeydullâh es-Simsimî 38
Ali ibnu'l-Medînî 33
Âlî isnad 61
Ali Paşa 74
Allah'ın rahmeti 27, 28, 44, 45, 51, 65
Allah'ın zikri 132
Alûsî 70, 95
Alvecî 58
amel-i salih 20
Âmir ibn Abdikays 51
Ammâr ibn Recâ 31
Arap âlemi 76
Ârim 35
ashâb-ı kirâm 129, 133
Asr suresi 20
Azrâil 130, 137

B
Bâbu's-Sehv 66
Bâbuz-Zehveme 67
Bağdat 33, 45, 58, 70, 73, 78, 80, 113
Bağdatlı 33
Bahâuddîn ibnu'n-Nehhâs el-Halebî 50
Bahâuddîn Kâsım 80
Baki mezarlığı 35
Beyhakî 76, 84
Bezzâr 26
Birinci Dünya Harbi 116
Bîrûnî 43, 44
Buhârî 19, 21, 31, 33, 37, 74, 84
Burhânuddîn İbrahim er-Reşîdî 66

C
Cafer ibn Muhammed 41
Câhız 37
Carl Eduard Sachau 44
Cemîlu'l-Azm ed-Dımaşkî 89
cenaze namazı 35
cennet halkı 131
Cuveynî 45
Cüneyd-i Bağdâdî 137

D
Dâvûd et-Tâî 54
dünya ehli 61

E
Ebû Abdullah el-Hâkim 75
Ebû Abdurrahman es-Sülemî 135
Ebû Ali ibn el-Vezîr 84
Ebû Bekr ibn en-Hayyât en-Nahvî 41
Ebû Ca'fer 38, 41,
Ebû Ca'fer Tahâvî 76
Ebû Dâvûd 33, 37
Ebû Hafs Ömer ibn Ahmed ibn Osman el-Bağdâdî 42
Ebû Hanîfe 27, 29, 57, 73, 76
Ebû Hâtim er-Râzî 33, 34
Ebû Hayyân 73
Ebû Hilâl el-Askerî 27, 30, 41
Ebû Hureyre 19
Ebû Îsâ et-Tirmizî 32
Ebû İshak 64
Ebû İshâk Şîrâzî 66
Ebû Muhammed Abdullah ibn Ahmed ibn Ca'fer el-Fergânî 39
Ebû Muhammed Alî bin Hazm 75
Ebû Muhammed el-Haşşâb 57
Ebû Muhammed el-Kâsım 84
Ebû Muhammed Ubeyd ibn Yaîş el-Kûfî el-Mehâmilî el-Attâr 31
Ebû Nasr ez-Zeynebî 83
Ebû Nu'aym 42
Ebû Osmân el-Câhız 96
Ebû Yalâ el-Mevsılî 33
Ebû Yûsuf 27, 28, 46, 73
Ebû Zekeriyya 32, 63
Ebû Zur'a Râzî 31, 33
Ebû'l-Alâ el-Hemedânî 81
Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî 47, 50, 58, 59
Ebû'l-Ferec İsferâînî 44
Ebû'l-Hasan Ali ibn Feddâl ibn Ali el-Mucâşiî el-Kayrevânî en-Nahvî 46
Ebû'l-Hasan Ali ibn İsa el-Velvâlicî 43
Ebû'l-Hasan el-Attâr 64
Ebû'l-Hasan el-Murâdî 84
Ebû'l-Hasan Eş'arî 73, 75
Ebû'l-Hasan ibn Attâr 64
Ebû'l-Hüseyin ibn Muhtedîbillâh 42
Ebû'l-Kâsım ibn Akîl el-Verrâk 38
Ebû'l-Kâsım ibn Asâkir 77, 80, 82, 83
Ebû'l-Mevâhib ibn Sasrâ 81
Ebû'l-Muzaffer 58
Ebû'l-Vefâ Ali ibn Akîl el-Bağdâdî el-Hanbelî 47
Ebû'l-Vefâ ibn Akîl el-Hanbelî 47, 49, 50
Ebû'r-Reyhân 43
Elmalılı 146
Endülüs 84
Ensârî 27

F
Fahreddîn Râzî 20, 60, 64
Fâtiha 60, 135
Feridüddîn Attar 135
Feth ibn Hâkân 37
fetva 49, 59, 70, 71
filolog 43, 94
Fudayl ibn Iyâz 54

G
Gazâlî 45, 111, 137
geçmiş âlimler 54
George Sartûn 44

H
Hâdî 27
hadis hafızı 42, 78, 80, 82
hadis hocası 78
hadis ilmi 78
hadis kitaplar 79
hadis toplamak 78
hadis-i şerif 22
hadisin lafzı 32
hadislerin metinleri 78
Hafız Ebû Sa'd Abdulkerîm ibnu's Sem'ânî 78
Hafsa vâlidemiz 132
Hammâd ibn Seleme 26, 27, 32
Hanbeli fakihler 47
Hârûn Reşîd 27
Hasan el-Bennâ 93
Hasan-ı Basrî 26, 32
Haşimoğulları 35
Hatîb-i Bağdâdî 37, 38, 45, 47, 79, 87
hayatın ömrü 17
Herat 79, 80, 82
Hind edipleri 73
Horasan 79
Humeydî 57
hurma ağacı 55
Huşeym ibn Beşîr 33

I
Irak 33, 42, 61, 82
İbn Abbâs 21
İbn Akîl 48
İbn Asâkir 44, 45, 74, 80, 82, 83, 85
İbn Cerîr et-Taberî 38, 39, 40, 74
İbn Cinnî 64
İbn Ebî Dâvûd 83
İbn Ebî Useybia 60
İbn Ebî'd-Dunyâ 74
İbn Ebî'l-Fevâris 42

İbn Hacer 77
İbn Hallikân 93
İbn Kayyım el-Cevziyye 76
İbn Kesîr 19
İbn Mâce 21
İbn Mâlik en-Nahvî 62
İbn Muflih Hanbelî 51
İbn Nâsır 57
İbn Nubâte es-Sudî 71
İbn Receb 47, 48, 57, 58, 59, 69
İbn Sînâ 66, 68, 149
İbn Sukeyne 62
İbn Süreyc 76
İbn Şâhîn 41, 42, 73, 74
İbn Şâkir el-Kutbî 68
İbn Teymiyye 59, 68, 69, 75
İbnu'l-Cevzî 47, 48, 49, 57, 58, 59, 74, 97
İbnu'l-Esîr 76
İbnu'l-Kayyım 22, 68, 69
İbnu'l-Verdî 58
İbnu'n-Nakîb el-Makdisî 73
İbnu'n-Neccâr 61, 83
İbnu'n-Nefîs ed-Dimaşkî 65, 66, 68
İbnu'r-Rûmî 133
ifrad 76
ikindi vakti 20
ilim ehli 13, 15, 17, 72
ilim nimeti 17
ilim talipleri 15
ilmî çalışmalar 85
İmâduddîn en-Nablusî 67
İmam Ahmed ibn Fâris er-Râzî 94
İmam Bahâuddîn ibnu'n-Nehhâs Muhammed ibn İbrahim el-Halebî en-Nahvî 50
İmam Ebû Bekr ibnu'l-Arabî el-Me'âfirî 76
İmâmu'l-Haremeyn 45
İsâ et-Tirmizî 32
İslam âlemi 44, 69, 77, 143
İslâm âlimleri 136
İslam ümmeti 20, 47, 74
İsmail ibn Ayyâş 33

K
Kâdî Abdulcebbâr el-Hemedânî 73
Kâdî Cemâluddîn ibn Vâsıl 66, 67
Kâdî Ebû Bekr ibnu'l-Arabî 73
Kâdî Ebû Bekr Muhammed ibn Tayyib el-Bâkıllânî 74
Kâdî Ebû Ömer Ubeydullâh 38
Kâdî eş-Şevkânî 69
Kâdî Fâdıl 76
Kâdî ibn Hallikân 78, 93
Kâdî İsmail ibn İshak 37
Kâdî Muhammed ibn Ömer ed-Dâvûdî 42
Kâdî Şemsuddîn el-Hûî 60
Kadir gecesi 75
Kahire 65, 66, 67
Kasiyun Dağı 63
Katâde 19
Katar yöresi 32
Kıftî 46
kıraat 84
kıraat vecihleri 59
kıyâmet günü 136, 137
Kinânî 92
Kindî 76, 145
Kûfe 80
Kur'an ilimleri 72
Kur'an-ı Mecid 73
Kur'an'ın yüce manaları 72
kuşluk vakti 20, 113

M
Ma'mer 76
Maîn 32, 33, 34, 35, 36, 37
Makarrî 62
mantık ilmi 66
Mârûf el-Kerhî 54
Medine 35, 82
Mehdî 26, 27, 33
Mekke 35, 80, 82
Merv 80, 82, 84
Mesruriye Medresesi 66
meşru daire 99
Mevlânâ 131, 134
Mevlânâ Eşref Alî Tânevî 72
Mısır 33, 67
miras hesab 43
Moğol istilası 73
Mu'âfâ ibn Zekeriyya 41
Muavvizeteyn 60
Muemmil ibn Hasan 44
muhaddisu'l-İslâm 59
Muhammed bin Fadl 32, 35, 36
Muhammed bin Selâm Bîkendî 31
Muhammed Esad 74
Muhammed Hasan el-Hacvî el-Fâsî el-Mağribî 74
Muhammed ibn Berakât es-Saîdî en-Nahvî el-Basrî el-Mısrî 46
Muhammed ibn el-Hasan eş-Şeybânî 29
Muhammed ibn Eyyûb Becelî 31
Muhammed ibn Seleme 35
Muhammed ibn Suhnûn el-İfrîkî 76

Muhammed Kürt Ali 40
Muhammed Zâhid Kevserî 72, 74
Muhezzebuddîn ibn Ebî Huleyka 67
Muhyiddîn en-Nevevî 64, 84
Murreoğulları kabilesi 33
Murrî 33, 63
Muruet sahibi 67
Musa ibn İsmail Tebûzekî 26
Muslim 33, 37, 64, 84
Muvaffak Abdullatîf 58, 59
Mütevekkil 37

N
Nebî 32
Necib Fâzıl 137
Nesâî 31, 37
Nevevî 63, 64, 84
Neysabur 79, 80, 82
Niyazi-i Mısrî 108
Nizamiye medresesi 57

O
Osman el-Bâkıllânî 54
Osman ibn Saîd ed-Dârimî 33
Ömer ibn Abdulazîz 26
Ömer ibn Hattâb 97

R
Revahiyye Medresesi 63
Rey ehri 33

S
Sa'leb 30
Sâlih ibn Abdulkuddûs 87
Sâlih ibn Ahmed 34
San'a 70
Sedîd ed-Dimyâtî 66
Seher vakti 125
selef 55
Seleme 26, 27, 32, 35
Semânî 78, 80, 83
Serî Sekatî 54
sermaye-i hayat 105
sırat-ı müstakim 49
Sibt ibnu'l-Cevzî 76
Silefî 59
Simsimî 38, 39
Subkî 44, 45, 65, 75, 82
Sufyân ibn Uyeyne 33
Suleym er-Râzî 44
Suyûtî 5, 50, 74, 77, 91
Sünnet-i mutahhare 21
Şâfi'î 45, 61, 63, 65, 133
Şafii fıkhı 78
Şafiî mezhebi 44, 66
Şam 33, 63, 65, 77, 78, 80, 84
Şam bölgesi 78
Şerabiye 35
Şerefuddîn ibn Sağîr 67
Şevkânî 69
Şeyh Alâuddîn 66, 67
Şîrâzî 73

T
Tâcuddîn es-Subkî 44, 45, 65, 82
Taşköprüzâde 29
temettu 76
Tirmizî 21, 32, 37, 76
Türkiye kütüphaneleri 73

U
Ubeyd ibn Ya'îş 31
usul âlimi 45, 69, 74
Üsâme ibn Zeyd 32

V
varidat 24
Vekî ibn Cerrâh 33
Vukûf-i Zamânî 130

Y
Yahyâ bin Kâsım 62
Yahyâ bin Maîn 32, 33, 34, 35, 36, 37
Yahya ibn Saîd el-Kattân 33
Yahya ibn Şeref en-Nevevî el-Havrânî 63
Yakûb bin İshâk el-Kindî 76
Yâkût 38, 43
Yâkût el-Hamevî 38, 43
Yemen 33, 69
yol arkadaşı 84
Yusuf ibn Fârrû el-Ceyyânî 84

Z
Zehebî 5, 26, 31, 32, 34, 41, 42, 45, 48, 58, 59, 61, 63, 68, 77, 80
Zirikli 68
Ziyâuddîn el-Makdisî 59
Ziyâuddîn Hibetullâh 80